

Szín

A MAGYAR MŰVELŐDÉSI INTÉZET LAPJA

4/3

TARTALOM

Editorial 1

Dr. Horváth Attila: Tudósítás kortársi észrevételekkel a 20 ÉVESEK A PÁLYÁN szolnoki konferenciáról 2
A Magyar Művelődési Intézet a Kossuth Rádió „Napközben” c. műsorában a Kultúra napján 7

Gazdálkodás és vidék

Kovács Katalin: Bomlás és sarjadás az agrárgazdaságban 17

Romhányi András: Shakesperare-vetélkedő Sepsiszentgyörgyön 26

Romhányi András: Bíborpiros Szép Rózsa – Országos népzenei verseny döntője 27

Könyvajánlás

Csoma Gyula: Kihívások és funkciók – Teoretikus kommentár Durkó Mátyás könyvéhez 28

Hollósy Tiborné: Konope, konope... – Szlovák népdalkötet bemutatása 31

Hírek, felhívások

A SZÍN a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelenik meg

SZÍN 4/3 – 1999. június

SZÍN – országos közművelődési folyóirat. Megjelenik kéthavonta. A Magyar Művelődési Intézet lapja.
Szerkesztő bizottság: Bóka Mária (Székesfehérvár), Gyulai Lajos (Miskolc), Jagasics Béla (Zalaegerszeg),
Kary József (Eger), Romhányi András (Magyar Művelődési Intézet), Szabados Péter (Kaposvár)

Főszerkesztő: MÁTYUS ALIZ

Kiadja a Magyar Művelődési Intézet. Felelős kiadó: FÖLDIÁK ANDRÁS

A szerkesztőség címe: 1011 Budapest, Corvin tér 8.

Postacím: 1251 Budapest, Pf. 101. Tel.: 201-5053; Fax: 201-5764

Megrendelhető a szerkesztőség címén.

Évi hat szám ára áfával: 607 Ft. + postaköltség.

Borítóterv: Szüts Eszter

E számunkat Molnár Ákos (Fülöpháza) rajzaival illusztráltuk.

ISSN 1416-6925

EDITORIAL

Megnyugszik az ember, ha megtalálja a magának való filozófiát. Hálás is érte, ha valaki fölknálja. Ez történt velem a Kritika májusi számának olvasásakor, a lap 17. oldalán. Peter Murphy, a Thesis Eleven című társadalomelméleti folyóirat társszerkesztője, a la Trobe Egyetem (Melburne, Ausztrália) szociológiai, politológiai és antropológiai intézetének kutatója írt Heller Ágnes A Philosophy of Morals (Oxford: Blackwell, 1990); A Philosophy of History in Fragments (Oxford: Blackwell, 1993.) és An Ethics of Personality (Oxford: Blackwell, 1996.) címen megjelent könyveiről.

„Heller Ágnes érett filozófiájának fő célja, hogy kidolgozza egy nem relativista morálfilozófia tanításait, melyek jól illeszkednek a modernitás „esetlegességéhez” és a posztmodernitás „pluralizmusához”. E korántsem könnyű vállalkozás vezetett az „önrendelkezés” etikájához, ami összeházza a morális szubjektívizmust a szubsztantív morális elkötelezettséggel („a végzetel”) és az „egyetemes” etikai normákkal.

E művekben Heller gondolatébresztő kérdése a következő: korunkban az egyének hogyan tudják elérni az „emberi teljességet” anélkül, hogy feláldozzák a modern élet differenciált logikáját, sokszínűségét és morális-esztétikai pluralizmusát? Válasza az, hogy az autonómia különös típusát önművelésben megjelenítő, morálisan autonóm „személyiségekre” kell figyelniük. Azokra tehát, akik cselekedeteikben a modern lét általános töredezettsége, hiteltelensége és következetlensége ellenére teljességre, integritásra és következetességre törekednek.

A morális autonómia azt követeli meg, hogy önmagunkat, azaz saját végzetünket válasszuk, hogy engedjük át magunkat a végzetnek, hogy e végzet szellemében válasszunk és döntsünk, hogy fogadjuk el és szeressük e végzetet. A modern élet összes lehetősége és viaskodó „igazságai” között az egyén – eme egzisztenciális választása (valamely végzet választása) révén – saját személyes „igazságát” egyfajta szűkszerűséggel alakítja át. Ez az „igazság” (az egyén végzete) sarkallja őt cselekvésre, kreativitásra, a munkában, az ügyekben és a kapcsolatokban. Mint saját végzetük keresőit, a morálisan autonóm személyiségeket nem a társadalmi szokások, az intézményes felhívások, a háttér, a körülmények, az elismerés iránti vágy vagy a közvélemény határozzák meg. Személyiségüket önmaguk határozzák meg, ezért nem heteronómak. Az önrendelkező személy azonban nem valamiféle légüres térben lebeg. Az önrendelkezés először is saját természetünk (tehetségünk, erőnk és erőtlenységünk, karakterünk erősségének és gyengeségének) elfogadását jelenti, és azt, hogy a cselekedeteink és választásaink során e természetet figyelembe kell vennünk. Másodszor azt jelenti, hogy képesek vagyunk ígérni és az ígéreteket (azaz a magunkra kirótt kötelezettségeket) betartani. Harmadszor azt jelenti, hogy bár a kortársi kultúra töredekes és erősen pluralizált, az önrendelkező személy azt, ami (a művészetben, filozófiában, vallásban stb.) „igaz számára”, intenzitással, odaadással és intellektuális elkötelezettséggel fogadja. Az autonóm személyiség a szubjektív igazságra figyel, ezért nem vásárolgat cinikusan a diskurzusok posztmodern szupermarketében a következő nagy dolgokat keresgélve. Negyedszer, az önrendelkezés azt jelenti, hogy – rendeltetésünk beteljesítése végett – következetesen és állhatatosan cselekszünk. Az önmaga által meghatározott személyt az vezérli, hogy „hű önmagához”. Munkájában vagy a munkájával soha nem hazudik. Soha nem árulja el saját végzetét. Azaz az élet összes esetlegessége közepette az önmaga által meghatároz-

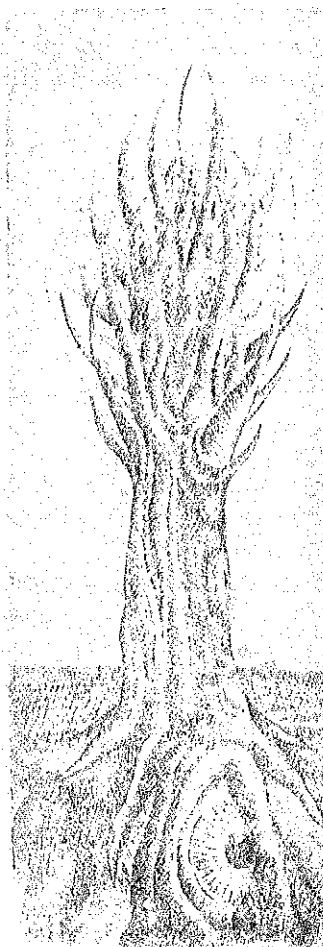
zott személy konzekvensen tudatában van végső céljának, és ennek követése során megbízható és szilárd. Mint ilyen, az autonóm embert a megbízhatóság aurája övezi.

Az önrendelkezés a saját cselekedeteink és választásunk feletti kontroll, nem pedig mások feletti uralom. Így a morálisan autonóm személy, noha nem köti a társadalmi szokás vagy a közvélemény, következetesen betart néhány egyetemes normát – mindenekelőtt azokat, amelyek arra kötelezik, hogy tiszteljenben tartsa mások morális autonómiáját. Az jellemzi őt, hogy inkább hajlandó elszenvetni, mintsem elkövetni a rosszat, a kölcsönösségre épülő (szimmetrikus) kapcsolatokat részesíti előnyben a nem kölcsönösökkel szemben, és soha nem hajlandó arra, hogy másokat pusztán eszközökként kezeljen – mindez segíti az autonóm személyiséget abban, ahogy tisztelje és erősítse mások morális autonómiáját. Így, amikor modernnek egzisztenciálisan választják önmagukat (a végzetüket), nem egyszerűen valamilyen ügyet vagy elhivatottságot választanak, aminek energiáikat fogják szentelni. Inkább (jó) személyként választják önmagukat, akik ezáltal az összes emberi lény autonómiájára vigyáznak. S úgy cselekszenek, mintha minden emberi lény morálisan autonóm személyiség lenne.”

Murphy úgy véli, hogy a XX. századi kelet-európai gondolkodás kulcselemeinek helleri összegzését érdemlegesnek és üdítőnek találhatja a türelmes olvasó.

Jó pihenést kívánok a nyárra lapunk olvasóinak!

MÁTYUS ALIZ

TUDÓSÍTÁS KORTÁRSI ÉSZREVÉTELEKKEL A - 20 ÉVESEK A PÁLYÁN - SZOLNOKI KONFERENCIÁRÓL

Az „éltesebb” pályatársaink már talán jól tudják, éppen 10 éve, hogy a közművelődéssel is összefüggő fontos kérdésekben szinte minden évben országos szakmai konferenciákat kezdeményez és szervez – a közművelődés mérvadó országos szerveivel és intézményeivel karöltve – a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Művelődési és Ifjúsági Szolgálat. Talán a rendezők szakmai érzékenységének, talán az Alföld szívében fekvő Tisza-parti város kiváló közlekedés-földrajzi helyzetének is köszönhető, hogy Zalától Szatmár-Beregig immáron évente visszatérő kollegákat köszönhetnek Szolnokon...

Aki pályatársaink közül még emlékszik a rendszerváltást közvetlenül megelőző évekre, pl. az 1988-as MNE Küldöttgyűlésre, vagy az 1989-es debreceni Vándorgyűlésre, bizonyára emlékszik azok nyomasztó hangulatára is. Tudatosított bűntudattal vegyített perspektívaesztétizálás, kilátástalanság honolt körünkben. Menekülési útvonalakat vázoltak, túlélési tanácsokat adtak a bennfentesebbek és ezek legtöbbjét a szakmán főképp a művelődési otthonon kívülre és túlra prognosztizálták... Ebben a helyzetben rendeztük meg, akkor Szolnokon az első országos konferenciát *Lehetőségek az átképzésben* címmel... (Nem rajtunk múlt, hogy ez a lehetőség kevéske intézményünkben vált azóta valóságos gyakorlattá, amint erre most is utalt az egyik hozzászóló a szolnoki konferencián.)

Közben eltelt 10 év, s az 1979-ben átadott szolnoki intézmény – korábban Megyei Művelődési Központ – betöltötte 20. életévét... A házigazdák úgy gondolták, hogy a 10 éve megkezdett hagyományhoz híven, most is országos szakmai konferenciával ünnepelnek, stílszerűen – Húszévesek a pályán – címmel.

A cím kissé talányosra sikeredett. Voltak, akik az ifjú népművelők országos seregszemléjét sejtették, várták és remélték mögötte, mások úgy gondolták, csupán a két évtizedes „örzsgárda-tagok” fölvonulása lesz... Bizton állíthatom, hogy – miközben a házigazdák is biztatták az ifjúságot a részvételre – senkit sem zártak ki az érdeklődői körből. Végül is – a jelenlegi népművelői korösszetétel, ismeretében, hogy tudniillik mindössze 17 %-unk 30 év alatti – senki sem marasztalható el; a közel 250 résztvevőből talán még ennél is nagyobb mérvű volt az ifjabb pályatársak megjelenése...

A házigazdák és társrendezők elsődlegesen az elmúlt 20 év szakmai hozadékát és törekvéseit kívánták áttekinteni, különös tekintettel a közművelődés innovációjára, s a társadalmi folyamatokban játszott szerepére.

Előföltevésük szerint a szakmában progresszív folyamatok rendszerváltástól függetlenül már korábban is voltak és jelenleg is munkálnak. A konferencia célkitűzéséhez szinte természetes részműveléssel kínálkozott az akkori és a jelenlegi zászlóshajók fölvonultatása. Ennek okán keresték meg az akkori és a jelenlegi kultuszminisztert, s a 20 év fontosabb szakmai értékeinek felvillantására a legilletékesebb kortárs-szakértőt: Vitányi Ivánt. A történethez hozzátartozik, hogy mindhárman nagy kedvvel, és örömmel vállalták az indító előadásokat, közbejött dolgok miatt azonban Hámosi miniszter úr és Vitányi Iván végülis nem tudott közreműködni. Szerencsére kitűnő szakemberek kárpótolták a rendezőket és a konferencia résztvevőit.

Pozsgay Imre jelenléte két ok miatt is fontos volt, hiszen nem „csak” korabeli miniszterünk volt, hanem a 20 éves Szol-

nok megyei és városi művelődési központ avatója, ünnepélyes átadója. A nagy érdeklődés természetesen nem csak a kultuszminiszternek szólt, hanem az ismert és sokak által máig vitatott politikusnak is. Vajon mit mond most 20 év távlatából az akkori állapotokról, hogyan látja a mai kultúra helyzetét, a kultúrpolitikát, s a saját politikai pályafutását? Vállalja-e ma is korábbi önmagát; tetteit, nyilatkozatait?

És ekkor eljött június 2., a konferencia napja, az 1979-es intézményavatás pontosan 20. évfordulója. A sajtó, rádió, TV azonnal megostromolta őt, még előadása előtt, és egyebek közt mindezen kérdéseket föltekették. Pozsgay Imre ugyanazt válaszolta nekik, mint amit nyitó előadásában.

Érdekes volt különösen azoknak hallani – mint jómagam – az 1970-es évek (1976-os Közművelődési Törvény!) történéseit, akik már azt is megélték a pályán... Úgy emlékszem, mi akkor nagyon nem voltunk megelégedve a semmit sem szankcionáló kerettörvénnyel...

A legújabb – immáron második – Közművelődési Törvény (1997) árnyékából szemlélve természetesen még riasztóbb a kontraszt, de az elsőnek is voltak így utólag talán nagyobb elismerést érdemlő crényei... Amint Pozsgay Imre mondta; „ekkor sikerült szakítani a korábbi nép-nemzetmegváltó népművelési szemlélettel, amely az egész népet tekintette áldásos megváltó munkája tárgyának”. Az 1976-os törvény másik hozadéka volt, hogy intézményesítette a közművelődést; sok új és most már korszerű intézmény építésébe fogtak az egész országban (s ezek zöme a szolnokihoz hasonlóan mostanában ünnepli 20 éves létesítését; Debrecen, Veszprém, Szombathely, MMK-i, a Budapesti Művelődési Központ, stb.). Más kérdés, hogy milyenre sikerültek.

Az első Közművelődési Törvény végrehajtása azonban túl jól sikerült, tudniillik kétszer annyi intézményt építettek, mint tervezték... Pozsgay Imre – mint visszaemlékezik – ezért komoly támadást kapott az akkori pártállami szervektől. A vitákban ő a korabeli nagyberuházást, az elfuserált szekszárdi hús-kombinátot hozta föl ellenérvként, amelynek csupán a helyrehozása többbe került akkor, mint a közművelődési ágazatra éves szinten fordított költségkeret. A közművelődési dolgozók bérért is emelni akarta, leváltásához ez már közvetlenül is hozzájárult.* Mint mondta, gr. Klebelsberg Kunó iránti tisztelete épp a pedagógus-népművelő hivatás megbecsülőjének szól, és nem a grófnak, aki elsőként ismerte föl, hogy egy szegény országban legjobb beruházás a közműveltség, a közoktatás-közművelődés fejlesztése. Ezért is emelte föl szavát azon téveszme ellen, hogy a két ágazatot társadalmi költségként, maradvány-elven kezeljék.

A 70-es évek szakmatörténeti máig értékét képezik az ország állapotának, és nem csupán a kultúrában! Emlékeztetett rá, hogy Magyarország történetében a társadalmi-politikai ellenállás rejtőzködő területe volt évszázadok óta a kultúra. A közművelődés akkori fejlesztése bizonyos értelemben a Kádár-rendszer válságjelensége volt, hiszen a 70-es évektől előbb reformeri, majd ellenzéki magatartás elsősorban a kultúra területén vált lehetővé. A rendszerváltó értelmiség lényegében kul-

* Megjegyzés; a béremelés még 10 évig várat magára, s csak 1988-ban sikerül jelentős (43%-os) ártörést elérni.

rületén vált lehetővé. A rendszerváltó értelmiség lényegében kulturális téren készítette elő a rendszerváltást a 80-as években.

A kultúra mai állapotával összefüggésben a globalizációs folyamatokban rejlő veszélyre hívta föl a figyelmet; „az ember nem globalizálható”. Az állam felelőssége változatlanul megmaradt a kultúra finanszírozásában. Ez a felelősség mindaddig megmarad, amíg más eszközök nem állnak rendelkezésre. Ehhez, mint – egy fontos és lehetséges – eszközt (kelléket) említette meg a polgárságot. Ez azonban Pozsgay Imre véleménye szerint az eltelt 10 év alatt még nem jött létre, még akkor sem, ha úgy teszünk (azt mondjuk) mintha végbement volna. Sikk volt sokáig – s még ma is – e téren Bibó Istvánra hivatkozni, és féltalosan idézni őt. „Demokrácia annyit tesz, nem félni.” Bibó István pontosan arra utalt, hogy ott van igazi demokrácia, ahol a polgár egyebek közt a nyílt és szabad véleménynyilvánítástól sem fél. Ma Magyarországon még millióknak vannak féltelmei és szorongásai; féltik munkahelyüket, gyermeküket, jövőjüket, stb. A kultúra finanszírozásával és a polgárosultság tényével összefüggésben végül leszögezte, minderről akkor beszélhetünk, ha olyan (igazi) bibói értelemben vett polgárság lesz Magyarországon, amelyik nem csupán burzsoá, de citoyen is; egyebek közt járatos a közügyekben és áldoz is arra.

Dr. Koncz Gábor előadásában még visszább nyúlt időben a művelődéstörténeti előzmények taglalásában. Lényegében 1949-től tekinti át a kerekén 50 éve intézményesült közművelődést, de megyénkben lévén visszaül a klebelsbergi közművelődési törekvések jegyében 75 éve épült karcagi Déryné Művelődési Központra is.

Előadása sok vonatkozásban megerősíti a Pozsgay Imre által elmondottakat, a történések súlypontozását és értelmezését. Referátuma az 50 év népművelés-történetének nem csupán egy tömör kultúrtörténeti áttekintése, de a kor jellegzetes jelenségeinek, a résztvevők korabeli attitűdjének és magatartásának találó és hangulatos illusztrációja is volt.

A legrégebbi időket idézve hitelesen utalt az 50-es években a tervutasításos centralizált aktuálpolitikai agít-propos feladatokra. Beszélt az akkoriban és sebtében „létrehozott” kultúrházakról, amelyekből már 1952-ben több mint kétezer volt. Legtöbbjük (83%) valamilyen II. Világháború előtti helyi egyesület, gazdakör ősdi épülete volt, és kultúrház feliratra átfestett korábbi cégtáblája változott csupán. A korszerűtlen és eszközhiányos épületek teljesen alkalmatlanok voltak a már akkor is sokféle (pl. mozi, színház, báli szórakoztatás, ismeretterjesztés, stb.) feladatra... De ne legyünk így utólag nagyképű ítések! „A kor bűne az övék, amely szülte őket!” – mondta Koncz Gábor. S én hozzátenném, mint a kor társa, hogy kultúrpolitika abban az időben minden intézményt áthatott az iskoláktól a templomig... Más kérdés – utalt rá Koncz Gábor – hogy „leginkább ennek az időszaknak ezzel az örökségével és utóhatásaival kellett megküzdeni mi magunknak egészen az elmúlt időszakig.”

S itt kikíváncozik belőlem: máig nem értem, miért pont a mi szakmai köreinkben volt oly élénk az 50-es évek kultúrpolitikájának kiszolgálásában való bűnösségünk fölötti búsongás. Pozsgay Imre előadásában már láttuk, Koncz Gábornál a folytatásban majd látni fogjuk – mellesleg mi magunk is tudjuk – hogy a rendszerváltás előkészítésében elvitathatatlan volt a népművelők legtöbbszörének a szerepe.

A népművelésben a progresszív változások a 60-as évek végén, s a 70-es években kezdődtek, ahogyan Pozsgay Imre is említette, s amelyre már egyre többen emlékezhetnek a kon-

ferencia résztvevői közül. Jelentősebb állomásai: az Országos Népművelési Konferencia (1970), az Országos Közművelődési Konferencia (1974), a Közművelődési Törvény (1976). Megpezdül a szakma, új szemlélet, funkcionális közelítés, új közművelődési gondolkodás lesz a jellemző, amely már fölfigyel az eltérő településhelyzetre, a sorvadozó falvakra, az eltérő szintekre, a munkásszállásra, családra, stb. „Sokaknak zavarral a fejében és az intézményében, de elkezdődött kicsiszolódni az, ami később a 80-as évek elején, végén a rendszerváltáshoz vezetett.” (Koncz Gábor)

Az intézményesülést előadónk impozáns adatokkal igazolta: 1976-1980. között 12 új és 22 átalakított intézmény létesült az országban. Ezek már korszerű létesítmények, még ha – mint használók – ismerjük is hibáikat. Majd folytatódnak az építkezések; a Makovecz Imre nevével fémjelezett organikus építészetre gondoljunk, amelyek már szépek is, és sok helyen a település büszkeségei.

A korabeli közművelődés tartalmi-módszertani korszerűsítésének epicentruma a Magyar Művelődési Intézet volt. Megindult a közművelődés szociológiai szemléletű kutatása és gyakorlati továbbfejlesztése. Az 1975-ben elindított, ma már művelődéstörténeti legendaként emlegetett „kirajzás” – a főváros művelődés otthonaiba – segítette az „egyharmad ország” szimptóma korai fölismerését. (Aczél elvtárs bizonyára kevésbé örült ennek a kutatási eredménynek, annál is inkább, mert a kirajzásban Koncz Gáboron kívül a lánya is résztvett, és bizonyára beszámolt az egyharmadokról.)

A szociológiai szemléletnek köszönhetően a társadalmi lét és a kultúra szoros összefüggésének fölismeréséből számos elméleti és gyakorlati következtetés adódott. Egyik ilyen terület volt a mindennapi életvitel kultúrájával való fokozott és tudatos törődés. Az új kihívásokra megnyitottabb térségekben és településeken 1978-tól megindultak az u.n. Nyitott Ház kísérletek... Megyénkben ez akkor Jászberényt (előtérkonténer) Jászsalszentgyörgyöt (falusi vendégfogadás, táplálkozás-kultúra) és Jászkisért (játsház) jelentette, továbbá Kunmadarast és Rákóczi falvát, ahol Családi klub-kísérlet folyt.

És annak az időszaknak volt még egy fontos eredménye; nevezetesen a művelődési kisközösségek meghatározó szerepének fölismerése a társadalmi lét újratermelésében. Találónan érzékelteti Koncz Gábor, hogy korabeli pályatársainkkal „ekkor még a fejlett szocializmust építettük, s nem rendszerváltásról beszéltünk, de ekkor kezdődött meg annak fölismerése és tudatosítása, hogy a kisközösségek szerveződése az, ami a társadalmat átalakíthatja és fejlesztheti”.

Mindezek után egy új kolléga talán azt gondolja, hogy akkoriban tehát minden rendben volt. Korántsem. Mert kétségtelen tény, hogy 20 év távlatából ma már bizony mondhatjuk, a kultúrának (a maihoz képest) azok voltak a legszebb évei. Akik viszont dolgoztak a pályán, azok emlékeznek az árnyoldalra is, pl. a sokféle, hierarchizált és rossz gazdasági szabályzóra. A pártállami fölső előírások, (később sugallatok) s a valóságos lakossági szükségletek ellenmondásait áthidalandó valóban „csalni, lopni, hazudni kellett”. Akkoriban már fokozatosan elerőtlenedtek a fölső irányító mechanizmusok. A 80-as években érzékelhető végső kimúlásukig a kísérletező kedvű kollégáknak azonban végig kellett élni velük a mindennapi munkában, valahogy így, ahogyan egyik pályatársunk korabeli leveléből idézett előadónk: „Szüntelenül keresem a kiskapukat a paragrafusok között, hogy legálisan ki tudjak fizetni olyan dolgokat, amelyeket tilt a jogszabály, nem tartalmaz a költségvetés vagy a munkaterv.”

A rendszerváltást megelőző közművelődésben Koncz Gá-

bor hét fontosabb törekvést tart fontosnak:

– az irányítás rendeleti, adminisztratív korszerűsítése (sok ellentmondással, de mégiscsak előre mutatóan)

– közös fenntartású, integrált, komplex intézmények (ÁMK-k)

– szociológiai entropizmus (nem a fantasztikus jövőt, hanem a jelenre épülő és megvalósítható jövőt képviselő szemlélet)

– előtér (konténer) kísérletek

– funkcionális tervezés

– közösségfejlesztés, közösség-szervezés, amelyből a családsegítés, mentálhigiéne és a szociális munka nőtt ki. (És később tőlünk függetlenül – nem ritkán ellenünk és nélkülünk – intézményesült. H. A.)

– rendezvényszervezés, amely máig az egyik legjellemzőbb és meghatározó funkciója az intézményesült közművelődésnek.

Mindeközben kiváló pályatársainkkal az élen jól működött a „kettős tanterv”; megtanultunk összekacsintani és összeajánlani, megtanultuk a hatalom kijátszását és átverését, miközben a mi kiscsoportjaink a „szabadság kiskörei” társadalomformáló erővé, strukturálható struktúrává váltak. Nem mi döntöttük el a rendszerváltást, de mi készítettük elő – jut előadónk is Pozsgay Imrével azonos végkövetkeztetésre.

Dr. Gelencsér Katalin *Jelenünk és jövőképünk* c. előadását mintegy illusztrálva mentette ki a konferenciánkról távol maradó miniszterünket, mivel a Parlament Kulturális Bizottságának 2002-ig szóló kulturális programjának kidolgozásában vesz részt.

Bevezetőül visszatekintett a 20 évnek a legfájdalmasabb felére, a közvetlenül mögöttünk lévő 10 évre. Nem volt szívderítő és hálás feladat, inkább megdöbbentő volt hallgatni a leltárt, amelynek sok részletét ismertük vagy sejtettük, de így töményen és új összefüggésbe ágyazottan nem. Ezért is érezhettük lesújtónak.

Mit mutat néhány statisztikai adat?

1989-ben Magyarországon 5 millió munkavállaló dolgozott napi 8 órában, míg 1999-ben már csupán 3,5 millió.

A hiányzó, eltűnt 1,5 millió munkaképes munkavállalóról pl. nem tudjuk miből él?

Az ország földrajzi szétszakadása és megosztottsága a rendszerváltással gazdasági - társadalmi - kulturális téren tovább erősödött; az urbanizációs lejtő szárai még jobban szétnyíltak hazánk fejlettebb (nyugati) és fejletlenebb (keleti) régiói, más metszetben a városok és a falvak viszonylatában:

Vas megyében pl. 1308.-Ft/fő jutott önkormányzatoktól kulturális feladatokra, ugyanerre Szabolcs-Szatmár-Beregen 600.-Ft/fő jutott.

Városi gyerekek közül 100-ból 70 nyaralt évente legalább 1 hetet, míg falusi gyerekek közül ez az arány 100-ból mindössze 4.

Művelődési otthonaink fizikai lepusztulása nem csupán lehangoló, de még az igényesebb gyerekeket és ifjakat is elriasztja az ilyen intézmények látogatásától...

A rendszerváltás Gelencsér Katalin szerint is csak fölerősítette szakmánk már korábban is ismert jellemzőit; a munka jellegéből fakadó sok és magas rizikófaktort, a sokoldalú tudást és készséget igénylő munkát... Mindezt az egyébként is alacsony közalkalmazotti bértábla alsó rubrikáihoz igazított bérekért, nagyvonalúan nem törődve munkaidőnk hosszával, pihenő és ünnepnap elosztásával. Így nem csoda, hogy ma a művelődési otthonokban az összesen 3005 szakmunkakörben:

– 1200 szakképzett

– 800 más diplomás

– 1005 képesítetlen kolléga dolgozik.

Gelencsér Katalin szerint a fő baj, hogy nincs utánpótlás, de az ismert okok miatt ez nem is csoda, hiszen az értelmiségben belül meggyőződéssel csak nagyfokú küldetésstudattal lehet ezt a hivatást választani.

Szólt arról, hogy nagyon sok veszteség ért bennünket más téren is. Hatókörünkben megmaradt ugyan a gyerek és nyugdíjas korosztály, de elvesztettük az ifjú korosztály egy jelentős részét. Az ifjú- és felnőttképzés, átképzés, számítógépes és nyelvtanítás piacosodott, s átkerül a vállalkozói szférába, s a rendezvényszervezést is legtöbbször már vállalkozásban végzik.

Van azonban egy lényegében jó törvényünk – tért át az aktualitásokra Gelencsér Katalin, – amely fő erényének azt tartja, hogy a kultúra anyagi támogatásra is ösztönzi az önkormányzatokat, s e támogatásból növeli a központi forrásokat. (Ha 2000-től valóban 44%-os központi kulturális normatívával számolhatnánk, ez valóban sokat jelentene!)

A Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma kiemelt feladataira áttérve elsőként említette Gelencsér Katalin a nemzeti hagyományok, a kulturális örökség védelmét, a helyi értékek feltárását, amelyhez kitűnő alkalmat ad minden településen a Millennium megünneplése.

Örömről szól, hogy – az egyharmad ország kései újra felismeréseként: – végre fölűnt az ország 3131 településéből mintegy ezerben vagy nincs művelődési otthon, vagy van, de nincs népművelő, és fölülről is szándék van ezek pótlására, (revitalizációs pályázatra 100 millió forint). Tudja mindenki, hogy ez az összeg elenyésző, de biztató a figyelem, s a változtatási szándék.

Az év során az önkormányzatoknál újra "föllángolt" intézményintegrációs divat materiális okait is megtudtuk. A központi szabályzó révén az önkormányzatok az idén az előző év viszonylatában GDP-ben kifejezve 3 %-kal csökkentett támogatást kapnak a fejenkénti normatívában, s ez legtöbbjükönél fokozza az egyébként is évek óta görgetett forráshiányt.

Az ÁMK-k – ahogy az előző előadó is említette – az 1970-es évek közepétől már magukban hordozták a tartalmilag és gazdaságilag egyaránt racionálisan működő új típusú kulturális intézmény ígéretét/gondolatát. A kivételtől eltekintve, ez a legtöbb helyen a közművelődési funkció sorvadását eredményezte. Ez a folyamat a rendszerváltás óta meggyorsult és föl-erősödött. Talán egyedüli jó hír ebben a helyzetben, hogy rövidesen elkészül az összevont intézmények miniszteri rendelete. Hogy ez nem könnyű feladat, gondoljunk arra, hogy a mai összevonási lázban művelődési otthont már lovardával is vontak össze.

A közeljövő egyik legfontosabb feladatát Gelencsér Katalin a helyi rendeletek elkészítésében jelölte meg. Jogosan, mert amíg egy település önkormányzati rendelete nincs kész, addig nincs mire hivatkozni a feladatellátásnál, és a számonkérésnél sem. A civil szervezetek fokozott szerepéről szólva a közművelődésben, elmondta az azokhoz való viszony történetét.

A jövő a civil szervezeteké. Ezt a rendszerváltáskor hallottuk a legharsányabban. Akkoriban az intézményekkel szemben, mint alternatív megoldást hangoztatták... Mindenki tudta, hogy a mélyben sokkal inkább ideologikus szándék, mint szakmai és racionális érvek munkálkodnak. A civilkedés kizárólagosságáért történő serénykedés kapóra jött (máig is így van) a kultúrán spóroló kormányzati és önkormányzati szándéknak. A drága intézmény helyett olcsóbb „csak” pl. a néptáncscsoportot dotálni. A 10 év alatt bebizonyosodott, hogy az

intézmény/vagy tevékenység hamis és laikus alternatíva. Körülbelül olyan, mintha csak a csapágyat áraznák be, s az árban eltekintenek a gyártól, a kiszolgáló és előállító személyzet fizetésétől... (H. A.)

Civil szervezetek természetesen kellene, s az intézményi "védőernyő" alatt szépen gyarapodtak is az elmúlt 10 évben. Mint megtudtuk az előadásból, mára már mintegy 60 ezer van belőlük, s ebből mintegy 28 ezer művelődési jellegű. A KSH legfrissebb jelentése szerint azonban valóságosan (és nem csupán cégbírósi bejegyzéssel) 4656-tal számolhatunk! Még ennél is beszédesebb az a tény, hogy ezek a kulturális egyesületek, alapítványok, közalapítványok és Kht-k mindössze egyegyedét fedik le az országnak.* Településeink háromnegyedében tehát nincsenek, föltehetően az apró falvakban hiányoznak, ahol művelődési ház sincs, vagy be van zárva. (H. A.)

Ezért is üdvözlendő az a központi szándék, hogy a Magyar Művelődési Intézet – a területileg illetékes megyei szakmai tanácsadó és szolgáltató intézményekkel – föl akarja készíteni ezeket a valós vagy potenciális civil szervezeti tisztségviselőket feladataik szakszerű ellátására.

S ezzel eljutottunk a közművelődési szakemberképzéshez, mint egy másik és nem kevésbé fontos feladathoz. Véleményem szerint szakmai önbecsülésünk alapját képezi egy világosan áttekinthető és elsajátítható elméleti és gyakorlati általános és speciális tudásanyag. És nagyon jó, hogy a törvény is előírja a korábban megszerzett ismeretek hétévente visszatérően kötelező megújítását. A szakfelügyelet visszaállítása is egyszerre szolgálja munkánk szakszerűségét és szakmai presztízsünket. Ezért is szerencsés, hogy az önkormányzatok intézmény-revitalizációs pályázati elbírálásánál máris feladatot kapnak a szakértői engedéllyel rendelkező kollégák. Örömmel hallottuk jövőképünk biztató elemeként, hogy a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma intézmény-revitalizációs szándéka, intézményeink felújítási, "meggyógyítási programja" folytatódik... Ehhez természetesen jó, ha tudjuk, hogy a megyei területfejlesztési alapokból is lehetne forrás-kiegészítéssel élni – ahogyan erre Gelencsér Katalin utalt. Nekem azonban e téren nincsenek eddig jó tapasztalataim. A területfejlesztési tanácsokból annak idején "kifelejtettek" bennünket minden szinten, s ez, gondolom, nem csak mifelénk érezteti negatív hatását. Amikor a területfejlesztés elveiről van szó, mi is szépen hangzó szövegeket hallunk magunkról, és a humánerőforrások nélkülözhetetlen szerepéről... A gyakorlatban, a pénzek elosztásakor kiderül, hogy nélkülözhetőek vagyunk mindenestől, pontosabban pénz nélkül buzoghatunk, ha tudunk és akarunk is. (H. A.)

A jövőt illetően – előadónkhoz kapcsolódva – én is nagy jelentőséget tulajdonítok annak, hogy a megyei szakmai tanácsadó és szolgáltató intézmények minden megyében kiteljesedtek. Megszűntek szakmánkban középszinten a foghíjak. Két választási ciklusban a saját bőrömről éreztem mit jelent az, ha a fenntartó hivatkozhat arra, hogy ezt a munkát a szomszédos megyékben 1-2 fővel is el lehet látni! Természetesen nem lehet. Mi az intézményünkben 1995 óta összesen 6-an dolgozunk főállásban; tudjuk, és naponta érezzük, hogy a feladatokhoz ez a létszám kevés. Nem tudunk annyit segíteni, például a településeinknek, amennyit kellene, és amennyit szeretnénk. Van persze olyan eset is, amikor még hivatalosan hívni se mernek bennünket; hiszen az önkormányzati törvény egyebek közt e téren is kijelöli az illetékességi jogokat és határokat. (A

szakfelügyelet visszaállítását ilyen esetek miatt is előrelépésnek tartom.)

Jövőképünkben kiemelte Gelencsér Katalin a kapcsolatok fontosságát minden szinten. Sokat vár mindenki az Ifjúsági és Sport Minisztériumtól, de a Földművelési és Vidékfejlesztési Minisztériummal is sok mindenben lehetne együttműködnünk, gondoljunk csak arra, hogy a vidéket különösen nem lehet általános- és szakképzés nélkül fejleszteni... Saját tapasztalatomból tudom, hogy még 5 évvel ezelőtt is furcsállották – olykor a szememre is vetették –, miért foglalkozom a turizmussal (hisz az egy másik tárcához, közigazgatási részleghez tartozik). Az idegenforgalmiaknál nem tűnt föl a jelenlétem. Talán azért, mert náluk kiindulási alap, hogy a turizmus interszektoralis. A kultúra és kulturális tevékenység legalább annyira az, hiszen funkcionális értelemben maga a turizmus is civilizációs fejlődési termék. Lehet, hogy nem is véletlenül kerültek az euro-kompatibilis új statisztikában közös kategóriába? (H. A.)

Végül – s legkevésbé utolsó sorban – megerősítette Gelencsér Katalin, hogy a jövőben is számolni kell ezen a pályán problémákkal és akadályokkal. Nem hiányozhat a harci kedv, a megújulni tudás, s a túlélési technikák ismeretének és alkalmazásának képessége! Ez az, amit gondolom mindannyian tudunk, főképp, akik már 20 évvel ezelőtt is sorainkban voltak. Legfőképp az elhárítandó akadályok, és az alkalmazott technikák változtak és változnak az idők során.

A konferencia délután korreferátumokkal folytatódott.

Földiák András a Magyar Művelődési Intézet igazgatója, mint társrendező volt a délutáni program levezető elnöke.

Az „igen-igen nagyívű nap” – ahogyan Földiák András jellemezte – a hozzászólásokkal tovább bővült és színesedett.

Az első három hozzászóló inkább a problémákról beszélt.

Pál Miklósné (Békéscsaba, Megyei Művelődési Központ) a kortárs, gyakorló szakember töprengéseivel tekintette át – és jól esett hallani –, hogy mi-mindennel foglalkozott ez a szakma, hogy mi-minden (sokszor teljesen új foglalkozás) nőtt ki belőlünk az elmúlt évtizedek során! És mégis ma igazán jó közérzete (szerintem nem csak neki), egyebek közt a szakember-utánpótlás hiánya, a szűkülő tevékenységskála, az intézményeinket és intézményi esélyeket sújtó pályázati kitérások stb. miatt. Nagyon hiányzik ma is az az országos szakmai elemző műhely, amely régen működött – szögezte le.

Lukovits András (Debrecen, Városi Megyei Művelődési Központ) beszámolt arról, hogy az intézmény-összevonási divathullámban náluk épp ez évben „szedik szét” a székhelyi és a megyei tevékenység mentén az intézményt. Az önkormányzatokat sújtó gazdasági szabályzók mellett megfogalmazta, hogy érthetetlen számára, miért övezi még mindig politikai bizalmatlanság az intézményeket.

Vadász János (Budapest, KKDSZ) a kultúráközvetítő ember szemszögéből tekintette át az elmúlt 20 évet. A bér és egyéb problémák mellett találóan jellemezte a még mindig túlpolitizált és elpártosodott napjaink "káderpolitikáját" azzal a hasonlatával, hogy a 80-as évek népművelőjénél a szakmai érdek mögött csak másodlagos szempont volt a politikai elkötelezettség. Ez a sorrend napjainkra sajnos megfordult; megítélésünknel elsődleges a politikai megbízhatóság, és sokadik helyen van a szakmai fölkeltség.

Halmos Klára (Kaposvár) a Somogy Megyei Művelődési Központ új kezdeményezéséről a groteszk pályázatnak – s magának a műfajnak – az országos és helyi kiteljesedéséről szót részletesen, kiemelve mindebben a helyi és a megyék közötti

* Falvak kulturális szervezetek nélkül (Népszabadság, 1999. június 16.)

együttműködés nélkülözhetetlen szerepét.

Csere László (Ercsi) egy többféle tevékenységet végző „öszvér” közművelődési intézmény gazdag honismereti munkájáról szólt, világosan és jól érzékeltetve, hogy a Milleniumhoz kapcsolódva hogyan lehet helyi és térségi összefogással az egész megyét átfogó sokszínű honismereti munkát végezni.

Pordány Sarolta (Nyitott Képzések Egyesülete) nagyon tárgyilagosan, érdekesen és elgondolkodtatóan elemezte a kulturális intézmények és civil szervezetek máig kialakult helyzetét és viszonyát. Főképp a civil szervezetek gondjait elemezte, megfogalmazta, hogy ők sem tudtak változásokat dinamizáló erőként megjeleníteni a 10 év alatt.

Sülye Károlyné (Törökszentmiklós, Városi Művelődési Központ) a szalmafonás magyarországi újrafelfedezésének rövid – de annál gazdagabb – történetéről és fontosabb állomásairól szólt. Úgy vélem, előadásának van egy olyan üzenete is, hogy a szakma megújításának, az innovációnak napjainkban is van esélye és lehetősége.

Lugosiné Urbán Erzsébet (Abádszalók, Szabadidős Információs Szolgálat) a kultúra és turizmus vonatkozásában ki is mondja és megfogalmazza, hogy az utóbbi 10 évben a szakma közismert tévesztései mellett a két terület egymásra találása és tudatos együttműködése a mi számunkra is előnyös tevékenység gazdagodást hozhat, melyet az utóbbi évek abádszalóki történéseivel igazol.

Borosán Gyula (Zalaegerszeg, Megyei Művelődési Központ) a felnőttképzésből való kiszorulásunkat boncolgatta, s ennek kapcsán sok tanulságot megfogalmaz. Intézményünk utóbbi 10 évét föl idézve érzékletessé vált számunkra, hogy a bevételi kényszer miatt hogyan sikerült a szükségből erényt kovácsolni, s korábbi bevételeiket megsokszorozni. Pordány Saroltával teljesen megegyezik abban a véleménye, hogy talán még nem veszítettünk el mindent a felnőttképzéseket illetően; a szociokulturális animációban, s az általános jellegű humán képzésekben nagyobb szerepet is vállalhatnánk.

Urbán Gyula (Fővárosi Művelődési Ház) az egykor 250, mára 105 szakszervezeti művelődési ház jelenéről szólt. Mint

megtudtuk, az intézményhálózat fennmaradásának és szabadságának az ára a szegénység volt, s mai sorsuk is egy demokratikusan választott kuratóriumtól függ.

Földiák András összefoglalójában kiemelte a konferencia gazdag mondanivalóját. Az elhangzottakra utalva hangsúlyozta, hogy a szakma akkor tudna igazán dinamizáló erőként megjeleníteni, ha nem a különbségeinket hangsúlyoznánk, hanem azt, ami összeköt bennünket, ha összefogna az intézményi, a civil és az irányító és vállalkozói szféra. Végül a közművelődési törvénnyel összefüggésben említette, hogy ez komoly szakmai előrelépést jelent, de jó lenne, ha ennek kapcsán tisztán és közérthetően definiálni tudnánk a külvilág számára is fogalmainkat, például mi az, hogy művelődési ház.

A konferencia-rendező kortárs krónikás szájából talán hiteltelenen, de mindenképp illőbben hangzik, ha hiányérzéseiről is szól. Különösen Pál Ancit hallgatva éreztem, hogy még sok mindenről kellett volna beszélni. Jó lett volna az elhangzottakhoz spontán hozzászólásokat is hallani! Bizonyos kijelentéseknek, mint tényeknek az okát kissé mélyebben elemezni! Az, hogy most nem tudjuk világosan definiálni a művelődési otthont (F. A.), föltehetően összefügg azzal, hogy évekig nem sikerült a Népművelési Intézet vezetésével kidolgozni az intézményműködési követelményrendszert, tehát védtelenek lettünk a közösségi szintér terminológia bevezetésekor. Mindaz, ami "kinőtt belőlünk" (P. A.) – és ma már nem ritkán külön szakmaként tételezi magát – nagy kérdés, hogy természetes következménye lett-e mindannak, amit az országos közművelődési kísérletek indukáltak (K. G.) és az is, hogy ezt területvesztésként kell-e megélnünk. És még sorolhatnánk több fontos kérdést! Mindezek megválaszolása, és még inkább közös földolgozása és értelmezése nem csupán pályaképünket tisztázná, és identitásunkat erősítené, hanem közérzetünket is javítaná. Világosabbá lennének helyzetünk és viszonyaink, többek között azokhoz is, akik „kinöttek belőlünk”.

Tehát maradt még néhány izgalmas téma! A konferencia teljes anyagát megjelentetjük. Remélem, arra kíváncsiak lesznek azok is, akik nem voltak velünk Szolnokon!

A MAGYAR MŰVELŐDÉSI INTÉZET A KOSSUTH RÁDIÓ „NAPKÖZBEN” CÍMŰ MŰSORÁBAN A KULTÚRA NAPJÁN

Szitnyai Jenő (szerkesztő, műsorvezető): –Hogy Lipp Mártát, az Intézet egyik munkatársát idézzem: "Két óriási probléma van ma Magyarországon: hogy miből lehet élni, és hogy miért érdemes. Eltűntek a húzóerőt jelentő társadalmi minták", és hogy tovább folytassam, kilúgozódtak az értékek. Eddig talán túlságosan természetesnek találtuk, hogy általunk becsült társadalmi értékek fontosságát be kellene látnunk. Ez most egy szabad világ, ezeket az értékeket szabad eltiporni is. De az értékért, az érvényesítésükért tenni is szabad.

Közművelődés, népművészeti mozgalmak, oktatás, képzés, kutatás, közösségfejlesztés és etnikai kisebbségi kultúra. Sok minderről szeretném szót ejteni ma.

A „Napközben” a Magyar Művelődési Intézetből jelentkezik, cím szerint Budapesten az I. kerületben a Corvin térről. Azt hiszem, ezt az épületet nagyon sokan csak úgy ismerik, hogy a Budai Vigadó.

Vendéglátó szakértőink: Földiák András igazgató és Borbáth Erika, az intézet igazgató helyettese. Annyi időnk sajnos nem lesz, hogy ha mégoly röviden is, de áttekintsük az intézet történetét, bár roppant tanulságos lenne. Annyi azonban elmondható, hogy egész története alatt – ez pedig több évtizedre tehető – mindig nagy nevek, nagy egyéniségek fémjelzték az intézet munkásságát. Több-ször megváltozott a neve, a szervezet is átalakult. Azt is tudjuk, hogy az aktuális kultúrpolitika sokszor megcibálta az intézetet. De hogy talpon tudott maradni, minden bizonnyal annak is köszönhető, hogy mindig akadtak olyan emberek, akik morális tartással voltak képesek védelmezni, terjeszteni olyan értékeket, amelyeket más kiegyensúlyozottabb országokban talán támadni sem szokás.

Kedves igazgató úr! Jól gondolom, hogyha az intézet több évtizedre visszatekintő munkásságát egyetlen szóban kellene megfogalmaznunk, az nem igen lehetne más, mint az, hogy értékmentés?

Földiák András: – Feltétlenül jól. De én nem tudnám ebben az egy szóban meghatározni a szerepét. Az én felfogásomban értékmentés és értékteremtés összekapcsolódik. Talán az értékmentés túlságosan csak múlt felé fordulást jelent, az értékteremtés folytatása a mentésnek. Szóval a kettő szorosan összefügg. De azért nagyon sok modern művészeti munkával is foglalkozunk: csoportokkal, kísérletekkel, amik inkább a jövőnek szólnak. Természetesen a hagyományok ápolását is nagyon fontosnak tartjuk.

– Oktatásról, kutatásról sok szó lesz még a következő két órában, de most legalább az elején említsük meg azt is, hogy rengeteg hazai és nemzetközi színvonalú esemény, rendezvény is fűződik a Magyar Művelődési Intézet nevéhez. Ezeknek gazdája vagy elősegítője?

F. A.: – Nagyon sok rendezvényünk van, nem tudnám felsorolni az összeset megközelítőleg sem. Az éves tervünkben 300 körüli feladat, úgy szerepel. Ez nem mind rendezvény. Ebben tanfolyam és könyvkiadás is van. 300 olyan folyamat, aminek nagyobb része rendezvény. Talán a legrangosabbak: a Jászberényi Csángó fesztivál, a Duna-menti Folklór fesztivál, aminek helyszíne Kalocsa, Baja és Szekszárd. Tavaly zajlottak a Vas Lajos népzenei verseny elődöntői, a közép-döntő most lesz tavasszal. Határon túl és határon belül 16 elődöntőn 6200 ember lépett színpadra. Nem a közönség száma, hanem a résztvevők, a jelentkezők száma volt ennyi. Két évvel ezelőtt volt hasonló verseny, akkor a volt MOM Művelődési Házban,

a XII. kerületi Művelődési Házban volt a döntő. Csodálatos volt. A Kárpát-medencéből több, igen jeles hagyományörző idős ember, és nagyon sok tehetséges fiatal érkezett.

– Ráadásul most ezen a hétvégén hasonló események lesznek, de ezekről majd a későbbiekben. Én azt hiszem, hogy a Kultúra Napján nem ünneprontás, ha az aggodalmainkról is beszélünk. Sőt, talán éppen ez a nap az igazán jó és méltó alkalom erre. Sokat beszélünk mostanában a kultúra erőzójáról, beszélünk a művelődés hanyatlásáról. És ha már idézettel kezdtem a műsrot, akkor hadd idézzek még egy gondolatot Lipp Mártától, az intézet Művelődésszervezeti és Felnőttnevelési Osztályának osztályvezetőjétől. „Saját magam és mások kutatási eredményei alapján ki merem mondani, hogy a mostani fiatal és középnemzedéknek több mint a fele nem sajátította el olyan mélységig a saját kultúráját, s így egyetlen kultúrát sem – a múltjától a jövő lehetőségéig –, hogy a lábát szilárdan megvethesse a világban.” Írásának címe: Helyzet van*.

Igazgató úr, igazgató-helyettes asszony, helyzet van?

F. A.: – Igen, mindenképpen helyzet van, de csak több összefüggésben érdemes nézni ezt a helyzetet. Az egyik összefüggés biztosan az, amit Lipp Márta kollegám ír, és amit leggyakrabban globalizációs kihívásoknak szoktunk nevezni. Még rosszabbul szólva olykor amerikanizálódásnak, ami azért nem jó szó, mert ez ellen a jelenség ellen Amerikában is tiltakoznak. Szóval ez nem pontos fogalom, csak a közérthetőség kedvéért mondom. Világnézeti, erkölcsi szempontból valóban egy hihetetlen mélységig ható, válságos, átmeneti korszakban élünk. De azért a kultúra és a művelődés ügyeit én nem tartom olyan veszélyeztetettnek, ahogy nagyon sokszor gondolják. Azt is látni kell, hogy a magyar közművelődés óriási múlttal és rendkívül sok értékkel rendelkezik, és ez a múltnak megfelelő folytatás. Ezek az értékek a jelen korunkban sem vesztek el. Nagyon sok probléma van, csak egy példával élve: szűntek meg jeles, jó intézmények is. De a másik oldalon sok száz erős és jó intézmény dolgozik. Tehát, megvannak azok az eszközeink és megvannak azok a napi gyakorlatok és tapasztalatok, amik megadják az alapot arra, hogy lendületesen folytassuk a munkát.

Borbáth Erika: – Szerintem helyzet mindig van. Azt gondolom, hogy ez a kultúra és ezen belül is az úgynevezett közösségi művelődés – ami a közművelődésnek tulajdonképpen a lényegét teszi ki – rendszeresen felvet olyan problémákat, amelyeket lépten-nyomon meg kell oldani. Például a héten zajló Amatőr művészeti konferencia is nagyon jó példákat kínált arra, hogy a társadalmi kihívásnak, a társadalmi, gazdasági változásoknak megfelelően hogyan képes újjászerveződni a helyi közösség.

– Betoppant a Magyar Művelődési Intézet tanácstermébe Lipp Márta, akit épp az imént idéztem. Idéztem írásából, amelynek a címe kiáltványszerű. Drámai tényeket, gondolatokat is tartalmaz, címe: Helyzet van! Helyzet van?

Lipp Márta: – Attól függ, hogy ki nézi. Én azt hiszem, hogy az emberek szempontjából helyzet van. Azok, akik művelődni szeretnének, bármennyire vicces is, szeretnék kihasználni.

* Lipp Márta Helyzet van! c. írása megjelent a Szín 3/6-os számában.

nálni a lehetőségeket. Ezt egyébként számtalan példával is alátudom támasztani, amik lehet, hogy csak „egyedi esetek természetrajzai”. De talán lehetne belőlük mozgalmat is csinálni, ha a népművelő kollegák szerint is helyzet van... Mégis a szakmának a légköre nem egészen ez. De nem tudom, hogy miről volt szó itt az előbb.

– *A kultúra erőzójáról, a művelődés hanyatlásáról, érték-vátságról.*

L. M. – A művelődési házaknak váltani kellene több szempontból. És nem elsősorban azért, hogy a szakma megmaradjon – bár nagyon nagy baj lenne, ha nem maradna meg. Ugyanis valódi hiányt jelentene. Három dolgot lehet mondani erről a szakmáról; egyrészt, hogy plebejus szakma.

– *A művelődésszervezők valahol mindig népművelők maradnak, ugye?*

L. M. – Így van. Ez az emberfajta nagyon érzékeny radarral föl bírja venni mindazokat a mozgásokat, amelyek alülről jönnek. Ezen kívül van kulturális érzékenység, és általában a szellemi vonulatok iránt is van érzékenység. Érdekes módon eszerint van a kiválasztódás, tehát nem is feltétlenül a szakmai végzettség adja meg. Sokat tettek a művelődési házak és a művelődési házakban a népművelők azért, hogy ezek az „áldásos” társadalmi folyamatok megvalósuljanak. Nagyon sok mozgalmi tevékenységet végeztek. Most még sokkal többet tesznek ezért, mint korábban, holott akkor még „a kultúra szlogenjével” folyt a munka, tehát hogy művelődünk, kultúrálódunk. Most viszont minden egy társadalom-szervező –, bizonyos fokig egy tágabb értelmű – „szlogen” szerint megy, pedig pont most kellene a kultúrát visszahozni. Most sokkal inkább művelődés-centrikusnak kellene lennie a szakmának, mint eddig.

– *A következő percekben arról beszélgetünk, hogy ebben a helyzetben, a helyzet ellenére mit lehet tenni, mit tesz az intézet, természetesen sokak segítségével.*

Úgy adódott, hogy a Vidék parlamentje néhány perccel ezelőtt kezdte el elnökségi ülését itt a házban. A Vidék parlamentjével sokat foglalkoztunk a megalakulása óta. Kíváncsiak vagyunk, hogy mi szerepel a mai napirenden.

Kapcsoljuk a helyszínről Zelényi Zoltánt.

Zelényi Zoltán: – Ez a helyszín egy lépcsőházzal van arrébb, mint ahonnan most a Napközben teljes adásidejében jelentkezik. Itt egyelőre még gyülekeznek az elnökségi tagok, és miattunk egy picit később kezdik majd az elnökségi ülést. 160 civil szervezet hozta létre a Vidék parlamentjét. Parlament a neve, de voltaképpen azért jött létre, mert a vidéken, helyben, kis településeken, régiókban működő civil szervezetek azt szeretnék, ha minél inkább hallgathatnák a hangjukat akkor, amikor a vidékkel kapcsolatos döntések megszületnek. Nos, a mai elnökségi ülésnek van egy igen érdekes napirendi pontja, mégpedig az, hogy állandó politikai kerekasztalt is szeretnének létrehozni.

– *Mi a céljuk ezzel? Márczis Márta ügyvezető elnököt kérdezem.*

Márczis Márta: – Azt gondolom, hogy részben új tudomány született Európában, vidékfejlesztés néven. Részben pedig egy olyan politikai gyakorlat, ami érinti a mi magyarországi mindennapjainkat. Ehhez a politikai gyakorlathoz szükség van valamiféle bázisra, egy politikusokból álló körre, amely föl vállalja a gondoskodást a vidék fejlődéséről, párthovatartozásra való tekintet nélkül. A Vidék parlamentjének elnöksége úgy döntött, hogy minden parlamenti pártból meghív politikuskokat, illetve a pártokhoz kötődő szakértői csoportokból

meghívja azokat, akikről úgy gondolja, hogy tenni szeretnének valamit a vidékfejlesztés ügyében.

– *Van-e már névsor? Kikre gondolnak?*

M. M. – Sok nevünk, és sok kapcsolatunk van. Nem mondanék most neveket, mert ma fogjuk eldönteni, kik azok, akiknek elküldjük a meghívót.

– *És amikor először sikerül majd a politikusokat összehívni, és először hallgatják meg önöket, akkor melyek azok a kérdések, amelyeket először szeretnének eléjük tární?*

M. M. – Azt hiszem, hogy az első és nagyon fontos kérdés, hogy egyáltalán tisztázzuk, mit értünk vidékfejlesztés alatt a mai Magyarországon. Nagyon sok fogalom keveredik, sokszor csak a mezőgazdasággal kapcsolatos ügyeket értik ez alatt. Sokszor a területfejlesztéssel mosódik össze a fogalom. Tehát először egy nagy tisztázásra lenne szükség, és aztán léphetünk tovább.

– *Egy gondolat erejéig kanyarodjunk vissza az intézethez, illetve az épülethez. Miért pont itt létesült a Vidék parlamentje?*

M. M. – Azt hiszem a Magyar Művelődési Intézet az utóbbi tíz évben egyféle inkubátorként működik különböző szellemi körök háttérében. Így a magyar vidék parlamentje is a Magyar Művelődési Intézetben, erre a címre bejegyzett civil szervezet, és működésének háttéréül létrejött a Vidékfejlesztési Titkárság, ahol most ülünk. Ennek az a feladata többek között, hogy segítse a civil szervezet munkáját.

– *Rövidesen kezdődik az elnökségi ülés, hallgassuk tovább a beszélgetést a Tanácsteremből.*

– *Köszönjük szépen. Arról fogunk beszélni, amiről Borbáth Erika igazgató helyettes asszony az előbb már szót ejtett, az amatőr művészeti mozgalmakról. Úgy adódott, hogy a Kultúra Napján, és e körül igen fontos események zajlottak. Az egyik ilyen volt a Veszprémben tegnap lezárult konferencia, amelynek az volt a lényege, hogy a Művelődési Intézet segítségével sikerült végre feltérképezni az amatőr művészeti mozgalom helyzetét. Ez adósság volt, igazgató úr, mert a rendszerváltás után egyre kevesebbet tudtunk erről a korábban – minden közhely nélkül – virágzó mozgalomról. Mintha kicsúszott volna az amatőr művészeti mozgalmak alól a talaj, aligha csak az állami támogatás hiánya miatt.*

Földiák András: – A '80-as évek közepén volt hasonló konferencia, ami ízig-vérig más világ volt. Nem is csak az amatőr művészeti mozgalmak helyzetéről beszélünk – természetesen arról és a legtöbbet arról –, de egy kicsit arról is, hogy az öntevékenység milyen szerepet tölt be a maga világában. Mennyiben részese a mai életünknek a művészkedés, a művészi alkotómunka, hiszen ebben a tág perspektívában sem, és konkrétan az egyes művészeti ágazatok helyzetéről sem volt szó, miközben gyökeres átalakulás zajlott az életünkben – amit nem sorolok, mert mindenki tud – de ezen belül a művészeti mozgalmakban is. Rengeteg civil szervezet jött létre. Szóval korábban gyakorlatilag szinte csak a művelődési házakban létező egyesületek voltak, ma már a településeken is sok egyesület működik, és ezek már önálló jogi személyek.

– *Végül is vigasztaló képet mutat ez a térkép, vagy sem?*

F. A.: – Sajnos, nem túl vigasztaló a helyzet. A rendszerváltás utáni nagy átalakulás hatására mind az intézmények, mind az emberek, mind a csoportok elbizonytalanodása miatt egy elég erőteljes visszaesés volt. De aztán '92 után elkezdett fölfelé mászni a statisztika, ami soha nem érte el azt a szintet, amelyen a '80-as évek végén állt.

– *Olyan, mint az életszínvonal, még nem tartunk '89-nél sem.*

F. A.: – Igen, körülbelül olyan. Számunkra biztató volt,

hogy '95 körül lényegesen magasabb volt, mint '92-ben. De onnantól kezdve megint visszaesést mutat a statisztika. Nagyon alaposan utána kellene néznünk, hogy mi az oka ennek. Még nem kizárható, hogy valamifajta statisztika-felvételi hiányosságból fakad ez az eredmény. Sajnos a statisztika még nem terjed ki eléggé a civil szervezetekre, csak az önkormányzati intézményekre, de nem a statisztikai hivatal, és nem a rendszer hibájából.

– Tehát nem tudjuk pontosan, hogy hány csoport működik, azon belül hány fiatal, középkorú, idős ember van, és mi mindenrel foglalkozik?

F. A.: – Ez a csökkenés zömében a művelődési házakban és az önkormányzatok által fenntartott intézményekben működő csoportok számának a csökkenése. De sajnos itt '95 óta megint csökkenés van. Szomorú, mert a kis településeken is szükség lenne életre, mozgásra és alkotó tevékenységre, ahol éppen nincs más kulturális lehetőség. Tehát ott a legnagyobb a csökkenés, ahol a legnagyobb szükség lenne rá. Azért mégis némileg vigasztaló, hogy az erős, jó, színvonalas csoportok száma közben növekedett. Tehát úgy van csökkenés, hogy a színvonal közben javult. Hogy csak egynehány adatra utaljak: Magyarországon olyan néptáncscsoport, ami bármilyen nemzetközi mércével megállja a helyét – tehát, ha fölkérik miniket, mert valahol egy fesztiválra néptáncscsoportra van szükség, nyugodt szívvel elküldhetjük – körülbelül 300 van, ebből 5 a profi együttes. Ilyen kórus mintegy 200 van, ebből a profi, hivatásos együttesek száma szintén nem nagy.

– Milyen célok fogalmazódtak meg végül is Veszprémben, és mi biztatót tudunk mondani abból a szempontból az amatőr együtteseknek, hogy miután ígéret van arra, hogy a kultúra, a közművelődés, a művészeti mozgalmak ebben az esztendőben a költségvetéstől nagyobb támogatást kapnak, hát ők is részesülnek ebből. Ez nyilván szóba került.

Borbáth Erika: – Igen, természetesen. Veszprémben most elsősorban az általános kérdések fogalmazódtak meg. Azok, amelyek bármely műfajú művészeti csoportra érvényesek lehetnek. Ilyen például a képzés, a kiadványok megjelenítése, a bemutatkozások rendszerének a megvitatása, és az egyre inkább terjedőben lévő, úgynevezett összművészeti fesztiválok. Természetesen a három nap eszmeccseréje az ön által is említett finanszírozási kérdések körül is forgott. Mert nem lehet egyik kérdésről sem beszélni a finanszírozás nélkül. Az egyik legnépesebb szekció is ezzel foglalkozott. Az érdeklődés az oktatás-képzés iránt volt a legnagyobb, és ez az...

– amiben az Intézet közvetlenül érintett.

B. E.: – Így van pontosan, s ez az amivel kapcsolatosan talán egy kis jó hírrrel is szolgálhatunk. A Magyar Művelődési Intézetnek évtizedeken keresztül az egyik legkiemelkedőbb és legjelentősebb hagyománya a művészeti munkában, a képzés, amely az elmúlt időszakban egy kicsit visszaesett, de most úgy tűnik, hogy a szakképzésbe bekapcsolható lesz, és ez óriási lehetőséget ad azoknak, akik csoportvezetőként egy-egy művészeti ágban tevékenykednek. Tulajdonképpen elfogadott minősített képzési rendszert ad, tehát ez az egyik jó hír.

– Maradjunk a témánál. Hogyan is kell értelmezni a következő számokat, amelyek szerint az országban jelenleg a gyermek és ifjúsági együttesek száma néptáncban körülbelül 600-650. A 18-35 éves korosztályban mintegy 300-350 csoport működik. A hagyományörző együttesek száma 140-160, de ha hozzájuk számítjuk a Pávaköröket, különböző éneklő csoportokat, meghaladja a 600-at is.

Héra Éva: – Ez több száz táncoló gyermeket, felnőttet jelent, akik csoportformában, szervezeten táncolnak, tehát együttes munkában vesznek részt. Nem jelenti azokat a gyermekeket, akik iskolában, a Nemzeti Alapterv keretében ismerkednek a hagyományokkal. Nem jelenti azokat sem, akik a kézműves szakiskolákban szakmaként tanulják valamelyik népművészeti mesterséget.

– Abban, hogy ilyen jól állunk, ugye jelentős szerepe van az intézet tudományos munkásságának? Ezért sajnáltam az elején is, hogy nincs időnk a múlttól megemlékezni. Hány nagyszerű egyéniséget, hány szenzációs kutatót, művészt tudnánk megemléteni. De tulajdonképpen az ő egykori munkájuk még a mai gyakorlatban is látszik.

H. É.: – Annak idején Népművészeti Intézetként indultunk. A hatalmas és nagyon szervezett tudományos háttérünk annak köszönhető, hogy annak idején az intézetben kutatási osztály is működött. Olyan néprajz, népzene és néptánc kutatók indultak innen, mint Martin György, és Pesovár Ernő.

– Mind a két Pesovár?

H. É.: – Mind a két Pesovár, és még mondhatnám Olsvai Imrét is, vagy Sárosi Bálintot, akik szintén bekapcsolódtak annak idején Muharai Elemér irányításával ebbe a munkába. Nem kutatómunka volt ez a szó mai értelmében, hanem olyan terepmunka, ahol összegyűjtötték falvanként, településenként a még meglévő hagyományokat, szokásokat, táncokat és zenéket. Ez a hatalmas és rendszeres gyűjtőmunka alapozta meg a mai Zenetudományi Intézet néptánc és népzene archívumát. Később, 1957-ben az intézet átszervezésével – ami egyébként nagyon sokszor bekövetkezett – a gyűjtött anyagok Kodály Zoltán közbenjárására az Akadémiai Intézetbe kerültek, de azóta is alapját képezik a néphagyomány oktatásának.

– A Nemzeti Alaptervben kiemelt feladatként szerepel a hagyományismeret, a néptánc tanítása, de a NAT körül változatlanul zajlanak a viták. Ezen a területen a tartalmi követelményekkel minden rendben van?

H. É.: – Én azt hiszem, hogy ez ügyben egyetlen front van. Sőt, a NAT ellenzői is fontosnak tartják, hogy a gyermekek szervezeten, iskolarendszerben ismerkedjenek a nemzeti hagyományokkal.

– A kézművesség, a kismesterségek oktatása felértékelődött az országban, oktatási, foglalkoztatási programok is kötődnek hozzá. Van ilyen tanfolyam itt a házban is. Ott járt Bódis Szilvia.

Bódis Szilvia: – Úgy látom, olyan magabiztosan nyúl a gyöngyhöz, mint akinek nem ez az első órája, pedig úgy tudom, hogy ez az első foglalkozás.

– Igen, ez az első. Még eddig nem nagyon próbálkoztam ezzel, de a lányommal néha fűzünk gyöngyöt.

– És Önt mi hozta ide?

– Szeretnék ezzel foglalkozni, gyerekeknek oktatni ilyeneket.

– Ön tanárnő?

– Nem, egyáltalán nem, építész vagyok. De mivel négy gyermekem van, így a szakmámból kiestem, és a későbbiekben szeretnék gyöngyfűzéssel foglalkozni, ha sikerül.

– Ma gyöngyfűzéssel foglalkoznak, de gondolom voltak már és lesznek még más foglalkozások.

– Igen, korábban gyékényből készítettünk tárgyakat, meg kukoricacsuhéból, szalmából.

– Élvezte?

– Hát, igen. Én hobbiszinten szeretném csinálni, de természetesen úgy, hogy kereseti lehetőség is legyen.

– Beszprémi Kata főtanácsos az egyik szervezője a „Népi játék és kismesterségek oktatója” tanfolyamnak. Itt tehát oktatókat képeznek.

Beszprémi Kata: – A „Népi játék és kismesterségek oktatója” országos képzési jegyzékben szereplő felsőfokú szaktanfolyam, ahol főleg pedagógusokat, de érettségivel rendelkezőket is megtanítunk a népi játszóház vezetésére illetve bizonyos szakmákra, és a népi kézműves szakmák oktatói tevékenységére.

– Mi a tapasztalatuk, mennyire van kereslet ilyen oktatóra manapság?

B. K.: – A kereslet óriási, hiszen a pedagógusok most a NAT új követelményével kapcsolatban szembesülnek azzal, hogy a hagyományismeret oktatása követelmény. Ugyanakkor ezeket az ismereteket a tanítóképző főiskolákon, az óvónőképzőkben idáig nem tanulták. Tehát főleg azok jönnek hozzánk, akiknek ezeket a hagyományokat, az évkörhöz kapcsolódó ünnepeket, az abból fakadó tárgykészítést tovább kell adniuk a gyerekeknek.

– Vannak olyan szakiskolák, ahol a gyerekek megtanulják a népi kismesterségeket. Van szakmai kapcsolat a két oktatási forma között?

B. K.: – Szerencsére van szakmai kapcsolat, bár ennek közigazgatási vonatkozása szerencsétlenül alakult. Hiszen a szakiskolák az Oktatási, illetve a Gazdasági Minisztériumhoz tartoznak, mi pedig a kulturális tárcához. Azért van együttműködés köztünk, mert egyrészt nagyon jó személyes kapcsolatban vagyunk az intézményekkel, ők is érzik, hogy fontos számukra a szakmai tudás, amit mi tudunk nyújtani nekik. Ezen kívül a tanárok többsége 10-20-30 évvel ezelőtt az intézetben szervezett tanfolyamok hallgatója volt, népi iparművészek, a népművészet mesterei lettek, tehát erős szakmai kapcsolat van köztünk.

– Azt hiszem, példaértékű az a munka, ami ezen a területen folyik. Általában egész Európában nincs ilyen magas szintű kismesterség oktatás.

B. K.: – Európában más a helyzet, mint nálunk. Az iparosodás, polgárosodás következtében a népi kismesterségek elszigetelten egy-egy település, egy-egy régió speciális jellemzőivé váltak. Ahol még léteznek, ott apáról fiúra öröklődnek. Nálunk ez a generációkon keresztüli hagyományozódás már nagyon ritka. Ezért van szükség arra, hogy a kulturális hagyományainkat részben az iskolarendszeren belül, részben azon kívül tanítsuk.

– Mennyire találják meg a számításukat azok a gyerekek, akik egy ilyen szakiskolában végeznek? Úgy értem, meg lehet-e élni ma ezekből a kismesterségekből?

B. K.: – Vegyes. Vannak olyan szakmák, amelyekből meg lehet élni. Például egy végzett fazekas elmehet egy mesterhez segédnek, és akkor meg tud élni. Vagy ha ügyes, akkor önállóan is dolgozhat. Egy csipkekészítőnek már kevesebb a lehetősége. Gondolom, a kosárfonók közül is van, aki megállja a helyét. Nagyon függ attól, hogy az illetőnek mennyire van személyes adottsága, viszonya ezekhez a mesterségekhez, illetve mennyire kényszerből tanulta meg a szakmát.

– Létezik-e még a híres „Vándorlegény” pályázatuk?

B. K.: – Létezik, most is meghirdettük. Debrecenben az Újkerti Művelődési Központ szervezi, de részt vesz benne a bonyhádi, a budapesti Esély Alapítvány, a békéscsabai szakmunkásiskola, és még más helyek, ahol bizonyos szakmákat kiemelten jól tanítanak. Ezen a pályázaton a hallgatók mérhe-

tik össze tudásukat egymással. Nagyon fontos, hogy az ország különféle részén élő diákok láthassák, hogy egy-egy mestertől mit lehet tanulni egyik vagy másik régióban. Hiszen az oktatók képzése is bizonytalan, ezért meglehetősen esetleges, hogy ki kerül egy-egy iskolába oktatónak. Ez leginkább attól függ, hogy az intézményben azon a területen létezik-e olyan ember, aki nem csak hogy jól műveli a szakmát, hanem jól át is tudja adni.

Szinyai Jenő: – Igazgató úr, érdemes még néhány szó erejéig visszatérniünk az előbb elhangzottakra. E házban működik ugyanis a Népi Iparművészeti Tanács. Az intézetnek állami feladatai is vannak a legkülönbözőbb szakágakban, amelyek iránt szerencsére nő az érdeklődés.

Földiák András: – Sokféle feladatunk mellett a népi iparművészeti alkotások zsűrizése kimondottan hatósági, állami feladat. Megjegyzem, hogy ez a zsűri az '50-es évek óta létezik Magyarországon. Sokáig önálló intézmény volt, '92-ben lett az intézet része, ez az úgy nevezett NIT, a Népi Iparművészeti Tanács. Itt is csökkenés volt a statisztikai adatokban a rendszerváltást követően, ugyanis az elmúlt 40 évben a tízezer körüli tárgy zsűriztetése volt a legmagasabb szám. Ez visszaesett majdnem háromezerrig. Viszont a '90-es évek eleje óta, a zuhanás után egyenletes emelkedés van, most már hatezer körüli tárgynál tarunk. Aki zsűriztet, annak több előnye van, például némi-nemű adókedvezményt kap. De nagyon valószínű, hogy ma már a presztízs miatt zsűriztetnek. Bizonyos idő után az alkotó mester megkapja a Népi Iparművész címet.

A Népművészet Mestere címet nagyon kevesen, csak az egész életmű után kaphatják meg, ez kitüntetés. A Népi Iparművész tulajdonképpen egy besorolás, erre jár az adókedvezmény. Az ágazatai ennek a hagyományos nagy népművészeti ágazatok, ilyen például a hímzés, a szövés, a két nagy női műfaj. A faragás inkább férfi, a fazekasság pedig vegyes. Ezek a nagy mesterségek, de ezen kívül számtalan kismesterség van, a csuhékészítéstől a gyöngyfűzésig, lószőrfonás, ékszerkészítés, bútorkészítés. A kismesterségek száma sok, 15-20 körül mozog. Van sajnos olyan kismesterség, amiből mindössze egy-egy alkotó van.

– Hadd kérdezzem meg azért Héra Évát, merjük-e már azt állítani, hogy újra reneszánszát éli majd ez a terület? Mert a hatezer még messze nem éri el a tízezret.

Héra Éva: – Ha nem is éli reneszánszát, én azt hiszem, hogy mindenképpen jelen lesz a jövő század kultúrájában is. Hiszen az a több száz, több ezer gyerek, aki ezt iskolában tanulja, ha nem is hivatásos népi iparművészként, de valamilyen formában tovább viszi. Része lesz az életének.

– Beszéljünk még egy nagyon fontos, és az intézethez is nagyon közel álló területről, a táncházakról, a táncház mozgalomról. Az elmúlt esztendőikben mi is sokat foglalkoztunk a táncházakkal, a mozgalom sajátos, különös történetével. Sokat beszélünk arról, hogy annak idején hogyan apadt el a forrásvidéken, aztán bulkant fel sajátos városi jelenségként, hogy aztán visszatelepüljön többek között saját szülőföldjére is. Ennek most már több, mint negyedszázada, ilyen műltra tekinthet vissza ugyanis a táncház mozgalom. Rengeteg relikviája, szép emléke gyűlt össze. Aki vállalkozott arra, hogy összegyűjtje mindent, nem más, mint Halmos Béla, az intézet tudományos munkatársa, aki a színpadról is a mozgalom egyik elindítója. Ha tetszik. Sebővel együtt az alapító atyák voltak. Halmos Bélát nem csak a színpadon lehet látni, hanem az intézetben is, íróasztala mögött. Kinek az ötlete volt a táncház archívum?

Halmos Béla: – Az archívum gondolata, így megfogal-

mazva nekem jutott eszembe. Ennek az adta az apropóját, hogy két évvel ezelőtt, '97-ben ünnepeltük a táncház mozgalom 25 éves évfordulóját. Ekkor az intézettel konferenciát és kiállítást szerveztünk az Almássy téren. A kiállítás rendezése, az anyaggyűjtés kapcsán derült ki, hogy nekem van egy magán archívumom, amit családom, feleségem, édesanyám és én magam megőriztünk – cikkek, fotók, egyebek. Látszott, hogy össze kéne szedni ezt az anyagot. Hiszen például a táncház mozgalom elterjedt Sidney-től Montrealign, Európában és Amerikában, a mérsékelt égövön legalább is, ahol fehér ember él. Afrikáról nem nagyon tudok. A másik: a konferencia a táncházat helyezte a középpontba. A táncház szemszögéből vizsgáltuk a mozgalom kapcsolatait a különböző tudomány-ágakkal, művészeti ágakkal, oktatással, sajtóval, politikával. Próbáltam olyan témájú előadásokat szervezni, mint például „A népzene-kutatás és a táncház mozgalom”. A népdal-kutatást ugyanis megelőlegezte a mozgalom, amelynek során begyűjtötték azokat az anyagokat, amiket aztán mi fölhasználhattunk, és visszaadtuk a népdalkutatásnak. Kérdés, milyen kapcsolata van a táncháznak mondjuk a filmművészettel vagy az irodalommal. Kiderült, hogy rendkívül izgalmas. A táncház mindenhová beépült, szervesült a magyar kulturális életben és a tudományos életben is. De ahhoz, hogy ezt dokumentáljuk és erről beszéljünk, vagy valaki előadást tartson, tényleg össze kellene szedni megint a dokumentumokat.

– Egy szóra térjünk még vissza erre a magángyűjteményre. Melyek a legkedvesebb, legszemélyesebb darabjai, emlékei?

H. B.: – Az egyik a Magyar Rádió hivatalos borítékjában megkapott értesítés, miszerint a „Röpülj Páva” vetélkedés meghallgatása a 8-as, vagy nem is tudom, a 13-as stúdióban lesz, tehát mehetünk a versenyre. Ekkor indult a karrierünk. Vagy Illés Gyula levele. Az első szerelmes korszak dokumentumai ezek mind, mind. Könnybe lábad az ember szeme, amikor meglátja magát 30 évvel ezelőtt, mert mind szép, aki húsz éves. Ezen túl nagy dolog, hogy milyen hallatlanul tudott koncentrálni a minőség és az érték, és ezt kéne dokumentálni és bemutatni egyébként egy ilyen archívumban.

– Bizonyos hogy a mozgalom fő áramairól lehet tudni szinte mindent, és hogyha nagy szerencsénk van, akkor ennek a legfontosabb, legszebb emlékei előkerülnek. A kutatásnak azonban az a része is különösen izgalmas lehet, hogy mit rejtenek a kisközösségek saját emlékei.

H. B.: – Mondok egy példát. Tószeg Szolnok mellett egy falucska. '75-ben vagy '76-ban a kultúros meghívta a Sebő együttest, hogy csináljunk táncházat Tószegen. A '70-es évek vége felé a csapból is mi folytunk, de ekkor még Szegeden az egyetemi városban is alig volt táncház, vagy Debrecenben sem nagyon volt. Akkor egy Szolnok melletti kis falucskából meghívtak, hogy táncházat szeretnének. Végül eljutottunk odáig, hogy a Zeneakadémia nagytermében hangversenyeztünk a Bartók együttesrel, és még táncoltunk is azon a parketten, ahol Richter meg Fischer Annie játszott. Betolakodott a népzene, hát szörnyű, a szentélybe. Ha a sajtóját nézzük a táncház mozgalomnak, nagyon érdekes tanulság, hogy a '72-es indulástól napjainkig, de főleg a rendszerváltásig, ami a sajtóban megjelent, az csak jó. Aki merte vállalni a felelősséget, hogy ír róla, az csak jót írt. Azok a vádak, amiket kaptunk a nacionalizmustól az irredentizmusig és egyebeket, azok nincsenek leírva. Lehet hogy a BM. levéltárában vannak jelentések, most már ha bejutunk esetleg, akkor meglátjuk.

– A kutatási terület valóban a Torontói Magyar Háztól az

erdélyi Mezőség falvaiig terjed. De hogyan lehet ilyen sok helyről összegyűjteni az anyagot? Kinek a segítségére számíthat?

H. B.: – A táncházak résztvevőinek és szimpatizánsainak a segítségére. Akiket mindig is érdekelt, mint jelenség és elraktak valamit. Természetesen küldünk egy körlevelet a művelődési házaknak, a táncházakat működtető intézményeknek, együtteseknek, itthon és a környező országokban, így Felvidékre, Erdélybe, Kárpátaljára, Délvidékre, egész Amerikáig mindenhová, ahol magyarok is élnek. Ezen túl még Svédországba is fogunk írni Uver Onsten barátomnak, ahol a táncház mozgalom svéd módra, de ugyanúgy működött, mint nálunk.

– A történelemmel sem öncéltan foglalkozik a kutató, a táncház mozgalom története is sokféle tanulságot rejthet. Hiszen a mozgalom története voltaképpen társadalomtörténet.

H. B.: – És egy általános emberi probléma is benne van, ami nem csak a magyar társadalomra, hanem az egész emberiségre jellemző az ezredfordulón. Ez pedig a technikai forradalom hatása, ahogy a hagyományok átörökítésének a módja megváltozott. Sehol másutt nem volt ilyen színvonalú mozgalom, mint nálunk, amelyet Bartók Béla, Martin György, Lajtai, Sárosi Bálint, Vargyas Lajos, Kallós Zoltán, Almási István tevékenysége kísért, és még sorolhatnám a neveket. Itt a mai napig működik egy modell. Azért is fontos ez a táncház archívum, hogy mindezt nemzetközi szinten is elterjesszük, illetve ismertté tegyük.

– A Táncházak köré mindig közösségek szerveződnek, és ez önmagában sok tanulságot hordozhat. Minden bizonyos lesznek kutatók, akik aranybányának tekintik majd ezt az archívumot, hiszen nem csak a táncház mozgalomról, a népzenéről, a néptáncról, hanem a közösség-alkotás folyamatáról is sok mindent megtudhatnak. Ez annak kapcsán jutott eszembe, hogy jártam nemrégiben egy kis faluban, ahol gyönyörű helytörténeti gyűjteményt, kis falumúzeumot hoztak létre. Az udvar végén ott áll a szépen helyre állított pajta, de senkinek eszébe nem jutott, hogy ezt közösségi színtérként akár táncház céljára is lehetne használni.

H. B.: – Arra hajt az ipari fejlődés, meg a civilizáció, hogy elégedj meg avval, amit készen kapsz. Ha a táncról beszélünk, akkor nem kell, hogy te magad táncolj. Nézd meg a tévében, tedd föl egy CD-romon! S akkor nem tudják, hogy egy forgatóban mit lehet csinálni, milyen figurák vannak, és hogy jön össze ez a zenével és a partneremmel, és hogy ez valami fantasztikus.

– Mégis, mintha azt lehetne tapasztalni a társadalomban, ebben a közösségihiányos, értékválságos korban, hogy ugyanakkor közösségre, értékre is éhsége van az embereknek. És amíg ezt az éhséget érzik, addig élni fog a táncház is.

H. B.: – A táncházban az derült ki, hogy nem kell sok minden az élettől, de zene, ének, tánc kell.

Héra Éva: – Többféle táncot lehet megtanulni. Amerikában táncklubok vannak, ahol zsidótól kezdve mindenféle népek táncát tanítják egyfajta zárt érdeklődésű kör számára. Nálunk viszont táncházak vannak, ahová bárki bemehet. Tehát a magyar táncházak mellett, csak Budapesten van még moldvai táncház, görög, zsidó, horvát, szerb, ír, skót táncház. Cigány táncház nincs rendszeresen, de az is van.

– Itt a házban működik a *Folklór Fesztiválok Szövetsége*, ez is nagy dolog.

H. É.: – Hát, igen. A *Folklór Fesztiválok Szövetsége* a fesztivál-rendező városokat, intézményeket fogja össze. De nemzetközi kapcsolatrendszere is van. Van egy C.I.O.F.F. nevű nemzetközi népművészeti szervezet, UNESCO státuszú, 74

tagországa van. Együttesek egyeztetése, fesztiválok koordinálása mellett nagyon fontos feladatának tekinti, hogy felhívja a figyelmet a népművészeti alkotások gyűjtésére, archiválására. Hiszen ez nem minden országban van így. Vannak olyan földrészek, ahol semmiféle tudományos, tervszerű munka nem folyik ez ügyben, ahol kultúrák pusztulnak el percek alatt. Itt Dél-Amerika bizonyos részeire, a szigetvilág országaira és Afrikára gondolok, ahol nyelvek, népcsoportok tűnnek el, és átveszi a helyüket a tömegkultúra.

– *Kicsit pesszimista idézetekkel kezdtem ezt a műsort, de első óránk végére legalább is eljutunk odáig, hogy mi mindenért jár ide a világ, megcsodálni a magyar kultúra bizonyos teljesítményeit. Azt hiszem, minden területen nagyon sok példát tudunk mondani erre.*

Földiák András: – Még egyet szeretnék mondani az előző témához, elfogultság nélkül. Ilyen igényes és szakszerűen feltárt, és közben aktív mozgalmakban, de még a hagyományos módon is, öregek közötti élő népművészet, tehát a feltártság és a mozgalom kiterjedtsége így együtt, nem hiszem, hogy a világon máshol előfordulna. De más területeken is nagyon sok izgalmas eseményünk van talán az egyik legrangosabb, a népművészetnél maradván, a Mesterségek Ünnepe a Budai Várban. Ezt egyesek szerint az első napon 60 ezer ember kereste fel, mások szerint százezren is voltak. Gyönyörű helyen megrendezett, igényesen zsűrizett, szakértőkkel véleményezett, hatalmas kiterjedtségű vásár ez minden évben.

– *Örvendünk, és azt hiszem, azóta is örvendezhetünk azon, hogy a '97-es, 1998. január elsején életbe lépett törvény megmentette a közművelődési szakmát, főként annak intézményrendszerét. De a nyáron próbáltunk visszatérni az első tapasztalatokra, akkor Jankovics Marcell, Zelnik József volt a vendégünk. Őszintén szólva sokra nem jutottunk, mert sok minden nem történt. Mi feltételeztük volna, hogy nagyon sok településen létrejönnek az úgynevezett közművelődési tanácsok, amelyek egyfajta együttműködési keretűl szolgáltak volna a fenntartó önkormányzatnak, művelődési háznak, és akár az ilyen típusú vállalkozásoknak is. De aztán azt mondták nekiünk, hogy ne türelmetlenkedjünk, az integráció hosszú távú folyamat, és azért el lehet várni a törvénytől, hogy majd hosszabb távon mégis csak érvényesíti élénkítő hatását. Hogy így van-e, vagy sem, hadd kérdezzem az első számú szakembert ebben a témakörben, Lipp Mártát. Most '99 januárját írjuk. Mit hozott végül is ez a törvény egy esztendő után, ha nagyon röviden kellene összefoglalni?*

Lipp Márta: – Ha nagyon röviden kellene összefoglalni, egy szóban tudom: az intézmény-összevonásokat.

– *Jó, vagy rossz ez nekiünk?*

L. M.: – Nem tudok rá válaszolni, hogy jó-e nekünk. Lehet jó is, lehet rossz is. Nagymértékben rajtunk, a szakmán múlik, hogy jó lesz-e, vagy rossz. Hozhat előnyöket, összefoghat nagyobb szellemi energiákat helyi szinten, sőt akár kistérségi szinten is. Ugyanakkor megvan a veszélye is, hogy a szakmánk logikája csorbul, esetleg föl is oldódik ebben. Erősebben össze kell fognunk, szakmai szolidaritásra van szükségünk, és meg kell őriznünk ennek a szakmának a logikáját, mert profitálhatnak belőle azok az intézmények is, amelyekkel most közös igazgatásban vagy integrált módon fogunk együttműködni. Egyetlen adatot hadd mondjak. Rendkívül erős az összevonási tendencia. Tudjuk, hogy ennek elsősorban gazdasági okai vannak, sokszor az, hogy megspórolják a vezetői pótlékokat. Tegnap készítettem egy összesítést, két évvel ezelőtt az összevont intézmények aránya 27 százalék volt. Most nem tudjuk egészen pontosan, hogy mennyi, de valószínűleg

már jóval több, mint egyharmad.

– *Igazgató úr?*

Földiák András: – Azért ellentmondásos a törvény hatása, mert lényegesen, nagyságrendekkel nőtt az állam gazdasági szerepvállalása a közművelődés fenntartásában. A rendszerváltás óta, az elmúlt hét évben az intézmények fenntartásában nagyobb szerepet vállaltak az önkormányzatok, és kisebb részt az állam. Most az állam nagyobb részt vállal; Az idén is emelkedik a normatív támogatás és ez lényegesen több, mint tavaly volt. Viszont az önkormányzatok jelentős része föllélegzett, hogy jaj de jó, ad az állam, és csökkentette a saját részét.

Nem azért, mert nem szereti azt az intézményt, hiszen 8 évig küzdött érte, hogy megmaradjon, tehát biztos, hogy szereti. Csak hát annyi gondja van az önkormányzatoknak, hogyha az állam többet ad valamire, akkor nem kényszerülnek ugyanannyi pénzt fordítani arra az intézményre, mint korábban. Tehát, tulajdonképpen az állami szerepvállalás, a jogi megerősítés és a nagyon sok hasznos, célirányos, jó intézkedés ellenére a helyzet lényegesen nem javult. Ezt sajnos elmondhatjuk.

– *Borbáth Erika is így látja?*

Borbáth Erika: – Én azt gondolom, hogy ennek a törvénynek pillanatnyilag sokféle hatása van. Mindaz igaz, amit kollégáim elmondtak, ugyanakkor a törvénynek nagyon-nagyon lényeges pontja, a helyi rendeletek alkotása minden településen. A tapasztalatok szerint az elmúlt évben a helyi rendeletek kevés helyen születtek meg. Ugyanakkor 1999-ben egyre több településről jelzik, hogy megalkotják a helyi rendeletet, ami-ben megfogalmazzák a saját feladataikat. Igaz, elmondták kollégáim, hogy előtte megpróbálják csökkenteni a tevékenységet, és ezt fogalmazzák meg a helyi rendeletben, és ehhez adják azt az állami és önkormányzati támogatást, amiről az előbb Földiák András beszélt. De a legnagyobb baj azokon a településeken, térségekben van, ahol az integráció szóba sem jöhet, mert nincs kivel együttműködni. Sajnos csaknem ezer településen semmilyen közművelődési intézmény nem működik, és ez borzasztó baj. Földiák András igazgató úrral együtt voltunk a Népművelők Egyesülete által rendezett szakmai konferencián, és ott ígéretet magába foglalóan elhangzott a tárca részéről is, hogy meg kell nyitni újra a művelődési házakat, vagy más fórumot kell teremteni. Sokfelé főleg azt reklámlják, szeretnék, hogy legalább főállású művelődésszervező legyen, de nincs. Még akkor is igénylik ezt, ha még faluházuk sincs, vagy olyan helyiségük, ahol egyelőre el lehetne helyezni a kisközösségeket.

Földiák András: – Sajnos ebben semmi változástól nem tudok beszámolni. Jelentős anyagi támogatás kellene. Én nem akarom ezt a szakmát különösebben rossz helyzetben lévőnek feltüntetni, és nincs is rosszabb helyzetben, mint az egész magyar közalkalmazotti réteg, de ide kiemelt, jelentős, plusz pótlékok kellene. Számos településen nem csak közművelődési szakember nincs, már az egyház sem képviselteti magát, a pap is csak kijár, ingázik. Abszolút nincs értelmiségi, de érettségizett gyereket sem találni. Ha van egy érettségizett fiatal, akkor az már nagy érték. Komoly külön támogatás kellene ahhoz, hogy valakinek megérje ott dolgozni.

Borbáth Erika: – Igazából azokon a kistépüléseken tragikus a helyzet, ahol nincsen iskola, nincsen könyvtár, nincsenek közösségi helyiségek. De el kell mondani, hogy a kulturális kormányzat határozott ígéretet tett arra, hogy ebben az évben a költségvetésben erre 100 millió forintot elkülönít. Nem a főállású népművelők bérének a megoldására, hanem arra,

hogy ismételten megnyissanak vagy felújítsanak olyan intézményeket, amelyeket az elmúlt időszakban bezártak.

– *Azt hiszem, erre a területre is jellemző a szigetszerű fejlődés: egy-egy település egy-egy művelődési ház kiugrik a sorból. Példákat sorolhatnánk az ország bármely részéből. A Tolnádomboságban Nagyszékely olyan hely, ahol a református lelkész aszszony megteremtí a helyi csodát, a teleház köré szervezi a közösséget. Most épül éppen a kézműves ház. Ott valami elkezdődött, valami történni fog. Védik a faluképet, sőt egyáltalán a falut a kihaltástól. De onnan néhány kilométerre már a gazdasági lepusztulás, a szellemi sivárság látszik.*

Nem akarom átcsempészni a terület és vidékfejlesztéssel foglalkozó műsorom témáit a Napközben műsorába, de én azt látom, hogy a közművelődésnek a beindult vállalkozásfejlesztési programokkal kellene együttműködnie. A kettő egymást feltételezi. Kizárt dolog, hogy eredményes agráriummunka vagy vállalkozásaink lesznek, ha nincsenek helyi kisközösségek, kiművelt emberfők. Ahogy a regionalizmus halad előre, kistérségekben, régiókban kell majd gondolkodni. Ahogy majd munkába állnak az országban a térségmenedzserek, miért nincsen 150 kistérségünknek kulturális, közművelődési menedzsere?

F. A.: – Feltétlenül nagy szükség lenne rá. De én egy olyan problémát látok, ami nagyon nagy gond, s ez az, hogy egymástól teljesen elszigetelten zajlanak folyamatok. A ki-mondott térségfejlesztés, a közművelődés, a népművészet, a népfőiskola, a civil egyetemek, ez annyiféle jó mozgalom, ezek ma sehol nem érnek össze. A munkaerő-piaci képzés, átképzései is teljes mértékben külön rendszer. Tehát az egyik legfontosabb feladat – akár az ország kistérségeinek területén – annak áttekintése lenne, hogy ezek közül mi fedi le az adott területet, és aztán, hogy ezek milyen együttműködésre képesek. A térségfejlesztés bizonyos ágait meg sem érintik a humán szempontok. Pedig az csak az alap. És emberfejlesztés kell!

– *Ehhez kellene, ugye kedves Márta, egy igazán aktív közművelődési program, mondjuk így, menedzseri szemlélet, amely magába tudja olvasztani a közösségfejlesztést vagy a népművészetet. Én is itt érzek kétféle szemléletet. Van egy muzeális szemlélet, hogy, jaj de jó, azért érdemes kosarat fenni, mert régen is milyen szép dolog volt. És van egy olyan szemlélet, mely szerint azért kell, mert erre egy foglalkoztatás ráépíthető, bizonyos készségek kifejleszthetők embereknél, ha már bezárt a bauxitbánya. Tehát a társadalmi kohézió érdekében lehetne sok mindent mozgósítani, és azok a települések járnak élen, amelyeknek ez sikerül. És akinek nem sikerül, az borzalmasan lemarad.*

Lipp Márta: – Ez teljesen így van. Én egy harmadik álláspontot képviselek ebben, hogy miért jó kosarat fenni. Harmadik álláspontot mindazok mellett, amiket elmondott, amik igazak. Azért kell kosarat fenni, mert az emberek szeretnek alkotni valamit. Ezek mind olyan tevékenységek, amik természetes emberi igényből születtek, és jól tudjuk, hogy az ember az egyetlen élőlény, aki nem tud alkotás nélkül létezni. És a szépség törvényei szerint alkot. Tehát ezek fontos, élményszerű dolgok. Nem lehet sem a gazdaságossági szempontot kiemelni, sem a hagyományőrzés szempontját, hanem a jelen épülésünk, a személyiségünk egészségének a megőrzése szempontjából érdekes ez, amiről eddig kevés szó esett.

Visszatérve arra, hogy miért nincs ütőképes térségi közművelődési program, azontúl, amit András mondott, ami olyanira igaz, hogy nem lehet elégszer elmondani. Nem csak a különböző szálak nem érnek össze, hanem még tovább atomizálódik itt is minden.

Kevesen tudják, hogy talán nem lett volna Magyarországon mentálhigiéné, vagy a szociális szakmának számtalan ága, ha nincs a népművelés. S bizonyos értelemben ez még más szakmákra is igaz, most nem akarom őket felsorolni. Az élet útja az, hogy ezek a szakmák aztán mind önállósultak és függetlenedtek a saját logikájuk szerint. Viszont mára sok okból lépéshátrányba került a közművelődés, a népművelés szakma a humán szférán belül, holott települési, sőt kistérségi szinten az egyetlen szakma lehetne, ami képes lenne integrálni a különböző szálakat. Ehhez viszont egyrészt profik kellene, másrészt újra fölhnívom a figyelmet az atomizálódásra, hogy elveszítjük a kapcsolódási pontokat. Az integrált intézmények, például az ÁMK-k, amelyeknek alapintézménye az iskola, és annak egy kiegészítő része a művelődési ház, nem kapcsolódtak be az elmúlt években a népművelési szakmai továbbképzésekbe. Egyre kevesebb „hálózatrészt” képviselő népművelő tud bekerülni a szakmai áramkörbe és tudja képviselni a saját helyi szintjén azokat az elképzeléseket, amiket a szakma egésze alakít ki.

– *Egyszerűen képtelenség ezt a témát kifejteni, befejezni pláne. Itt egyetlen egy kérdést lehet már csak föltenni, mit tehet az intézet? Javaslatokat, ajánlatokat dolgoz ki a tárcának?*

Földiák András: – Az intézet például azt tehetné, hogy ezt az integrációt erősíti. Ez az átfogó koncepciónk. Az egész integráció és a tagoltság kérdéshez hadd mondjam el, hogy szerencsére óriási lendülettel hirdette meg tegnap Deutsch Tamás miniszter az ifjúsági munka megszervezését. Megint egy újabb ágazat jön, ami érintkezik szinte az összes többi kérdéssel, tehát lehetővé teszi az integratív szempontok fölvetését. Én a közművelődést tulajdonképpen legalább hét szakterületet összefoglaló ágazatának tartom, amin belül nagyon fontos lenne a differenciálódás, és némi szakmásodás. Ez a hét terület a felnőtt neveléstől a népművészetig, szóval a hagyományörzésig, a kulturális segítő munkától – ami meg a szociális munkával érintkezik – a közösségfejlesztésig, rendezvény szervezés, szóval egymással viszonylag összefüggő, de mégis az önálló arculatukat megőrző, a saját szakmai tudásukban elkülönülő területek. Ezek mindegyike érintkezik valami olyan nagy országos ágazattal, ami érinti a térséget. Amit konkrétan tenni tudunk, azok közül az egyik a közösségfejlesztés, amiről Péterfi Feri kollégám többet tud mondani.

Héra Éva: – Én úgy gondolom, hogy nem csak a népművelők, közösségfejlesztők feladata az ország közműveltségének javítása, hanem osztársadalmi, minden magyar értelmiségi feladata a tanítótól a papig. És ha ez a szellemiség nem fog érvényesülni ebben az országban, akkor nem fogunk a jövő században magyar közművelődésről és magyar kultúráról beszélni.

– *Erről most megint beszélhetnénk egy órát. Járom a falvakat és elnézem, hogy a civil mozgalmakban, szervezetekben nagyon kevés a pedagógus – tisztelet a kivételnek. Nem lehet megorrolni ezért. Lehet, hogy az értelmiségi lét periferiájában élnek valahol, lehet hogy gazdálkodnak, és azzal vannak elfoglalva. Mert ki kell egészíteni a jövedelmet. De ugyanakkor az is bizonyos, hogy nem lehet nélkülülni semmit sem csinálni a településeken. Ott van mondjuk Tiszadob, nem túl nagy község, ahol a „Jövő műhelye” elnevezéssel létrehoztak egy kis értelmiségi csoportot. Onnan indult el a történet, hogy az óvodában a cigánygyerekekkel, majd a családokkal kezdtek foglalkozni. És eljutottak odáig, hogy most már faluban, településben, térségben gondolkodnak. Sok ilyen példa van, de nem elég.*

Földiák András: – Ezek a szándékok is vezettek, amikor egy értelmiségi csoport kezdeményezésére az elmúlt évben se-

gítettem a Magyar Művelődési Társaság létrehozását. Tudom, hogy nagyon nagy feladat, és azt is tudom, hogy ahogy képzeljük, úgy nem fog sikerülni. De valamit talán sikerül tenni annak érdekében, hogy azokat az értelmiségieket legalább ösztögyűjtsük és összetoborozzuk, akik szeretnének tenni valamit.

Ma délután 4 órakor a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma és az intézetünk rendezésében lesz a Magyar Kultúra Napjának ünnepe a Marczibányi téren. Varga Domokos ott fog meghirdetni a társaság nevében egy közösségteremtés folyamatáról szóló, nyitott és minden népművészeti csoportot, közösségfejlesztő embert, lelkeszt és tanárt, mindenkit megszólítani szándékozó, nagy országos pályázatot. Írják le, hogy ahol sikerült lépést tenni, azt hogyan csinálták.

– *Igazgató úr, most egy-két szót szóljunk arról is, hogy az intézetnek megvan a maga sajátos feladata a nemzetiségi és az etnikai kultúra védelmében. Hamarosan hallunk erről egy beszélgetést Kishegyi Viktóriával. Ezt az osztályt csak nem régebben szervezték.*

F. A.: – Az intézet 53 éves, ehhez az ötven évhez képest viszonylag új fejezet a nemzetiségi kultúrával való foglalkozás, mert '92-ben Antal József által hozott rendelet következtében jött létre. Tehát most már néhány éve az intézet része. Korábban nem sikerült olyan határozottan lépni, ahogy kellett volna. Ennek sok oka van, az egyik talán az, hogy többretegű ez a terület. Ha valaki szlovák szavalóversenyt rendez, akkor annak igazában irodalmi színpadi szakemberre van szüksége, nem annyira a szlovák kultúrához értőre. A szakembereink sok segítséget adtak a néptáncban, a népi iparművészetben, az előadóművészetekben. Mikor az intézetben megindult ez a munka, akkor alakultak a nemzetiségi önkormányzatok. Még eddig az önkormányzatokkal összefogva, határozott iránnyal nem tudtuk összeszedni azt, amit ezen a területen teszünk. Most ez lenne a fő cél.

– *Minden továbbit hallgassunk meg a beszélgetésben! Kishegyi Viktóriával Zelényi Zoltán készített interjút.*

Kishegyi Viktória: – A minisztérium folyamatos információt kap tőlünk a legégetőbb megoldandó feladatokról. Másfelől koordináló feladatot látunk el, és amit én a legeslegfontosabbnak tartok, különböző képzéseket indítunk, illetve továbbképzéseket folytatunk. Célunk az, hogy legyenek szakavatott vezetők, amatőr művészeti mozgalmakhoz tartozók minden területen. Tehát a népzenehez, a néptánchoz, a dramatikus játékokhoz, diákszínpadokhoz és egyebekhez értő szakemberek.

– *Mi a haszna az Önök munkájának a többségi magyar nemzet számára?*

K. V.: – Nem is kell ezt nekünk megfogalmazni, hogy mi a haszon, mert már I. István megfogalmazta. A haszon az, hogy tartsuk meg a Kárpát-medencét, és benne a mi hazánkat olyan soknyelvű és általa sok és gazdag kultúrájú országnak, amilyennek Szent István megteremtette, és amilyenné az ezer év folyamán kialakult. Ez a haszon.

– *Magyarországon jónéhány nemzetiség él, az Önök osztályán ketten, hárman dolgoznak talán. Hogyan tudják az összes nemzetiség ügyeit figyelemmel kísérni?*

K. V.: – Az osztály újjászervezése most zajlik, pontosan azért, hogy minden nyelvi kultúrának legyen referense. Aki kapcsolatot tud tartani az országos kisebbségi önkormányzatokkal, a fővárosi kisebbségi önkormányzatokkal, a kisebbségi intézményekkel, a különféle kutató helyekkel, az oktatási intézményekkel.

– *Közben a munkának mennie kell. Melyek a legjellemzőbb feladataik most?*

K. V.: – Idei feladataink között nagyon fontosnak tartjuk azt, hogy egy felmérést készítsünk a minisztérium számára a nemzetiségek teljes kulturális helyzetéről. Tehát a könyvtári helyzetről, a múzeumi helyzetről és mindazon szakterületekről, amely értelemszerűen a kultúra körébe tartoznak.

– *Ez nincs felmérés?*

K. V.: – Átfogó felmérés '89-'90-ben készült az akkori kisebbségi kollégiumban, amelyet Pozsgai Imre vezetett. Azóta részfelmérések készültek, átfogó felmérésről azóta nincs tudomásunk.

– *Tehát meg kell nézni, hogy mi változott azóta.*

K. V.: – Pontosan. Másik nagyon fontos feladatunk az önkormányzatok újraválasztásához tartozik. Szeretnénk az új kisebbségi önkormányzatok mindegyikének kulturális bizottságával nagyon szorosan együtt működni, hogy a kulturális törvényben rejlő lehetőségeket a kisebbségek is kihasználhassák. Különböző képzéseket indítottunk, hogy az amatőr művészeti mozgalom ne essen vissza. Legnagyobb rendezvényünk a rendszerváltozás óta létező Európai Kisebbségi Fesztivál, amelynek pontosan az a célja, hogy a Közép-Európában élő kisebbségek, magyarok és nem magyarok egymással találkozhassanak, kapcsolatot vehessenek fel, egymást megismerhessék, egymással barátságot alakíthassanak ki. Együttesek, konferenciák, szakemberek találkoznak egymással. Ennek a fesztiválnak a fővédnökségét annak idején Habsburg Ottó vállalta. Bízunk benne, hogy a jövőben is vállalja majd.

– *Nemzetiségi körökben néha az volt a benyomásom, hogy nem igyekeznek megőrizni a saját kultúrájukat, sokszor a saját nyelvüket sem.*

K. V.: – Nagyon sok tényező együtteséből lehet kihámozni, hogy miért őrzi a hagyományát vagy a nyelvét egy kisebbség, és mikor adja fel. A politikai tényezőknél, a társadalmi változásokon, kényszer emigráción, oktatási lehetetlenségeken túl azért az is fontos, hogy az anyaországra fel lehet-e nézni vagy nem. A mindennapi életben az anyanyelvi kultúrának van-e haszna, vagy nincs. Érvényesülni lehet-e az anyanyelven vagy nem. Ezek azok az együttthatók, amelyek meghatározzák, hogy akarok, vagy nem akarok szlovák maradni ma Magyarországon. Akarok magyar maradni, vagy nem akarok magyar maradni ma Burgenlandban, és így tovább. Ezek bonyolult kérdések. Azt gondolom, hogy a kisebbségek a többségi nemzettel valamint az anyaországokkal való együttműködés függvényében tudnak megmaradni, vagy sem.

– *Mindenhol észre kellene vennie a többségi nemzetnek, hogy ez a fajta sokszínűség, és a nemzeti kisebbségek anyanyelv ismerete az egész ország számára érték.*

K. V.: – Szükség van itt némi szemléletváltásra ahhoz, hogy ez mindenki számára egyértelmű legyen, és mindenki számára a mindennapi életben is elfogadottá váljon. Azt gondolom, hogy Magyarország példát mutat a többi ország számára még akkor is, ha még nagyon sok a teendő nálunk is.

– *Az intézetben működik a Civil Rádió. Egyszerűen nem tehetjük meg, hogy legalább két percre be ne kukkantsunk kollégáinkhoz. A helyszínen Zelényi Zoltán.*

Zelényi Zoltán: – Együtt ülünk már 10 óra óta Horváth Lászlóval, a mai szerkesztő műsorvezetővel, a Civil Rádió stúdiójában, és arról beszélgetünk, hogy milyen jó egy ilyen kicsi rádió. És hát végül is nem is olyan kicsi, teljesen komfortos. Nem tudom, szabad-e azt mondanom, hogy itt a kollégák mosolyognak, és na-

gyon jól érzik magukat ezen a körülbelül 20-25 négyzetméteren. Tudom hogy mindannyian úgy jártok be nap mint nap ide, hogy ezzel egy árva fillért nem kerestek. Egyáltalán mi az oka annak, hogy ezt csináljátok?

Horváth László: – Azt hiszem, a rádiózás szeretete az, ami ezt a hozzáállást adja, hiszen itt nem kapunk érte pénzt, ahogy te is mondtad. Nekünk „a fizetség” az a lehetőség, hogy megszólalhatunk, műsort készíthetünk. Az a fizetség, hogy valaki megcsinál egy rádióműsort, és az az öt perc, vagy mondjuk fél óra, vagy egy óra az övé, azt ő hozta össze.

– *Lehet szeretni ezt a szakmát, de azért ez nem egy hobbi-rádió. A Civil Rádió közösségi rádióadó, amely a helyi ügyek képviselője, és a polgárok véleményének tolmácsolója. Ez hangzik el minden nap 10 órakor, amikor indul az adás, benne van a szignálban. Ahhoz, hogy itt dolgozzatok, azt hiszem, hogy nem csak a rádiózást, hanem ezeket az ügyeket is szeretnetek kell.*

H. L.: – Igen. Ez nagyon fontos. Itt a műsorkészítés általában eléggé subjektív alapon történik, hiszen önkéntesekről van szó. Tehát én, mint szerkesztő, kiválasztok egy olyan témát, ami a szívemhez közel áll, ami nekem tetszik. Behozom a rádióba, és csinálom róla egy műsort. Nekünk tényleg nagyon kell szeretnünk ezt a környezetet, és szociálisan eléggé érzékenynek is kell lennünk. Mert hiszen ez a rádió pont a szociális témákkal foglalkozik, a nonprofit szektorról szól. Ennek a szektornak nincs igazán nagy tere, nagy nyilvánossága, és mi eszköz kívánunk lenni ebben.

– *Lesz például a mai műsorban Nonprofit figyelő, aztán Hendikep, ez tanácsadó műsor sérültek számára, olvasom itt a forgatókönyvet. Az egészséges életért interjú, és aztán délután a MOHA zene. Mi is ez?*

H. L.: – Igen, mondtad is az adás előtt, hogy nem fejtetted volna meg, mit jelent a MOHA zene. Általában mindenki a növényre gondol. De nem. Ez egy rövidítés, ez a modern hangszeres zene. A rádió indulásakor az egyik szerkesztőnk, Belovszky György indította el. Modern hangszeres zenéről van szó, olyan zenei stílusirányzatról, amely más rádióban nem hallható. Már csak azért is említtem Belovszky Györgyöt, mert már Interneten vagyunk vele kapcsolatban, valószínűleg Ausztráliában is hallgathat minket.

– *És most volt itt egy nagyon ünnepélyes esemény, nagyon csöndesen persze, mégpedig az, hogy 10 óra óta a Civil Rádió az Interneten is hallható világszerte, és most már E-mail száma is van. Tehát reméljük, hogy a civil hírek összegyűjtése is egy kicsit könnyebben történik majd. A cím a következő: civilh@kkapcsolat.hu. Elmondom a telefonszámait is a Civil Rádióknak. Telefonszámunk: 201-1417, és 201-3766.*

Szakértő vendégünk Péterfi Ferenc, a Közösségfejlesztési Osztály vezetője itt a Magyar Művelődési Intézetben. Ha jól emlékszem, legutóbb Bakonybélben találkoztunk. A Felső-Bakony települései most szeretnék megfogalmazni a maguk felzárkózási programját, ezért szakértőket hívtak meg, Péterfi Ferencet, Kopácsi Sándort és másokat. Mennyire gyakori, hogy a települések ilyen szervezett módon vesszék igénybe a segítséget?

Péterfi Ferenc: – Önkormányzatok, helyi civil szervezetek keresnek meg bennünket, ez elég gyakori. Nem is mindig bírunk eleget tenni, éppen ezért az egyik feladatunk létrehozni egy országos hálót, részben szakmai, speciális, professzionális képzésekkel, részben laikusok képzésével. Segíteni abban, hogy az emberek környezetében legyenek olyan szakértők, akik a helyi politikai, társadalmi, közéleti viszonyok alakításában segíteni tudnak. Azt is elmondhatom, hogy a hagyomá-

nyos kultúra-közvetítéshez képest a mi működésünk másmin. Mert itt nem elsősorban tölcéses kultúra-közvetítés van, hanem megpróbáljuk az emberekben vagy a helyi közösségekben benne lévő adottságokat, értékeket felszínre hozni, kibontani és arra épül mindenféle fejlesztés.

– *A lehetséges nagyon sok példa közül egyről feltétlenül emlékezünk meg. Egy érdekes társadalmi kísérletről a felső Kiskunságban. Ha röviden összefoglalnád, hol tart most az ottani közösségfejlesztő munka.*

P. F.: – Ezekben a közösségfejlesztői munkákban nagyon fontos, hogy folyamatról, sok esetben több éves folyamatokról van szó. Egy 8-10 településből, városból álló települési szövetség van, ennek a térségében kis települések, falvak is vannak. Itt a múlt évben indult egy feltáró munka, körülbelül 200 családban megkerestünk embereket, beszélgettünk arról, hogy mik azok a legfontosabb ügyek, amelyek izgatják őket, vagy amiben valamilyen módon mozdíthatók, amibe bevonhatók, az aktivizálásuk megtörténhetne. Közösen megpróbálunk velük közép vagy hosszabbtávú terveket készíteni. Az történt az elmúlt időszakban, hogy több helyen civil közösségek jöttek létre, három kis településen helyi lap indult. Egy kicsit ez is a mi kezdeményezésünknek vagy a jelenlétünknek a következménye. Van olyan település, ahol a helyi gazdálkodásban kevésbé járatos embereknek, akik többségében betelepültek, egy kis föld-programot szerveztünk. Természetesen ez mindig partnerszervezetekkel történik, hiszen a saját kapacitásunk szűkös. Ez esetben a Közösségfejlesztők Egyesületével közösen az Autonómia Alapítványtól egy pályázat keretében kaptunk támogatást. Volt egy képzés szociálisan rászoruló családoknak, ami egy konyhakert-programhoz vezetett. Ebből most egy kisvállalkozás, egy kisszövetkezet-fejlesztő társaság alakult éppen. Tehát, a gazdaság fejlesztése is egy picit része a munkánknak.

– *Nagyon szívesen beszélgetnék még az elmaradott térségekről. De ne felejtjük el, hogy a közösségfejlesztő munka kerete a város is, ami egészen más, mint a vidék. Egy-két aktuális példát, ha emlétenél.*

P. F.: – Nincs idő érdemben kifejteni a dolgot, így csak annyit, hogy a városokban különösen a szomszédsági munka kerül előtérbe a közösségfejlesztésben. Most két olyan terep van, ahol intenzíven jelen vagyunk. Az egyik Kőbánya, ahol elsősorban a játszóterek környezetében, vagy ennek ürügyén lehetett társadalmi mozgásokat és aktivitást kezdeményezni. A másik a XV. kerület periferiája, ahol egy volt szovjet katonai tiszt lakótelep helyén egy kis lakótelep alakult, itt elindult sok minden mellett az érdekérvényesítés megszervezése is.

– *Az idő elmúlt, nincs módunk a beszélgetést tovább folytatni. De hát, ez egy újabb ok arra, hogy visszatérjünk a Magyar Művelődési Intézetbe.*

Villámkérdés az adás végére: 1999-ről kérnénk szépen egy-két mondatos előrejelzést. Mi az, amit nagyon szívesen ajánlanának a hallgatók figyelmébe az eseménynaptárból?

Héra Éva: – Dunamenti Folklor Fesztivál lesz július 14-18-ig Baján, Kalocsán és Szekszárdon. Csángó fesztivál Jászberényben augusztus első hétvégéjén. Augusztus 20-án Mesterségek Ünnepe a Budai Várban.

Lipp Márta: – A mi osztályunk munkája tipikusan nem rendezvény-centrikus. A háttérmunkából egy „közérdekű” programot emelek ki: tanfolyamokat szeretnénk indítani népművelőknek vagy lélekben népművelőknek, hogy fölkészítsük őket azokkal a problémákkal való szembenézésre,

amikkel a találkoznak. Például szenvedélybetegségek, drog-, cigány-magyar együttélési problémák.

Borbáth Erika: – Egy-két olyan országos pályázati programot emelnék ki, ami minden településnek fontos lehet. Ilyen például az önkormányzatok érdekeltség-növelő pályázati támogatása, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumával együttműködve. Valamint a telematikai pályázat, ami szintén minden települést érint.

– Igazgató úr! Egy nagyon rövid előrejelzés 2000-re.

Földiák András: – Ezer év a magyar történelemben, a népi festészetben és szobrászatban. Tervünk még országos diákfotó kiállítás, Betlehemes találkozó, országos és nemzetközi diákfilmszemle, fazekas triennálé.

– *Tehát lesz mire visszatérnünk, lesz majd mit ajánlanunk, és lesz miről beszámolnunk. Most már csak annyi maradt hátra, hogy megköszönjük a Magyar Művelődési Intézet munkatársainak, vezetőinek, hogy vendégül látták a Napközben-t.*

BOMLÁS ÉS SARJADÁS AZ AGRÁRGAZDASÁGBAN

A Replika 33-34-es száma (1998. december) közölte a Kovács Katalin és munkatársai által a magyar agrárgazdaságban végzett empirikus kutatások alapján készített esettanulmányokat, az ezekhez készült bevezetőt, valamint egy összefoglaló tanulmányt. A megállapítások fontossága miatt, s mert a munka alaposságának köszönhetően világosan tárulnak fel az agrárgazdaságban tapasztalható folyamatok, lapunk – az esettanulmányok híján – közli az írásokat, meghagyva az esettanulmányokra való utalásokat, hogy ki-ki az öt legjobban érdeklőt, az ő területén, falujában, vidékén a tájékozódáshoz legszükségesebbet elolvashassa. Amennyiben a Replika nem kapható kézbe valamely faluban, vállaljuk, hogy a kért esettanulmányt postafordultával eljuttatjuk. (A Szerk.)

Bevezető az esettanulmányokhoz

Az esettanulmányok az agrárvilág mélyreható átalakulását dokumentálják. Mivel a tulajdoni és üzemszervezeti viszonyok alapvetően átformálódóban vannak, a történetek egyszerre szólnak sikerekről és kudarcokról, hiszen a föld, az eszközök, a munkaerő megszerzéséért folytatott küzdelemben a szereplők gyakran döntenek és cselekszenek egymás rovására. A szóban forgó erőforrások ugyanis magántulajdonban vannak és végesek, növelni a meglévőt ezért csak úgy lehet, ha vannak olyan szereplők, akik lemondanak róluk, kényszerből vagy azért, mert más, jobb megélhetési forrást találtak. Az agrárgazdaság átalakulása széles rétegeket érintett. Az aktív és nyugdíjas szövetkezeti tagoknak – szemben például az ipari nagyvállalatok privatizációjával –, volt beleszólása abba, hogy mi történjen; sokan mertek is élni ezzel a joggal a maguk és csatlakozó társaik érdekében. Elégtételt, az újrakezdés örömet érezhette az idős, hajdan volt gazda, aki újra rendelkezési jogot kapott a még nevén lévő földjei fölött, és az, aki elődei tulajdona után a kárpótlási folyamatban is földhöz juthatott. Más kérdés, hogy a példátlan mélységű válság körülményei között nem mindenkinek sikerült megkapaszkodnia. A többség nem csatlakozott az újat kezdőkhöz, s zömmel rosszul járt az átalakulás során, mert munkahelye elveszett vagy csak minimális jövedelmet nyújt, de valamikora biztonságot nyújt az, hogy legalább egy kis parcella erejéig még a valamikor nincstelenek is földtulajdonhoz jutottak, illetve megőrizhették háztáji gazdaságaikat.

A '(kis) tulajdon' tehát központi szerepet kapott a mezőgazdasági átalakulásban (nemcsak Magyarországon, hanem szerte a volt szocialista országokban)¹. Nehéz eldönteni, hogy ez jó-e vagy rossz, kétségkívül van ilyen és olyan oldala is. Jó, amennyiben a szocializmus tekintélyi és uralmi viszonyai hamarabb köddé váltak. Igaz, az új lehetőségekkel csak a kisebbség tudott úgy élni, hogy az megkapaszkodást, karrierlehetőséget, jövőt jelentsen a maga és családja számára. A többség magára maradt. Ez pedig rossz, ahogy az is rossz, hogy a mezőgazdaságban rendkívül nagymértékű volt a vagyonvesztés, hogy nagyon sok szövetkezeti utódszervezet nem heverte ki az 1992-es átalakulást. Erre példa a 'Homokvár' esete, de a nőgrádi szövetkezetre is hasonló sors vár.

Az is igaz ugyanakkor, hogy az utódszervezetek megroppanását nem, vagy nem elsősorban a kiválások okozták, hanem a nagymértékű eladósodottság, az ágazat tartósan alacsony jövedelmezősége. A veszteségek tehát belső gyengeségükből és a gazdasági környezet sajátságosából fakadtak, mégis, egy, a meglévő eszközök optimális hasznosítását, a szövetkezetek gazdasági társaságokká alakítását bátorító politika talán kisebb vérvesztéssel, csekélyebb mértékű hanyatlással² és gyorsabb visszakapaszkodással³ járt volna. Erre szolgált példát az 'Aranyszőlő' Rt, igaz, sikerében szerepet játszik, hogy már az átalakulás előtt nem a mezőgazdaságból nyerte jövedelme nagyobb részét, és mezőgazdasági tevékenységekkel foglalkozó utódszervezetei nem mind sikeresek. A 'Harmónia' szövetkezet részvénytársasággá alakulása egy olyan kapitalista középüzem formálódását mutatja be, amelyben az átalakulás fokozatos volt, ahol a menedzsment a „vesztesek” érdekeit a lehető legnagyobb mértékben szem előtt tartva, ugyanakkor fokozatos tulajdoni koncentrációt megvalósítva, a mezőgazdaság talaján újjította meg a gazdaságot.

A „semmitől lett gazdaságok”, vagyis a magánszemélyek tőkebefektetései nyomán született gazdasági társaságok megerősödése ugyanakkor azt mutatja, hogy a tulajdon szétterjedése új társulások, rokoni szövetkezesek, családi összefogások megszületése számára is esélyt adott, s hogy a létrejött vállalkozások sem méreteikben, sem hatékonyságukban nem maradnának alul az utódszervezetekkel való megmértetés során.

A nőgrádi málnásokról mutatott 'közlepkép' világítja meg a kistermelés vártnál nagyobb szerepét; azt a tényt, hogy sajnálatosan sok család számára jelentenek fő bevételi forrást a kisgazdaságok, foglalkozzanak bár málnával, szőlővel, állatokkal és/vagy gabonatermesztéssel. A föld(kis)tulajdon kompenzáció, a 'túlélés' szolgáló szerepe tehát kétségtelen tény az ezredforduló vidéki Magyarországon, mint ahogyan az volt az elmúlt évszázad során mindvégig. S hogy ez jó vagy rossz? Ez a kérdés is nehezen válaszolható meg. Rossz, mert sokan jobb híján kényszerülnek gazdálkodni, és a fejlődés esélye csak kevesek számára adott. Jó, mert azt mutatja, hogy volt hova visszahúzódni sok olyan családnak, amelynek veszélybe került a megélhetése az átalakulás során. Ennek az éremnek is két oldala van.

Bevezető

Írásunk* az esettanulmányok hátterétől szolgál, az agrárszerkezetben bekövetkezett legfontosabb változásokat mutatja be. Az agrárgazdaság köztudottan válságágazatnak tekinthető. Ebben sok egyéb tényező mellett szerepet játszik az is, hogy a meghatározó gazdasági szereplők számára bizonytalanná váltak az alapvető termelési feltételek (föld-, épület- és eszközza-

² A visszaesés a termékkibocsátásban 1989 és 1993 között kb. 40 százalékos volt, és körülbelül ekkora mértékű volt a munkaerő kiáramlása is (ha az ipari ágazatokban dolgozókkal együtt számítjuk, akkor nagyobb volt a kiáramlás, ha azok nélkül, akkor kisebb öt-tíz százalékkal).

³ Míg a nemzetgazdaság többi ágazatában 1990-hez képest az 1996-ban megtermelt GDP majdnem megháromszorozódott, a mezőgazdaságban alig másfélszeres volt a növekedés.

* Az írás Bihari Zsuzsanna közreműködésével készült

¹ Lásd a Replika angol nyelvű számában megjelenő tanulmányokat a szlovák, a bolgár, a balti és a román átalakulásról.

gyon), az átalakulást kísérő átfogó tőkehiány, amely részben oka, részben következménye volt a gyalázatos jövedelmezőségi viszonyoknak. Ezt tetézték az egyes alföldi tájakat már-már kiszáradással fenyegető aszály évenkénti és halmozott következményei. Mindezen tényezők éppen eléggé indokolták az 1992–1993-as eredményromlást, amely a magyar mezőgazdaság összeomlással felérő megbicsaklásaként értelmezhető. Ezt támasztja alá az 1994-ben megindult és napjainkig tartó növekedés csekély mértéke és ellentmondásossága is. Mivel az esettanulmányokban szereplő utódszervezetek közvetlen „leszármazottaknak” tekinthetők – még a „semmiből lett gazdaságok” eredete is a volt szocialista nagyüzemekhez vezet –, a tanulmány az átalakulási törvények végrehajtásáról is szól.

1. Az állami gazdaságok privatizációja

Magyarországon 1990-ben 121 állami gazdaság működött, amelyek a termőterület durván 11–12 százalékát művelték. Átalakításuk 1992-ben kezdődött, majd – az első próbálkozások kudarca után – több szakaszban folytatódott. A második, decentralizált privatizáció szakasza, amely 1995–1996-ban lényegében lezárult, végül is sikert hozott: ennek keretében privatizálták azon működőképes üzemek nagy részét, amelyeket az állam nem szándékozott tartós tulajdonban tartani. A megmaradt, zömmel veszteséges vállalatok felszámolási/végelszámolási folyamata napjainkig húzódik.

Magyarországon 1991-ben az állami gazdaságok túlnyomó többsége részvénytársasággá alakult: ennek és a szövetkezetek hasonló törekvéseit akkoriban gátló politikának köszönhető, hogy négy-öt kivételtől eltekintve⁴ a részvénytársaságok túlnyomó többsége volt állami vállalatok utódszervezeteiből állt; csak a legutóbbi néhány évben bővítették e szűk kört másod-harmadízben átalakuló szövetkezetek.⁵ Huszonnyolc volt állami gazdaság maradt tartós állami tulajdonban; rajtuk keresztül az állam kontrollálja a valamikori 121 állami gazdaság vagyonának mintegy 47 százalékát. Harminckilenc volt állami vállalatot felszámoltak; negyvenhetet sikeresen privatizáltak, 1996 végén mindössze hét volt állami gazdaság várt még (darabjaiban) értékesítésre. Az állami gazdaságok privatizációja során az eredeti 97 milliárdos vagyonból a sikeresen végrehajtott privatizációs tenderek során 21 milliárd forint vagyonérték került magántulajdonba; ennek 53 százaléka dolgozói/menedzseri kivásárlás volt, 32 százaléka hazai, 25 százaléka külföldi magánbefektetőké.⁶

Talán kevéssé köztudott, hogy az állami gazdaságok privatizációjának második, decentralizált szakaszában – látva a szövetkezeti átalakulás során helyenként takarmánytermelő bázis nélkül maradt állattartó telepek vergődését – volt mód termőföld-értékesítésre, például akkor, amikor egy-egy nagyobb állattartó telep értékesítésére hirdettek pályázatot. A valamikori állami gazdaságok által használt föld nagyobb része, 62 százaléka a kárpótlási folyamat, valamint a privatizáció során más, egyéni és társasági földhasználókhoz került, s mindössze 38 százaléka maradt a tartós állami tulajdon részét képező részvénytársaságok használatában. Az új használókhoz került volt állami gazdasági földek nagyobb része – negyven százaléka

– a kárpótlási földárveréseken kelt el, hat százaléka került dolgozói részaránytulajdonba (20 aranykoronás „illetményföldek”), 1,2 százalékát kapták tanintézetek és 17 százalékát a decentralizált privatizáció során elkelet vállalkozások.

Összességében az állam a volt vállalati vagyon mintegy felét, az állami gazdaságok használatában lévő földterületek körülbelül harmadát tartotta meg saját tulajdonában; ezek az állami nagybirtokok valószínűsíthetően a magyar agrárgazdaság tartós és zömmel sikeres szereplői lesznek.

2. A szövetkezetek átalakulása

Ez a fejezet a szövetkezeti átalakulásnak legfontosabb, a későbbi fejlemények tükrében új megvilágításba kerülő aspektusairól szól.

Először a számokról: egy 1993-as minisztériumi jelentés szerint „Az átmeneti törvény rendelkezéseit 1993. január 1-ig az 1441 mezőgazdasági termelőszövetkezet 88 százaléka, 1273 szövetkezet hajtotta végre. A csőd- és felszámolási eljárások, valamint a jogutód nélküli megszűnés miatt 168 szövetkezetben nem tudták teljesíteni a törvényből adódó kötelezettségeket.⁷ Az egyéni és csoportos kiválás a szövetkezeti aktív tagok 10–15 százalékát, 25 000–44 000 főt és 39–52 Mrd Ft értékű vagyont érintett.”⁸ Az átalakulási folyamat sodrában, 1996-ban, 22 407 regisztrált vállalkozó, 1930 szövetkezet, 3009 jogi személyiség nélküli, 4008 jogi személyiségű társaság, köztük 3805 korlátolt felelősségű és 191 részvénytársaság működött a magyar mezőgazdaságban.

A későbbi események tükrében fölmerülő kérdések között talán az a legfontosabb, hogy vajon megfeleltethető-e a szövetkezetek átalakulása során bekövetkezett vagyonmegosztás a földkárpótlás és restitúció során tapasztalható tulajdoni széttervezésnek. Közismert, hogy az átalakulási törvény meglehetősen tágan határozta meg a szövetkezetek vagyonára való jogosultság kritériumait, így nemcsak az aktuális tagok részesedhettek belőle, hanem az elhalt tagok örökösei és azok is, akik a vagyon akkumulációjának legalább öt évig részesei voltak. Ez kétségtől ahhoz vezetett, hogy az üzletrészek formájában szétosztott vagyon jelentős hányada (19 százalék) az ún. külső üzletrész-tulajdonosok kezébe került. Mellettük a nyugdíjas tagságnak 39 százalékos részesedése volt, és az aktív tagok, az üzletrészek 42 százalékának tulajdonával kisebbségi tulajdonosokká váltak. (Az alkalmazottak nem egészen egy százalékos részesedést mondhattak magukénak.) Az átalakulási folyamat akkori kritikusai joggal tartottak attól, hogy az aktív tagok és az alkalmazottak kisebbségbe kerülése a szövetkezetek tulajdonosainak körében károsan befolyásolja majd a döntési folyamat irányát és hatékonyságát (Juhász és Mohácsi 1993). Más vizsgálataink és az itt közölt esettanulmányok alapján azonban azt mondhatjuk, hogy a későbbi folyamatok tükrében

⁴ Közéjük tartozik az 'Aranyzóló' Rt. is, amely Nigel Swain esettanulmányának főszereplője.

⁵ Ilyen a 'Harmónia' szövetkezet, amelynek átalakulásáról Váradt Monika Mária esettanulmánya szól, de hasonló törekvései voltak a hollóközi szövetkezet menedzsmentjének is 1997-ben. (Megjelenés alatt a Replika angol nyelvű különszámában, 1998.)

⁶ Privinfo, 1996. 6. sz.

⁷ 1992-ben a szövetkezetek adózás előtti eredménye –27466 milliárd forint volt, s a következő évben is majdnem 10 milliárd forintos hiányt mutatott. Igaz, hogy a gazdasági társaságok is „eredménytelenek” voltak, de nem ekkora mértékben: az egy alkalmazottra jutó adózás előtti negatív eredmény a részvénytársaságoknál volt a legkevésbé fenyegető (-27 ezer forint), a kft.-knél -35 ezer forintra rúgott, míg a szövetkezeteknél az utóbbi több mint négyszeresére, -149 ezer forintra. Nem csodálkozhatunk azon, hogy az eredménytelenség a csőd-eljárások sorozatát vonta maga után: a csőd, felszámolási eljárás vagy végelszámolás alá eső szövetkezetek aránya 41,8 %-os volt Észak-Magyarországon, 32,2 % az Alföldön és 20,9 % a Dunántúlon (Tóth és Varga 1995).

⁸ Feljegyzés. Térségi-Gazdasági Főosztály, 1994. november 9.

ez az aggodalom nem igazolódott. Nem mintha az aktív tagok megfelelő érdekérvényesítési erővel bírtak volna a nyugdíjasokkal és a kívülállókkal szemben. Az történt, hogy az üzlet-részforgalom 1995-ben felgyorsuló megindulásával párhuzamosan a tagság egészében a partvonalra szorult.

Nem arról van szó, hogy a szövetkezetek menedzsmentje szándékosan a tagság kifosztására törekedett volna, így realizálva „tulajdon” erejét. Inkább az történt, hogy arra kényszerültek, hogy a vezetésük alatt álló üzemből jószerével bármi áron szervezzenek életképes céget, hívják azt szövetkezetnek, kft.-nek vagy rt.-nek. Voltak közöttük, akik jobb híján vállalták a vezető szerepet ebben az igen nehéz korszakban, mert úgy érezték, lekéstek már arról, hogy magánvállalkozást indítsanak. Mások szakmai okokból tették le voksukat a nagyüzemi mezőgazdálkodás mellett.⁹ Megint mások megosztva vállalták (még) a szövetkezeti utódszervezet és az időközben kiépült magángazdaságaik menedzselését, ami összeegyeztethetőnek bizonyult, ha a magángazdaság nem állt másból, mint az utódszervezettel bér munkában megműveltetett gabonátáblákból.

Nincsenek országos szintű információink arról, hogy a szövetkezetekben, valamint az 1995-ben és azután megalakult gazdasági társaságokban az egyes dolgozói, ill. vezetői csoportok milyen arányban s milyen árfolyamon hasznosíthatták üzletrészeiket. Kétségtelen azonban, hogy a személyi jövedelemadó-kedvezményel támogatott üzlet-részforgalomban különböző szerepekben vettek részt: a nyugdíjasok, munkanélküliek, a szövetkezet közéletéből és a munkaerőpiacról egyaránt kiszoruló általában eladóként, az aktív tagok, főként a menedzsmentbe tartozók, akiknek volt mit visszaigényelni az államtól, vevőként. Sőt, rokon, kliens kapcsolat révén a vidéki középmező is beszivárgott a szövetkezetekbe. Ha az üzletreszek tulajdonjogának „kicserélését” családon belül sikerült megoldani, akkor legtöbbször az idős korosztály állami forrásokból támogatott, örökösödési adóval sem terhelt „ajándékakcióját” jelentette a (formálisan) névértéken bonyolított üzlet, amelynek kedvezményezettjei a fiatal, aktív kereső családtagok voltak.¹⁰ Ha nem családtagok között zajlott az adásvétel, az esetek többségében akkor is névértéken folyt a vásárlás, miközben a szövetkezeteket végleg elhagyó volt tagság zsebébe csupán az érték 10 százaléka vándorolt. Nem csoda, hogy az APEH főtitkárja 1996-ban hangos zúgolódással vették tudomásul a szövetkezeti üzletreszekbe történő befektetéseket, sőt, nem mezőgazdasági szövetkezetekben történt üzletreszvásárlások egyes eseteiben pert is indítottak a bonyolítók ellen. 1997-ben a parlament nem szavazta meg a magánszemélyek szövetkezeti üzletreszvásárlásait támogató törvényt, s ez tapasztalataink szerint leállította, illetve más mederbe terelte az üzletreszforgalmat.

1996-tól kezdődően ugyanis, állami támogatás mellett, maguk a szövetkezetek léptek piacra viszonylag jelentős vásárlóként: általában 10–15 százalékos értéken vásárolták az üzletreszeket, az összeg felét az állam fizette. A szövetkezetek mellett azok a gazdálkodáshoz ténylegesen kötődő menedzserek maradtak meg vevőként ugyanezen a piacon, akik eddigi befektetéseik révén „nagy” tulajdonosnak számítanak, és az átalakulási folyamat további szakaszaiban (pl. részvénytársas-

sággá alakulás esetén) reményük lehet tulajdonosi fölényük érvényesítésére.

A menedzserek nemcsak az üzletresz-, ill. részvénytársaságon, hanem a tőke- és földpiacon is megjelentek befektetőként. Ezzel új fejezet nyílt a tulajdonviszonyok átalakulásának történetében, amelyet a tőkeakkumuláció korszakának nevezhetünk. Ennek során a szövetkezeti átalakuláskor újraosztott vagyyon (a termőföldről itt nem beszélünk) kisszámú tulajdonos kezében összpontosul. Ez a mindenképpen üdvözlendő folyamat a magyar átalakulási törvénykezés piacconformitását és ebből fakadó erejét mutatja. Kétségtelen azonban, hogy ez legtöbbször a volt szövetkezeti tagok kiszorítását vonta maga után, akik kényszerűségből megelégedtek az üzletreszeikért följárni látni csekély összeggel. Kivételnek számított, ha a menedzsment az akkumulációs folyamat során méltányosságra törekedett, és a piacinál magasabb áron vásárolta fel az üzletreszeket, vagy alternatív megoldásokat (pl. életjáradék fizetést) ajánlott.¹¹ A szövetkezetek menedzsereinek többsége azonban, miközben élt erőfölényével, a szükséghelyzet szorításában cselekedett.

Az aktív tagság szövetkezeteként változó, de összességében kb. negyven százalékra becsült hányada előbb a foglalkoztatásból, majd a tőkeakkumuláció megindulásával a tulajdonból is kiszorult. S mindezért viszonylag csekély ellenértéket kapott.¹² Bár 1992-ben közülük sokan azért nem éltek a kiválás lehetőségével, mert bíztak abban, hogy továbbra is kenyérkereseti forrást találnak a szövetkezetben. Ezek a folyamatok a legtöbb helyen fásultságot, csalódottságot eredményeztek, nyugdíjas és aktív tagok körében egyaránt. Nem szálltak harcba a menedzsment döntéseivel tulajdonosi jogaik érvényesítéséért, mert az üzem működtetése meghaladta kompetenciájukat. Menekülni pedig már nem lehetett, hisz a szövetkezetből könnyűszerrel történő kiválás s a vagyomból való arányos(abb) részesedés lehetősége 1992-ben lezárult.

Az üzletreszek viszonylag méltányos „befektetésére” 1994-ig volt mód a holdinggá alakult vagy szétváló szövetkezetekben, függetlenedő társaságokban: ezt az itt közölt esettanulmányok és más átalakulási históriák is dokumentálják. (Andor és Kuczi 1997, Bihari, Kovács és Váradi 1996, Hantó és Oberschall 1997, Kovács 1998). A tulajdonosoknak lehetőségük volt arra, hogy mintegy „szavazzanak” üzletreszükkel, s névértéken válhassanak tulajdonossá a szövetkezet kebelén belül alakuló, később gyakran önállóadó gazdasági társaságokban. 1992–1994 a holding szövetkezetek viszonylag tömeges megalakulásának időszaka, amelynek során a szövetkezetek – főként azok, amelyek régóta alkalmazzák az önelszámolás elvét –, társasági formák keretei közé szervezték termelő tevékenységüket. Így születtek az állattartó telepeket üzemeltető kft.-k, a növénytermesztésre stb. alakult társaságok, amelyekben a központi vezetés – különösen az átalakulás első éveiben – a többségi tulajdon fenntartásával szándékozott el-

¹¹ Ez történt a 'Harmónia' szövetkezetben. Lásd Váradi Monika Mária esettanulmányát.

¹² Az is igaz azonban, hogy még mindig többet kaptak, mint az elbocsátott munkások, mert az üzletreszekért kapott összeg mégiscsak kiegészítette a végkielégítés csekély összegét, csakúgy, mint a tagsági viszony megszüntetésével beváltott részjegyek ellenértéke. (Ezekért a régi, az átalakulás előtti tagok általában nem készpénzzel fizettek, hanem egy elkülönített pénzalap szolgált fedezetül. Ez az új belépőkre már nem vonatkozott. A részjegyek összege változatos volt: a 'Harmónia' szövetkezetben pl. negyvenezer forint, a 'Homokvárban' csupán öt.

⁹ Mint Jónás úr, néhány alföldi tehenészeti telep megmentője. Lásd a 'Homokvár'ról szóló esettanulmányt.

¹⁰ Minden vizsgált szövetkezetben éltek ezzel a lehetőséggel azok az aktív tagok, akiknek a családjában volt üzletresztulajdonos.

lenőrző hatalmát fenntartani. Legalább ekkora szerepe volt azonban azoknak a banki kapcsolatoknak, amelyeket a volt legfelső vezetők privilegizáltak (Bihari, Kovács és Váradi 1994). (A bankok szempontjából ezt az is alátámasztotta, hogy ők voltak a szövetkezetek neve alatt jegyzett vagyontömeg képviselői, s 1998-ig csak ingatlanok szolgálhattak banki hitelek fedezetéül.) A holding szerkezet a volt közép- és felső vezetők nyilvánvaló érdekszövetségén alapult; míg az előbbiek hatalmát nagyrészt megőrizte, az utóbbiak számára karrierlehetőségeket nyújtott, a menedzserre válás iskolájaként működött. Igaz, ennek óriási volt az ára. A válságos körülmények között a társaságok vezetőinek kellett meghozniuk a gazdálkodással kapcsolatos és a legtöbbször radikális mértékű elbocsátásokkal járó nehéz döntéseket.

A kapitalizálódó környezet és a reorganizációs, vagy más állami támogatással eszközölt befektetések azonban a hatalmi súly eltolódásához vezettek a holdingokban, és pedig a gazdasági társaságok javára. A szövetkezetek tulajdonhányada, ha van egyáltalán, egyre kisebb, akárcsak a bérbe adott eszközhányad. Mindezt a már hivatkozott, és az itt közölt esettanulmányokban közzétett empirikus vizsgálataink mutatják, statisztikailag érvényes adatokkal nem tudjuk alátámasztani állításunkat. Vannak azonban erre utaló jelek, ilyen például az adózó szövetkezetek, ill. a kft.-k vagyonának eltérő irányú alakulása. A társasági jövedelemadózással kötelezett szövetkezetek saját tőkéje 1992-ben még az összes adóbevallást készítő 77,4 százalékát képezte, 1996-ban azonban már csak 62,4 százalékos volt ez az arány, míg a kft.-k részesedése 4 százalékról 15,4 százalékra emelkedett.¹³

Más vizsgálatok tapasztalatai is azt mutatják, hogy a szövetkezetek átalakulási stratégiái között a „holdingosodás” vagy az ahhoz vezető út az egyik tipikus átmeneti lépcső. Tóth Erzsébet és Varga Gyula 1995-ben megismételt vizsgálatában – az első felvétel 1993-ban volt, és 100 szövetkezetet érintett – a „túlélő” 84 gazdaság körében 29 működtetett gazdasági társaságokat (34,5 százalék), szemben a korábbi nyolccal (9,5 százalék). Igaz, hogy a szerzők szerint csak hat belső szerkezeti átalakítást végrehajtó szövetkezet működtette társaságait holdingszerűen, de a fejlemények ilyen irányú alakulása nem zárható ki (Tóth és Varga 1996). Akárhogyan is: nincs más út a szövetkezetek előtt, mint hogy ilyen vagy olyan formában, de racionális kapitalista üzemmé alakuljanak. Ezt diktálja a verseny s az eredményesség megkerülhetetlen követelménye.

A válasz tehát a fejezet elején feltett kérdésre, – hogy t.i. a szövetkezetek átalakulása kapcsán bekövetkezett vagyonmegosztás megfeleltethető-e földkárptólás és restitúció során tapasztalható tulajdoni széttörédezésnek – az, hogy nem feleltethető meg. Nem, mert a kiválással történő vagyonkivitelre nem volt többé mód 1993-tól, így a szövetkezetek és társas vállalkozások egyébként nagy méreteket öltő összeszűkülési, széttörédezési folyamatát a piaci viszonyok és a szövetkezetben maradó vezetői csoportok közötti harc végkimenetele határozta meg. Sőt, jelentős mértékű akkumulációs folyamat indult el a tőke és az üzletrészek piacának megélénkülésével. Az üzletrészek tehát a koncentrációs folyamat megfelelő vívő eszközeinek bizonyultak. Ugyanakkor a hozzájuk kötődő tulajdonosi jogosítványok ellentmondásossága, hogy t.i. az üzletrésztulajdon nem von maga után arányos szavazati jogosítványt,

valószínűleg számottevő szerepet játszott abban, hogy sokhelyütt éltek a termelés társasági formák közé menekítésének eszközeivel, bár ez csak egy volt az ilyen irányban ható tényezők között.

3. A földhasználat alakulása Magyarországon

A földhasználatban a rendszerváltás során hozott törvények teremtettek döntő fordulatot. Három törvényről, ill. törvénycsomagról kell itt említést tennünk: a kárptólási törvényekről, a szövetkezetek átalakulását szabályozó törvényről és a Földtörvényről. E törvények célja – többek között – az volt, hogy megszüntessék a nagyüzemek földtulajdonosi és használati monopóliumát. Amikor a törvénykezési folyamat elindult, az egyéni földhasználók a mezőgazdasági területnek alig több mint 17 százalékát művelték, öt évvel később már az ő birtokukban volt a mezőgazdasági terület 51 százaléka és a maradékon osztoztak a szövetkezetek és társas vállalkozások körülbelül 3:2 arányban. De vajon valóban így van-e, vajon a statisztika pontos információkkal rendelkezik-e ebben a tekintetben?

Óriási ellentét feszül ugyanis a földhasználat ilyen nagymértvű individualizálódása, a tulajdonképpen mezőgazdasági vállalkozók (1997-ben kb. 30 ezer fő) és a főfoglalkozású gazdálkodók számának (kb. 70 ezer fő) vártnál jóval kisebb mértékű emelkedése között. Ez azt sugallja, hogy a súlyt e magas arányszám mögött a kistermelők másfél milliós tömege adja, akiknek több mint fele kényszerült színt vallani 1997-ben: ekkor mintegy 800 ezer fő váltotta ki őstermelői igazolványát; tehát legalább ennyien nem csak önellátásra, hanem piacra is termeltek.

Sokan dolgoznak kevés földön: gyakran idézett adat, hogy az egy tulajdonosra jutó terület körülbelül két és fél hektár volt Magyarországon; a gazdasági méretű háztartások esetében az átlagosan használt termőföld nagysága 1,2 hektár volt 1994-ben. A földtulajdon és használat elválása és elaprózódása, a jövedelemkiegészítést (Spéter 1997) vagy a puszta túlélést szolgáló (Laki 1997) mezőgazdasági kistermelés szerepének nagymértékű növekedése egyike a volt szocialista országok agrárátalakulásában mindenütt jelen lévő legnagyobb elentmondásnak, amely nálunk az alábbi tényezőkből fakadt.

1. A kárptólás csak azokból a tulajdonviszonyokból indulhatott ki, amelyeket politikai okokból ért sérelem. Ez pedig az elaprózott, már fél évszázaddal ezelőtt is súlyos válságtünetekkel terhes kis- és törpeparaszti birtokok dominanciáján alapuló földtulajdoni szerkezet volt. Az ország gazdaságának jellegéből az is értelemszerűen adódott, hogy a legtöbb kárptólt a földkárptólásban volt érdekelt: az 1. Kárptólási Tv.-hez beadott kérelmek 90 százaléka tartalmazott földigénylést is.¹⁴ Annyira elaprózott volt ez a struktúra, hogy a degressziós elv érvényesítése nélkül 100 százalékos kárptólásra volt jogosult a valamikori parasztbirtokok örököseinek 97 százaléka.¹⁵ Ezt az amúgy is törpetulajdont generáló háttérrel és alapzattal terhelte tovább, hogy a kárptólási jegyek gyakran megosztottak az örökösök között, s hogy a földárveréseken általában megegyezéssel licitáltak, vagyis (előzetes megegyezés esetén) mindenki licitálhatott, és pedig utalvánnyal növelt kárptólási jegyei értékének arányában. (Minél többen licitáltak egy megegyezéses árverésen, annál kisebb föld jutott egy-egy licitálónak.) A

¹³ Ennél pontosabb elemzésre azért nincs módunk, mert sem az adóbevallások, sem a statisztika nem tesz különbséget az önálló és a holdingok ernyői alatt működő gazdasági társaságok között.

¹⁴ Nagy Ferenc szíves közlése.

¹⁵ 1949-ben a birtokok ekkora hányada tartozott a 200 AK érték alatti kategóriába átlagos (20 AK/ha) minőség esetén

legsúlyosabb, helyenként máig megoldatlan helyzet a mezőgazdaságon kívüli üzleti potenciállal rendelkező területeken alakult ki, így a Balaton partján, a budapesti agglomeráció településeiben, Sopron környékén stb. Ezekben a térségekben előfordult, hogy a vásárolt jegyekkel licitáló idegenek kiszorították saját településük földpiacáról a helyieket, akik legalábbis éles versenyben, drágábban és kevesebbet tudtak licitálni.¹⁶

2. A közép-európai volt szocialista országok közül csak Magyarországon jött létre ún. „szövetkezeti tulajdon” az 1967-es földtörvény nyomán. Ebből fakadóan volt mit osztani, így lehetőség nyílt arra, hogy a valamikori nincsteleneknek is jutassanak földet, sőt, a maradványelv alapján (miután minden, a törvények által szentesített igényt kielégítettek) a más címenek újra földtulajdonhoz jutó szövetkezeti tagoknak is juttatott néhány aranykoronányi terület. Csak Magyarországon osztottak magántulajdonba kerülő ún. tagi részaránytulajdont¹⁷, a reprivatizációt választó vagy az anarchiába süppedő többi átalakuló országban erre nem volt mód. Ez a körülmény a háztáji földek 1992. évi megszüntetése után is megteremtette a kistermelés folyamatosságának egyik feltételét.

3. Az a tudáskészlet, amely a nagyobb, paraszti típusú vagy vállalkozói jellegű gazdaságok vezetéséhez szükséges, a rendszerváltás utáni évekre nagyrészt már elveszett. Magángazdaként csak néhány nyakas parasztember dolgozott a szocialista érában szerte az országban. Nagyobb tömegben csak Bács-Kiskun megye szakszövetkezeteiben volt rá szükség és lehetőség, hogy a vegyes paraszti gazdaságok működtetésének ismerete megőrződjék a középgeneráció számára. A vállalkozói jellegű háztartások aránya a korabeli vizsgálatok tükrében ötnyolc százalék volt a nyolcvanas évek végén (Kovács 1988; Szelényi 1993), ez az arány emelkedett kétszeresére (helyenként talán ennél többszörösére) az elmúlt évtizedben (Harcza és Kovács 1996), ami moderált, arányos fejlődésnek tekinthető. E fejlődés forrását részben a kárpótlási folyamat jelentette (a nagyobb földön gazdálkodók között felülreprezentáltak a volt közép- és gazdagparaszti réteg leszármazottai) (Harcza 1996), részben az a politika felől gyorsított bomlási folyamat, amely a nagyüzemi szektorban végbement.

4. A kistermelők közül csak keveseknek volt annyi tartaléka, hogy a rendszerváltás amúgy is súlyos megpróbáltatásai mellett módjuk lett volna beruházásokra. Amikor 1992-ben dönteniük kellett arról, hogy a rájuk jutó szövetkezeti üzletrészt mire használják, csak a kisebbség döntött a kiválás mellett, a többség maradt, mert féltette a munkahelyét, és azt is tudta, hogy eszközök nélkül, kis parcellán, kusza piaci viszonyok mellett nem tud annyit megtermelni, értékesíteni, amennyi helyettesíthetné a főállásból származó jövedelmet. Akik némi vagyonszelettel kiváltak a volt közösből, ritkán juthattak hozzá a „jóhoz”. A kiváló üzletész-tulajdonosok számára elkülönített vagyontárgyakat már „kimazsolázták”: a

magánvállalkozásra készülődők – közép- és felső vezetők,¹⁸ gépekkel dolgozó szakmunkások¹⁹ – vásárolták meg a nyolcvanas évek végén, az évtized fordulóján, vagy – érthetően – a maradó többség tartott rájuk igényt. Eszköz nélkül, bér munkára alapozva – jó okkal – csak kevesen mertek belevágni a gazdálkodásba. Folytatni a részidős kistermelést a nyolcvanas években kialakult ösvényeken – azt igen, de vállalni a törpeparaszt nyomorúságát – ezt önként csak egy-két megszállott ember választotta. A kényszer sokakat mégis ide szorított.

Mindebből következően a tíz hektárosnál nagyobb területű egyéni gazdaságok aránya országos léptékben csupán 1,8 százalék volt 1994-ben; az is igaz ugyanakkor, hogy a két mezőgazdasági összeírás közötti mindössze három évben ezek száma 1646-ról 21 773-ra emelkedett. A növekedés gyors, és bizonyára jelentős mértékű marad még akkor is, ha üteme szűkséggéppen csökkenni fog. A Központi Statisztikai Hivatal és a Politikatudományi Intézet közös felmérésében az 500 ezer forint termelési értéket meghaladó gazdaságok körében végzett vizsgálat is azt mutatta, hogy jelentős mértékű földakkumuláció zajlik, és várhatóan folytatódik azokban a gazdaságokban, amelyek számottevő jövedelemtermelési potenciállal rendelkeznek. Ebben a gazdálkodói körben 1992 és 1995 között 16,1 százalékról 35,4 százalékra emelkedett a tíz hektárnál többet használó gazdaságok aránya (Harcza 1996: 10). Empirikus kutatásaink során nyert tapasztalataink, Hamar Anna itt közölt tanulmánya és az országos felmérések eredménye ugyanazt erősítik: határozott keresleti piac alakult ki a termőföld forgalmazásban. 1997-ben, amikor az elsőként licitált földek már legálisan eladhatókká váltak, a több száz hektáros birtokok és a gazdasági társaságok tulajdonosai versengtek a földjeiket bérbeadó, ill. értékesítő kistulajdonosokért. Jobb ajánlat esetén az érvényes bérleti szerződések sem jelentettek akadályt, mert nem vette őket véresen komolyan sem a bérbeadó (mert amit eddig kapott, azt túl alacsonynak tartotta, ha megkapta egyáltalán), sem a bérbevevő (mert tudta, hogy vétkesnek találtatna, ha perlekedésbe bocsátkoznék).²⁰

Bármekkora is azonban eme gazdálkodói kör és az általuk használt terület gyarapodása, nem magyarázza meg az egyéni gazdálkodók földhasználatában mutatkozó kiugró aránynövekedését. Terepmunkáink, a közölt esettanulmányok tapasztalatai és a statisztikai adatok egybevetése alapján úgy véljük, hogy az alábbi jelenségek együttes hatásáról lehet szó:

A) Vannak olyan régiók, különösképpen az Alföldön és az észak-magyarországi megyékben, ahol a szövetkezetek és a volt állami gazdaságok szétesése az ipari ágazatok 1989/90-es gyors összeomlását követően rohamos volt.

B) Ebből következően ezekben a megyékben tapasztalták meg először a tömeges és tartós munkanélküliség nyomorúságát, így a keleti és északi régiókban értékelődött föl leghamarabb a föld, ami legyen bármilyen kicsi is, végszükség esetén megélhetést adhat a családnak. Ezért itt kezdtek a legtöbben magángazdálkodásba. Többségük ma is éppen csak megél abból, amit a földművelésből keres, néhányan azonban „eurokonform” méretű gazdaságot építettek ki. Ha számba vesszük azokat, akiket főfoglalkozású gazdaként regisztrált az általános mezőgazdasági összeírás, valamint azokat, akik állandó alkal-

¹⁶ Ez történt Nemesfaluban is. (Lásd Nigel Swain esettanulmányát.)

¹⁷ Vö. a nincstelen tagoknak juttatott 30 AK értékű, az alkalmazottaknak járó 20 AK értékű területeket, amelyek a háztáji, ill. az illetményföld kiváltására szolgáltak. Tartós használatba adott kisparcellákkal más átalakuló gazdaságokban is találunk, teljes tulajdonosi jogosítványokkal azonban ezen parcellák használói nincsenek felruházva. Lásd a balti és a bolgár kontextusról a Replika angol nyelvű különszámában megjelenő tanulmányokat. (Alanen 1998, Kaneff 1998)

¹⁸ Lásd Hamar Anna tanulmányát a „semiből lett gazdaságokról”.

¹⁹ Mint a 'Homokvár' szövetkezet műhelymunkásainak finesebb tagjai.

²⁰ Lásd Hamar Anna és Kovács Katalin esettanulmányait.

mazásban álltak megerősödő magángazdánál ugyanakkor, akkor előttünk áll az a 61 793 fő, aki „fehéren” élt az egyéni gazdaságokból 1994-ben. Ez nem kevés, mert a közép- és nagyüzemi szektor ugyanekkor ugyan négyszer több aktív dolgozónak adott munkát, azoknak a száma, akik bejegyzett vállalkozóként vagy ilyenek alkalmazottaiként dolgoztak azonban nőtt azóta, míg a a közép- és nagyüzemek foglalkoztatási ereje tovább szűkült.

C) Kétségtelen, hogy az 1994 májusában, az első konzervatív kormány működésének utolsó napjaiban megszavazott Földtörvény, amely gyakorlatilag kizárta a szövetkezeteket és jogi személyiségű vállalkozásokat az élénkülő földpiacról, az érintetteknek tényleges hátrányt jelent. A gazdálkodó szervezetek e korlátozás nélkül nyilvánvalóan kevesebbet veszítettek volna földhasználói pozícióikból, sőt, regenerációjukkal párhuzamosan a legtközelebbi vásárlóként jelentek volna meg a földpiacon. Nem véletlenül robbant ki 1997-ben nyílt konfliktus a földtörvény módosítására tett kísérlet kérdésében (Fertő 1997), ami többek között azzal, hogy nagy szolgálatot tett az ellenzéki erők kohéziójának megteremtésében, majd erősítésében, előre vitette a kormányzó erők bukását. Az ún. nagyüzemi lobby a maga szempontjából okkal kérte számon a hatalmon lévőkötől, legalább a ciklus utolsó évében, választási és kormányprogramjuk végrehajtását (a Földtörvény módosítását), hiszen egyre harsányabb jelek mutatták versenypozícióik alapvető megrendülését. Többek között karnyújtásnyira került azoknak az 1993-ban szerencsésen hosszú időre, öt évre kötött bérleti szerződéseknél a lejáratú ideje, amelyek az ideig többé-kevésbé biztosították a működés egyik legfontosabb feltételét a közép- és nagyüzemek számára, a művelhető földet. Ezenközben nagymértékben megélnékült a földpiac, mind a bérleti mind az adásvételi oldalon, ami az árak folyamatos emelkedésének irányába hat várhatóan a jövőben is.²¹ Akárhogyan is: az egyéni földhasználat térnyerésében óriási szerepe volt és van annak a pozitív diszkriminációnak, amelyet az érvényben lévő földtörvény az egyéni gazdáknak biztosít.

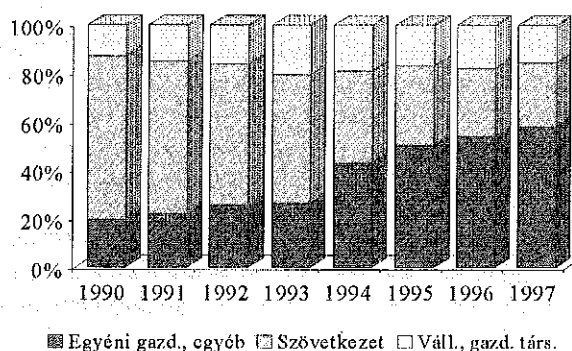
D) Meglehetősen nagy területi differenciák alakultak ki a földhasználat vonatkozásában. Ahol az egyéni termelésben produkált GDP²² és az egyéni földhasználók aránya egyaránt viszonylag magas, ott ténylegesen háttérbe szorulhatott a nagyüzem. Ahol ez még a kisüzemek foglalkoztatási kapacitásának viszonylagos erősségével is együtt járt, ott bízhatunk abban, hogy az így kialakult birtokszerkezet nem megy a kibontakozás rovására, és nem gátolja jelentős mértékben a mezőgazdasági termelés regenerációját. Ez azonban csak a dél-alföldi megyéket, kisebb mértékben Hajdú-Bihart és még kisebb mértékben Jász-Nagykun-Szolnok megyét jellemzi. (Csongrádban és az említett két észak-alföldi megyében erős maradt a nagy- és középüzemi szektor is, bár ez a földhasználat Csongrád megye adataiból nem világlik ki.) A kistermelők és magángazdák az országos átlagnál (51,3 százalék) sokkal nagyobb mértékben vették birtokukba a mezőgazdasági területet Szabolcs-Szatmár-Bereg (76,7 százalék) és Bács-Kiskun me-

gyében (67,7 százalék), s 4-7 százalékkal az országos átlag feletti volt a részesedésük Békés, Csongrád és Pest megyében. Ugyanakkor mélyen átlag alatti értékekkel találkozunk néhány dunántúli megyében (Vas, Somogy, Fejér, Baranya), így természetesen adódik, hogy a 38,4 százalékos egyéni földhasználat a dél-dunántúli régió a sereghajtó. A Duna elválasztó erőt jelent ebben a tekintetben: míg a Dunántúlon a földhasználatban még a közép- és nagyüzemek uralkodóak, az Alföldön már – egyetlen megye kivételével – nem, s ehhez hasonló helyzet alakult ki az észak-magyarországi régióban is.

E) Sok esetben azonban egyszerű regisztrációs „probléma”, illetve egy sajátos transzformációs találmány/kényszer húzódik meg a számok ilyen alakulása mögött. Ha ugyanis a földtulajdonosok a földjüket nem adják bérebe egy nagyüzemnek, hanem megrendelik a művelés gépi munkálatait, akár a teljes művelést is, egyéni földhasználónak minősülnek. Némi joggal, hiszen ebben a konstrukcióban általában a tulajdonos és nem a szolgáltató finanszírozza a termelés költségeit, de legalábbis osztoznak rajta. Mindazonáltal: ahogy nagyüzemi földhasználatnak sem, úgy hagyományos értelemben vett kisüzemnek sem tekinthető ez a forma: átmenetszülte kényszerrel, illetve alkalmazkodásról van szó.

	1990	1991	1992	1993
Váll., gazd. társ.	816 756	959 850	981 715	1 235 703
Szövetkezet	4 378 672	4 058 473	3 577 797	3 267 049
Egyéni gazd., egyéb	1 277 640	1 441 327	1 576 190	1 626 311
Összesen	6 473 068	6 459 650	6 135 702	6 129 063
	1994	1995	1996	1997
Váll., gazd. társ.	1 163 651	912 300	1 090 348	967 050
Szövetkezet	2 305 964	1 818 700	1 748 441	1 611 821
Egyéni gazd., egyéb	2 652 367	2 788 600	3 345 672	3 615 762
Összesen	6 121 982	6 179 300	6 184 461	6 194 633

A mezőgazdasági terület megoszlása 1990-1997.

1. sz. ábra A mezőgazdasági terület megoszlása a gazdasági szektoronként 1990-1997. (ha)

²¹ A társasági adózásra kötelezett gazdasági szervezetek bevallásai szerint 1993 és 1996 között gyakorlatilag megnégyszereződött az e szervezeti körben kifizetett földbérleti díj (2136 millióról 10 063 millióra), bár az összes, termelésben felhasznált költségeknek még így is csak az 1,6 százalékát tette ki. A szövetkezetek esetében a legmagasabb ez a hányad (2,4 százalék).

²² A kistermelésben előállt GDP területi megoszlására vonatkozó számításokat Kovács Csaba végezte el (Kovács, Kovács és Bihari 1998).

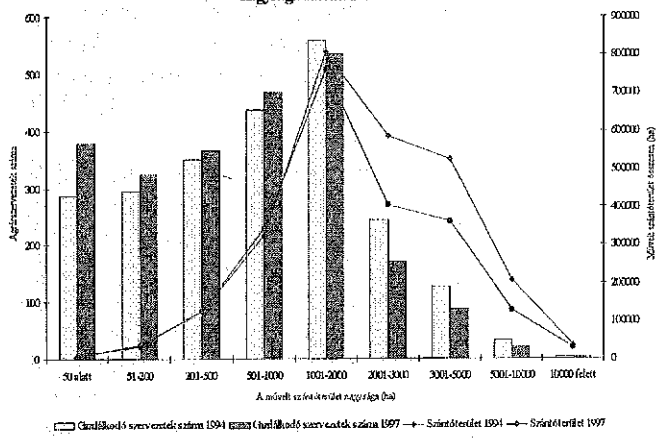
Ha tehát a tényleges egyéni földhasználat arányáról kell állást foglalnunk, azt mondhatjuk, hogy az a hivatalos statisztikákban közölt adatoknál legalább 10-15 százalékponttal alacsonyabb, 35-40 százalékos lehet,²³ s meggyőződésünk, hogy

²³ Tóth Erzsébet és Varga Gyula ennél is kevesebbre, 25% körüli becsüli az egyéni földhasználat arányát 1995-ös reprezentatív vizsgálatuk tapasztalatai alapján (Tóth és Varga 1996).

ezzel nem becsüljük alá az egyéni földhasználat mértékét. Szemléletesen mutatja ezt az 1. és 2. számú ábra. Az előbbi a gazdálkodók fő típusai szerint mutatja a földhasználat alakulását, benne az egyéni földhasználók nagyarányú, folyamatos térnyerését és a szövetkezetek drámai méretű pozícióvesztését a társas vállalkozások földhasználatának tulajdonképpeni stabilizációja mellett. A 2. számú ábra ugyanakkor azt érzékelteti, hogy milyen méretű üzemek uralják a szántó művelési ágú területeket. Az ábrán kétségtől megmutatkozik a középüzemi méret, vagyis az 1000–2000 hektárt művelő gazdálkodó szervezetek dominanciája, jóllehet már ez a kategória is a fogyasztók közé tartozik. Az 1994-ben és az 1997-ben használt szántóterület nagyságát jelző vonalak közti terület érzékelteti a gazdálkodó szervezetek használatából kikerült szántó nagyságát. Azon nem csodálkozhatunk, hogy főként a 2000–5000 hektárt művelő szervezetek viselik a veszteség terhét, hiszen ebbe a kategóriába került a volt szövetkezetek többsége. Az azonban, hogy az 1000 hektár alatti kategóriákban a számbeli növekedés ellenére szinte együtt halad a két vonal, vagyis nem nő a földhasználatban a kis-közép szervezetek részesedése, azt jelzi, hogy az „osztokodás” 1997-ig a gazdálkodó szervezetek és az egyéni földhasználók között zajlott, és nem a gazdálkodó szervezetek különböző nagyságrendi kategóriái között.

A gazdálkodó szervezetek száma és a szántóterület nagysága a művelt szántó nagysága szerint 1994-1997.

2. sz. ábra

Jóslatokba kénytelen bocsátkozni az, aki a jövő folyamataival kapcsolatos megállapításokat tesz. Mi a „középre tartás”, vagyis a nagy- és középüzemi kategória további fogyasztása mellett – ami nem a sikeres állami nagybirtokok aprózódásának, hanem a nagyobb területet művelő szövetkezetek földhasználati részesedése csökkenésének lesz várható következménye – az 1000 hektár alatti szervezetek pozíciójának erősödését várjuk, hiszen ide fogyasztanak a nagyobbak, és ide nőnek fel a kicsik.²⁴

4. A túlélő gazdálkodó szervezetek versenye

Mielőtt a gazdálkodó szervezetek típusai szerinti vizsgálódásba kezdenénk, egy látványos és az átalakulást töretlenül

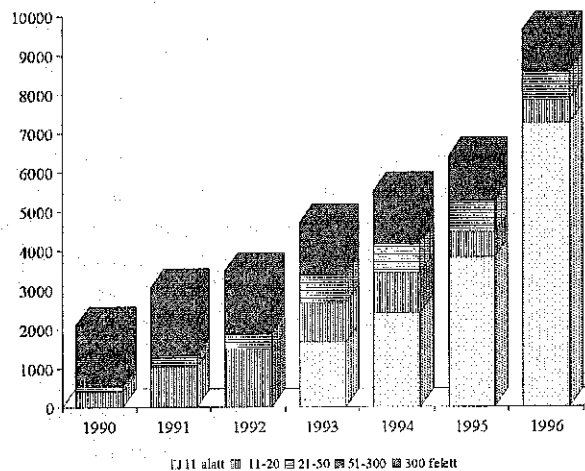
²⁴ Az 1994-es általános mezőgazdasági összeírásnak a gazdasági méretű háztartások földtulajdoni és földhasználati helyzetére vonatkozó adatai alapján a földbérleti viszonyok vonatkozásában is világosan elkülönül az összes többi régiótól az Alföld, azon belül a Dél-Alföld, mint olyan nagytáj, ahol a többi országrészhez képest sokkal kisebb mértékben adják bérbe a földtulajdonosok földjeiket. A Dél-Alföldön a saját tulajdonban lévő földterületnek 1994-ben csak 25 %-a volt bérben, míg a Közép-Dunántúlon 49,5 %-a.

jellemző folyamatra, éspedig az aprózódásra, szervezeti összehúzóerőre hívjuk föl a figyelmet. A 3. ábra szemléletesen mutatja mind a széttörődés mértékét, mind egyenes vonalát s a nyomában átrendeződő üzemi struktúrát: a statisztika kategóriarendszerében 1993-ban debütáló 1669 „kisüzem” (11 főnél kevesebb alkalmazottat foglalkoztató gazdálkodó szervezet) száma 1996-ra 7256-ra nőtt, míg az ellenkező végleten 722-ről 72-re csökkent, vagyis megtizedelődött a 300 főnél több alkalmazottat munkáltató nagyüzemek száma. A 21–50 és az 51–300 főt foglalkoztató kis-közép- és középüzemi kategória ebben a vetületben is stabilnak látszik, bár az 51–300 főt foglalkoztató üzemek száma a csúcstól jelentősen 1994-hez képest 1996-ra 20 százalékkal csökkent. Ugyanakkor, akárcsak a földhasználat esetében, a számban egyre gyarapodó kisebb üzemek (21 alkalmazottnál kevesebbet foglalkoztatók) a működő mezőgazdasági gazdálkodó szervezetek tőkéjének csupán 18,7 százalékát jegyezték 1996-ban, míg ezen belül a legfeljebb 10 főt foglalkoztatók tőkerészesedése 13,2 százalék volt.

A jogi személyiségű agrárszervezetek számának alakulása

Foglalkoztatottak száma	1990	1991	1992	1993
11 alatt				1669
11-20	413	1031	1471	991
21-50	106	297	437	730
51-300	860	1060	1200	1188
300 felett	722	666	378	129
Összesen	2101	3054	3486	4707
Foglalkoztatottak száma	1994	1995	1996	
11 alatt	2420	3834	7256	
11-20	1012	624	605	
21-50	761	799	743	
51-300	1209	1061	963	
300 felett	126	95	72	
Összesen	5528	6413	9639	

A jogi személyiségű agrárszervezetek száma a foglalkoztatottak száma szerint

3. sz. ábra

A 300 főnél több alkalmazottat foglalkoztató szövetkezetek és társaságok tőkerészesedése pontosan annyi volt, mint azoké, amelyek legfeljebb 20 személynek adtak munkát. A

tulajdonképpen nagyüzemek (főleg átalakult állami gazdaságok) szinte kivétel nélkül részvénytársasági formában működtek. Egy átlagos kft. 1992 és 1996 között három fővel csökkentette állományi létszámát, csupán 11 főt foglalkoztatott; egy átlagos szövetkezet ugyanekkor aktív keresőinek már több mint felét elküldte, és 128 fő helyett csak 58 fő számára nyújtott keresetet. A részvénytársasági körben ezzel ellentétes irányú folyamatok zajlottak: egy-egy rt.-ben 1992-ben átlagosan 160, 1996-ban 175 kereső dolgozott.

Előzményeink bizonyító erejét némileg csökkenti, hogy a statisztikai adatgyűjtés jelenlegi gyakorlata a társasági formák és a szövetkezetek kapcsolatait illetően nem teszi lehetővé a tisztánlátást. A gazdasági társaságok típusainak és teljesítményeinek megítélését például nehezíti, hogy nem tehető különbség a holdingok alá tartozó, valamint a ténylegesen független – új alapítású, vagy ki-, ill. szétválással függetlenné vált – társaságok között. Így sem a szövetkezetek, sem a gazdasági társaságok (főként a korlátolt felelősségű társaságok) működésének sajátosságai nem ítélnél meg kellő precizitással.

Ha mindezek ellenére megvizsgáljuk azt a municiót, amellyel 1992-ben az egyes vállalkozási formák elindultak a túlélésért folytatott versenyben, kétségtelen, hogy a szövetkezetek voltak a leginkább fölszereltek: az ágazatban működő, nem magánszemélyek által befektetett tőke 79 százalékát az ő nevük alatt regisztrálták, ekkor még többségi földhasználók voltak, a munkaerő 74 százalékát foglalkoztatták. 1996-ra 12 százalékponttal csökkent a tőkéből való részesedésük, de még mindig 65 százalék fölötti részaránnyal rendelkeztek, és a 14 százalékpontos csökkenés dacára a legnagyobb munkáltatók maradtak. A termelésben felhasznált tárgyi eszközök (nettó) értékének csökkenése 17 százalékpontos volt a szövetkezetek körében 1992 és 1996 között míg a kft.-k részesedése 18,9 százalékponttal növekedett 4,5 százalékról 23,4 százalékra. A korlátolt felelősségű társaságok 4 százalékról 13 százalékra növelték tőkerészesedésüket, 22 százalékra tellett foglalkoztatási kapacitásukból.²⁵

Meglehet, kockázatot vállalunk, amikor megbecsüljük a ténylegesen szövetkezeti használatban álló eszközhányadot, de úgy gondoljuk, hogy az legfeljebb 10–15 százalékkal haladhatja meg a szövetkezeteknek a szántóterületek használatában becsült részesedését, tehát 35–40 százalék körül mozoghat, azaz lényegesen alacsonyabb a hivatalosan regisztrálnál. A fennmaradó eszközhányadot bérletek formájában zömmel kft.-k hasznosítják; utóbbiak eszközhasználati részesedése így 30–40 százalékra tehető, az erőviszonyokat e két üzemtípus között tehát bizonyos szempontból kiegyenlítettnek gondoljuk. Ezt látszanak igazolni az árbevételre vonatkozó mutatószámok is: míg 1992-ben a szövetkezetek a vizsgált adózók árbevétel-tömegének 62 százalékát termelték meg, addig 1996-ban már csak kevesebb mint felét, 44 százalékát. Ugyanebben az időszakban a kft.-k 16 százalékról 37 százalékra növelték részesedésüket. Az is tény, hogy az utóbbi szervezetek nagyobb rugalmassága és a kereskedelemben való hangsúlyos szerepe erőteljesen meghatározza e viszonyok értékeit, ami annál is inkább érthető, mert 1996-ban a korlátolt felelősségű társaságokban volt a legmagasabb, 34,2 százalékos a külföldiek tulajdoni részesedése. (Miközben a szövetkezetekben vagy legalábbis a szövetkezeti központokban gyakorlatilag nincs külföldi tulajdonos, és a részvénytársaságokban is csak 6,3 százalékos

volt a részesedésük. (De ki tudja, hány kisebbségi vagy többségi külföldi tulajdonban álló kft.-t fűz valamilyen szervezeti kapocs szövetkezetekhez vagy részvénytársaságokhoz?) A rugalmassággal, a magas külföldi tulajdoni hányaddal és a nagymértékű termékkereskedelemmel függhet össze az, hogy a vizsgált vállalkozási körben az összes export árbevétel tömegének több mint kétharmadát (67 százalékát) korlátolt felelősségű társaságok hozták 1996-ban, míg a részvénytársaságok részesedése csak 20 százalék, a szövetkezeteké pedig 11 százalék volt. (Az export árbevételnek a nettó árbevételhez mért aránya is a kft.-knél volt a legmagasabb 1996-ban, 10,6 százalék, míg a szövetkezeteknél 1,4 százalék, az rt.-k esetében 7,1 százalék.) Vagyis a szövetkezetek szinte alig folytattak külkereskedelmi tevékenységet.

Más mutatók is azt jelzik, hogy a legdinamikusabb vállalkozástípus a korlátolt felelősségű társaságok képviselték 1996-ban (és hozzátehetjük, hogy a megelőző években is). Míg ugyanis 1992-ben a befejezetlen beruházásokból a kft.-k csak 15,7 százalékot mondhattak magukénak, s a szövetkezetek részaránya 63 százalék volt, addig 1996-ban a befektetések nagy része kft.-kben valósult meg (47,4 százalék), míg a szövetkezetek részesedése megfelelősdött (33,8 százalék). 1992-vel összevetve 29 százalékpontos növekedést mutat a kft.-k rövid lejáratú hitelállományból való részesedése: a rövid lejáratú kötelezettségek 44 százaléka kft.-knél, 18 százaléka rt.-knél, (s 19 százalékpontos csökkenés után) 36 százaléka szövetkezeteknél volt 1996-ban. Ezek a viszonyok ugyanakkor a tulajdoni és használati viszonyok meg nem felelését tükrözik az eszköz- és tőkeállományra vonatkozóan, amelyre már a földhasználati viszonyok elemzésekor is kitértünk.

A társas vállalkozói színtéren tehát dinamizmus, a tőkehányadhoz képest magas árbevétel, viszonylag jelentős külkereskedelmi tevékenység és számottevő külföldi tulajdoni hányad jellemzi a korlátolt felelősségű társaságokat, a jelen és közeljövő protokapitalista kis-középzemeit. A részvénytársaságok, amelyek jelentős része félállami kapitalista nagyüzemként működött 1996-ban (az állami tulajdon részaránya 44 százalék volt ebben a posztvállalati körben), ugyancsak tartós és számban gyarapodó szereplői a magyar agrárgazdaságnak. Különösen, ha figyelembe vesszük az átmenetiség állapotától fokozottan sújtott, helyüket kereső, újabb átalakulásra kész szövetkezeteket, ill. a szövetkezeti vezetők várhatóan megélnélkülő érdeklődését a részvénytársasági forma iránt. E közbevetéssel jelezzük: a szövetkezetek képviselik a legkevésbé stabil, várhatóan további pozíciókat veszítő poszt-szocialista (nagy-közép) üzemtípust, amelyből a termelési funkciók kicsúszni látszanak, és úgy tűnik, további vagyonszűkítésre vannak ítélve.

Összegzés

Kistermelők százezrei, magángazdák, szövetkezetek, szövetkezeti utódszervezetként működő vagy alulról felnövekedett gazdasági társaságok a mai agrárgazdasági színtér szereplői. Az empirikus vizsgálatok közelképei és a mégoly ellentmondásos adatfeldolgozások is azt igazolják, hogy egy olyan vegyes üzemi struktúra alakult ki Magyarországon, amelyben minden üzemtípusnak vannak esélyei a túlélésre. Az évente megismétlődő súlyos konfliktusok (blokádok 1997-ben, gabonaégetések 1998-ban) ugyanakkor azt mutatják, hogy ezt az esélyt sokan, főleg a kistermelők egyre bizonytalanabbnak érzik, egyre elkeseredettebb küzdelmet kell folytatniuk érte. Úgy látszik, hogy az agrárviszonyok mélyreható átrendeződésének folyamata távolról sem fejeződött be, a küzdelmes évek folytatódnak.

²⁵ Az részvénytársaságok növekedésére az állami gazdaságok privatizációjával való szoros összefüggése miatt nem térünk ki.

Hivatkozott irodalom

- Andor Mihály és Kuczi Tibor: Tulajdonváltás és modernizáció a mezőgazdaságban. In *Mozgó Világ*:83-99
- Alanen, Ilkka (1998) Emerging enterprise structures and the internal conflicts of transforming large-scale farms in Estonia. In *Replika angol nyelvű különszáma*: 145-160.
- Bali János (1998): Megtorpanás? A mezőgazdasági áruterelés fejlődésének korlátai egy málnatermelő településen. *Replika* (33-34): 107-120.
- Bihari Zsuzsanna, Kovács Katalin és Váradi Monika (1994): Restructuring Hungarian Agriculture. The Case of 'Golden Age'. In: David Symes and Anton J. Jansen, eds. *Agricultural Restructuring and Rural Change in Europe*, 136-153. Wageningen: Agricultural University
- Bihari Zsuzsanna, Kovács Katalin és Váradi Monika Mária (1996): Pest megyei közelképek a szövetkezeti átalakulásról. In *Tér és Társadalom* 4: 139-152.
- Hamar Anna (1998): "Semmiből lett" gazdaságok. *Replika* (33-34):163-176.
- Hantó Zsuzsa és Oberschall, Anthony (1997): A piacgazdaság születése: A magyar mezőgazdaság a szocializmus után In *Társadalmi és területi folyamatok az 1990-es évek Magyarországon*. Kárpáti Zoltán szerk., 128-142. Budapest: MTA Társadalmi Konfliktusok Kutató Központja
- Harcza István (1996): Paraszti gazdaságok, mezőgazdasági vállalkozók 1991-1995. Budapest: KSH
- Harcza István és Kovács Imre (1996): Farmerek és mezőgazdasági vállalkozók. In *Társadalmi riport 1996*. Andorka
- Rudolf, Kolosi Tamás és Vukovich György szerk., 101-135. Budapest: TÁRKI-Századvég
- Juhász Pál és Mohácsi Kálmán (1993):. Az élelmiszergazdaság átalakításának ellentmondásai. In *Közgazdasági Szemle*, 7-8: 614-624.
- Kaneff, Deema (1998): Private Co-operatives and Local Property Relations in Rural Bulgaria. In: *Replika angol nyelvű különszáma*: 161-173
- Kovács Imre (1988): Termelők és vállalkozók (Mezőgazdasági kistermelők a magyar társadalomban). Rétegződés-modell vizsgálat IX. Budapest: MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete
- Kovács Katalin (1998a): Elfújja a szél? Esettanulmány a 'Homokvár' szövetkezetről. *Replika* (33-34):137-150.
- Kovács Katalin (1998b): Strengths, Controversies and a Show-case of Failure in Hungarian Agricultural Restructuring: the Case of the Hollófüdje Co-operative In: *Replika angol nyelvű különszáma*: 173-191
- Laki László (1997): A magyar fejlődés sajátságainak néhány vonása. *Szociológiai Szemle*, 3: 67-93.
- Spéter Zsolt (1997): Háztartások egy kistérségben. In *Szociológiai Szemle*, 1: 5-39
- Swain, Nigel (1998): Küzdelmes életutak egy változó világban. 'Nemesfalu' és az 'Aranyzórló' RT. *Replika* (33-34): 151-162
- Szelényi Iván (1992): Harmadik út? Polgárosodás a vidéki Magyarországon. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Váradi Monika Mária (1998): Keskeny az ösvény. *Replika* (33-34): 121-136

SHAKESPEARE-VETÉLKEDŐ SEPSISZENTGYÖRGYÖN

Sepsiszentgyörgyön 1992 óta működik a *Shakespeare Kingdom House* elnevezésű nemzetközi alapítvány. Alapítója, képviselője és motorja Dr. Nagy Attila úgy véli, hogy a világ legnagyobb drámaköltőjének életműve hidat építhet a különböző népek között. A szervezet munkájának elismerését jelentette az, hogy az alapítványt 1998-ban teljes jogú tagként felvették a Stratford-Upon-Avon székhelyű *International Shakespeare Association* 32 hasonló intézménye közé.

Az alapítvány és a Kovászna Megyei Népi Alkotások Háza 1999. április 24-én, Shakespeare születésének szinte pontosan 435-ik évfordulóján vetélkedőt rendezett *Ki mit tud az évezred emberéről* címmel. A versenyre Nagy Attila – egyelőre még csak kéziratban létező – könyvből, a *Shakespeare ezerszer* című kötetből kellett felkészülni. A hat vetélkedő csapat

lenyűgöző felkészültségről tett tanúbizonyságot: szinte kivétel nélkül tudták az ezer lehetséges kérdésre a válaszokat.

Az eseményre Sepsiszentgyörgyre érkezett Dr. Mészöly Dezső. A kétszeres Kossuth-díjas író, műfordító, Shakespeare-kutató, a zsűri elnöke a tőle megszokott humorral és pedagógiával tovább bővítette a teremben lévők Shakespeare-tudását.

A versenyt végül is a diákokból álló Vihar csapat (Szántó Imola, Szántó Krisztina, Györgyjakab Annamária) nyerte meg. A győztesek és a vetélkedő munkatársai június 12-14-én budapesti jutalomutazáson vettek részt.

A vetélkedő folytatódik: Sepsiszentgyörgy testvérvárosa Veszprém is hasonló szellemi megmérettetést szervez. A tervek szerint a döntőnek Budapest ad majd otthont 2000-ben.

BÍBORPIROS SZÉP RÓZSA

Országos népzenei verseny döntője

1999. június 13-án Dunaszerdahelyen rendezte meg a CSEMADOK Dunaszerdahelyi Területi Választmánya a *Bíborpiros szép rózsza* országos népdal-verseny döntőjét.

E rendezvény legfontosabb funkciója az, hogy az újonnan felnövő generációknak alkalmuk legyen *népdalokat tanulni*, hiszen a családi- és munkaközösségekben a hagyományátörökítésnek ez a formája mára megszűnt.

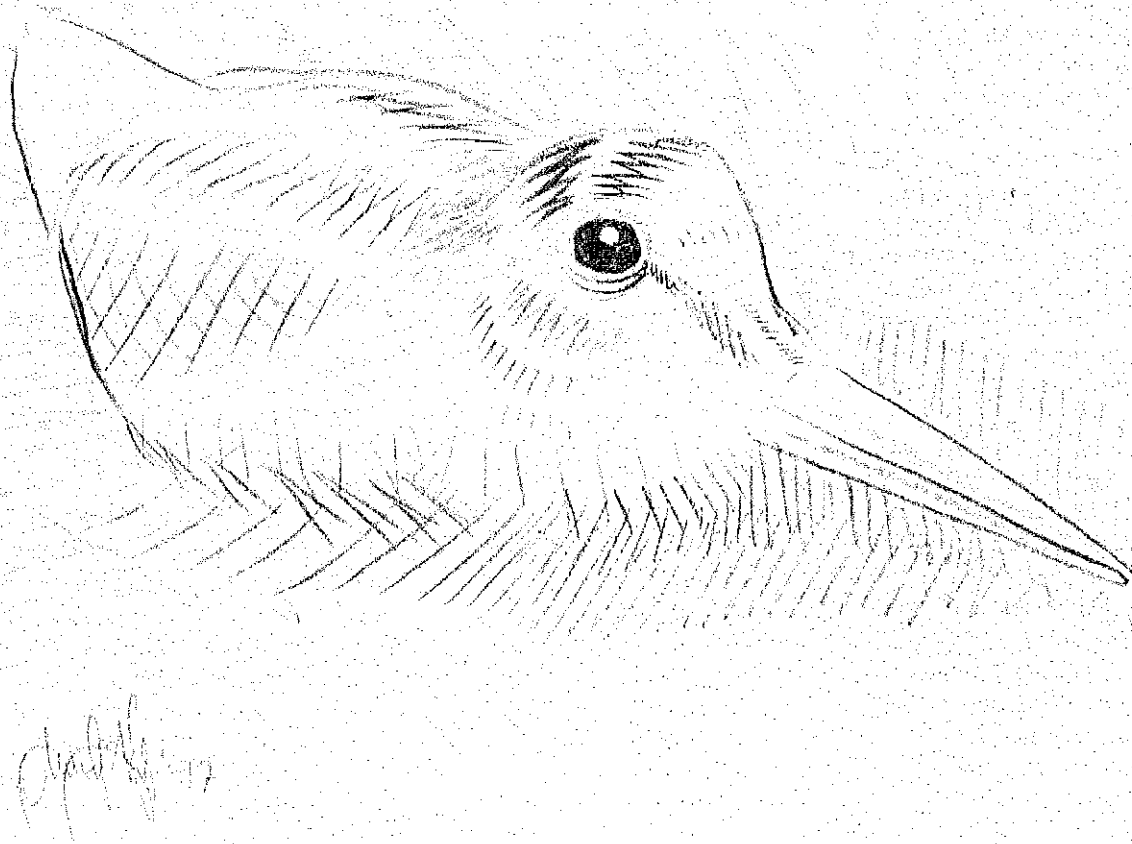
A vetélkedősorozat elődje az 1968 óta - a magyarországi Röpülj páva mintájára - megrendezett "*Tavaszi szél vizet áraszt*" elnevezésű vetélkedősorozat volt, melynek utolsó döntőjét 1993-ban rendezték meg. A rendezvénysorozat ezután anyagi okok miatt, s mert nem akadt vállalkozó szellemű szervező, négy évig szünetelt. 1997-ben még csak - énekes és hangszeres - szólistáknak hirdették meg a versenyt, de idén már újra jelentkezhetnek csoportok is. A döntőt *nyolc regionális*

válogató előzte meg, amelyeken összesen közel 200 produkciót mutattak be.

Ág Tibor zsűrielnök szerint bár sok *szímvonalas előadást* hallhatott a közönség, bőven akadt *vadhajtás* is. Az előrelépést ezért az jelentené, ha összeállna egy *munkacsoport*, amely a versenyek közötti két éves időszakban segítené az előadókat a dalok kiválasztásában és a felkészülésben, mert "*ha nincs, aki gyomlálja a kertet, akkor az elgazosodik*".

Huszár László főszerző, a vetélkedősorozat lelke, elégedett volt a rendezvénnyel. Biztos abban, hogy *2001-ben újra* megrendezi a Bíborpiros Szép Rózsza országos népdalversenysorozatot.

Elmondható, hogy a szlovákiai magyarság népzeneéért lelkesedő részének igazi *ünnepé* volt a program. A műsort a Szlovák Rádió magyar nyelvű adása is rögzítette.

KIHÍVÁSOK ÉS FUNKCIÓK

Teoretikus kommentár Durkó Mátyás új könyvéhez*

Meg kell szoknunk, hogy az andragógia önálló tudományágként szól hozzá a nevelésképzés ügyeihez, s ekként a pedagógia számára is lehet újdonságot jelentő mondanivalója. A felnőttokról szóló andragógiai gondolkodás talán használható felismeréseket is - de használható szempontokat mindenképpen - adhat a felnövekvő nemzedékekről szóló pedagógiai gondolkodásnak. A felnőtteket nevelő-képző intézmények andragógiai kultúrája különben sem szigetelődik el a felnövekvő nemzedékeket nevelő-képző intézmények pedagógiai kultúrájától, az iskolákban sem, holott az iskola intézménye csupán az egyike azoknak az intézmény formáknak, amelyek a felnőttek nevelésére-képzésére hivatottak, de egyáltalán nem a legjellegzetesebb és legdominánsabb intézménye. Viszont a pedagógiai kultúra központi helye az iskola.

Az „áthallások”, a kölcsönhatások azonban alig-alig veszik tudomásul ezt a különbséget, jelenlétük feltárható és tetten érhető. Annál inkább, mivel elérkezett a nevelési-képzési rendszerek együttműködésének és egységes szemléletének korszaka. Kialakulóban van az a beállítódás, az a gondolkodásmód, amely először a nevelési-képzési rendszerre tekint, s csak ezután ennek tagjaira, alrendszerre: a nevelési képzési rendszerekre. A tőlünk nyugatra eső Európában a nemzeti nevelési-képzési rendszereket egyre inkább összefüggéseiket kiemelve, egységes rendszerként szemléljük.

A nevelési-képzési rendszerek fogalomkörébe Magyarországon a közoktatás, a szakképzés, a felsőoktatás és a felnőttképzés tartoznak. (A közoktatás nevelési-képzési alapintézménye az iskola). Megjegyzendő, hogy kialakulóban van a közoktatás és a felsőoktatás között a sajátos „alsó felsőfokú” (félfelsőfokú) fokozat, amelyet, az angolszász terminus technikumát átvéve, nem egészen tisztázott jelentéssel, mostanában post-secondary fokozatnak szoktak nevezni. E rendszerek átfedik egymást. A közoktatás magában foglal szakképzési funkciókat és intézményeket, a felsőoktatás - az „alsó felsőfokú” fokozattal együtt - jellegzetesen szakirányú képzést nyújt, s a közoktatás, a szakképzés és a felsőoktatás - az „alsó felsőfokkal” (a félfelsőfokkal) együtt - része a felnőttképzésnek is (vagy ha jobban tetszik: a felnőttképzés része a közoktatásnak, a szakképzésnek és a felsőoktatásnak). Ennek ellenére és ezzel együtt a négy nagy rendszernek megvan a maga önálló karaktere, de társadalmi és gazdasági feladataikat mégis egymással együttműködve, egymást követve és kiegészítve, együtt teljesíthetik. Elkülönülésük, illetve elkülönítő kezelésük egyre inkább csak részleges eredményeket hozhat külön-külön egyikük és másikuk, valamint az intézményes neveléssel-képzéssel szemben támasztott társadalmi és gazdasági elvárások számára. A helyzetelemzés, valamint a társadalom és a gazdaság érdekében végrehajtandó nevelési-képzési feladatok meghatározása átfogóan a rendszerek együttesét, szóval az összevontan értelmezett nagyrendszert érinti. Legalábbis az ezredvég és az ezredelő kibontakozó európai szemléletében, s talán a globalizálódó gazdaság, az egymáshoz közeledő társadalmak és a kulturális integráció megsejtett perspektíváinak hatására.

Van még egy magyarázat.

Az UNESCO által összehívott felnőttképzési világkonferenciák közül 1960-ban a montreali ismerte fel az egész életen át tartó, folyamatos tanulás (lifelong learning) már bontakozó tényét, szükségletét, és fogalmazta meg elveit. S valóban erre tart a világ. A permanens vagy lifelong tanulás intézményrendszere pedig maga az egységes nevelési-képzési nagyrendszer.

Ami ebben a közoktatást illeti: kétségtelen, hogy az a permanens vagy lifelong tanulás alapozó intézményes szakszaként működik, amivel a felnövekvő nemzedékek további élet- és tanulási szakaszai felé nyitottan (semmit sem véglegesítve!) kell, kellene építkeznie. Ez önmagában is paradigma-váltási kényszer a közoktatás számára. Hozzáátéve azokat a nevelési-művelődési aktusokat, amelyekkel a permanens vagy lifelong tanulás szabadművelődési - vagyis a nevelési-képzési nagyrendszeren kívül eső - további aktusait lenne köteles előkészíteni. A szakképzési és a felsőoktatási rendszer először, mint az első szakirányú kiképzés rendszere helyezkedik el a nagyrendszerben, s ezzel együtt, mint az ifjúság nevelési-képzési programjainak kitüntetett helye. Másodsor azonban már a további kiképzések, át- és továbbképzések rendszerként, s ezzel együtt, mint a felnőttek nevelési-képzési programjainak helye kap szerepet. S ugyanígy a közoktatás is, amely felnőttkorban, ún. második útként (most már, mint felnőttképzés) nyújt előrejutási lehetőséget. A felnőttképzésnek azonban - a közoktatásba, a szakképzésbe és a felsőoktatásba „beékelődő” - ún. formális képzési tartományain kívül vannak ún. nem formális képzési tartományai is. A nevelési-képzési nagyrendszerben tehát elég sokágú intézményi és funkcionális struktúrát alkalmaznak a permanens vagy lifelong tanulás életben tartásának érdekében, amely Paul Lengrand értelmezésében a művelődés egészét kifejező életformát jelent, annak az embernek az életformáját, aki folyamatos tájékozottságra, tanulásra törekszik (Introduction a l'education permanente. Paris 1970).

A közhasználat okán a felnőttképzés kifejezéssel illetem a nevelési-képzési nagyrendszer felnőttekre irányuló intézményi és funkcionális alrendszerét. Holott - valamiképpen - minden programja személyiségalkító, szocializáló hatású, tehát nevelésként működik; akkor is, ha képzési funkciói és eljárásai erőteljesek, s elfedik a végbemenő folyamatok nevelési jellegét. Akkor is, ha részlegesek, ha időben korlátozottak, és ha irányukat és hatásukat tekintve nagyon változatosak. Ily módon van közös nevezője a közoktatás programjaival, habár különbségeik jól hangsúlyozhatók. Az ilyen vagy olyan módon formát kapó nevelési jelleg letagadhatatlan közös nevezője a nevelési-képzési nagyrendszer valamennyi alrendszerének. Ezért jogunkban áll a felnőttnevelés kifejezést használni, ami átfogóbb és mélyebbre tekintőbb is minden más elnevezésnél.

Az előbbiek szerint a felnőttnevelési funkciók nagyvonalú összefüggések között formálódnak és fejtik ki hatásukat, tagadhatatlan kölcsönviszonyban a nevelési-képzési nagyrendszer minden más alakulatának funkcióival, közülük kiemelten a közoktatás feladataival is. Andragógiai leírásuknak ebben az átfogó megközelítésében lehet mondanivalója a közoktatási,

* Megjelent az Iskolakultúra című folyóirat 1999/1 számában, 61-65 old.

szakképzési és felsőoktatási funkciók pedagógiai átgondolása számára. Különösen olyan időben, amikor valamennyien külön-külön és együttesen egészen új társadalmi kihívásokkal szembesülnek.

Ismereteim szerint az andragógiai tudományosság nemzetközi irodalmában először (és mindeddig egyedülállóan) Durkó Mátyás dolgozta fel teljes körűen, monografikusan a felnőttnevelés funkcióinak szembesítését a társadalmi kihívásokkal. (Bizonyítékot szolgáltatván az andragógiai tudományosság – olykor kétségbe vont – hazai önállóságára és korszerűségére is.) A szerző második nagy, alapozó monográfiáját vehetjük a kezünkbe: *Társadalmi kihívások és a felnőttnevelés funkciói* címmel. Az első, a *Felnőttnevelés és népművelés* harminc évvel ezelőtt, 1968-ban jelent meg, és létrehozta az andragógiai tudományosság hazai alapjait. A két mű között tanulmányok és könyvek sora gazdagította Durkó tollából ezt a tudományosságot, egyrészt összhangban az andragógia világáramlataival, s „kanalizálva” is őket a hazai andragógiai gondolkodásba, másrészt azonban önálló gondolkodási-kutatási eredményeket felmutatva, amelyek érvényessége a magyar közegén kívül sem kérdőjelezhető meg.

Ilyen kettős érvényesség a sajátja új könyvének is.

A kötet itthoni problémáinkkal szembesít. Áttekinti és elemzi a mai magyar társadalom, gazdaság és kultúra határozott változásokban megragadható helyzetét, mégpedig tekintettel a rendszerváltás aktuális kihívásaira. A kihívások a felnőtt társadalomnak szólnak ebben a könyvben, és ezáltal a felnőttnevelésnek, minthogy Durkó gondolatmenetének egyik végpontja éppen annak bizonyítása, hogy a felnőtt társadalom nem tehet eleget a változásokban megjelenő kihívásoknak felnőttnevelési közreműködés nélkül. Mi több: a társadalom megbénul, a változások eltorzulnak, netán zsákutcába kerülnek vagy megállnak, ha a felnőttnevelési hozzájárulás csonka vagy kihasználatlan marad, illetve nem alkalmazkodik új követelményeihez. És még többről van szó: Durkó szemléletében a felnőttnevelés (mint funkcionális és intézményi rendszer) szerves része a társadalmi, gazdasági és kulturális átalakulásnak – mondhatom így is: a társadalmi mozgásoknak, a gazdaságnak, a kultúrának –, tehát nem „kívülről” rájuk ható tényező, hanem a „bennük” működő alkotórész. Vagy azzá kellene válnia. Ez a szemlélet aztán nem kellemesen lebegő teóriákhoz, hanem földhöz ragadó stratégiákhoz és akár társadalompolitikai, gazdaságpolitikai, művelődés- (szűkebben) oktatáspolitikai következtetésekhez is elvezethet bennünket. Ez a szemlélet, még ha a tudományosság szükségképpen általánosított és elvonatkoztatató kifejtési rendszerében jelenik is meg, már a könyvben gyakorlatiassá a mindennapok tennivalói számára lefordíthatóvá válik. S ezen a ponton rögtön megjelenik a szemlélet közoktatási-pedagógiai analógiájának lehetősége és igénye, sőt a teljes nevelési-képzési nagyrendszerre vonatkoztatott szemléleti igény is. Ide értve annak az alapproblémának a bemutatását és megoldását, amely összefoglalóan a kultúra társadalmi és gazdasági helyzetét, közvetlenül pedig a felnőttnevelés társadalmi, gazdasági és kulturális helyét, súlyát és szerepét jelenti. Úgy tapasztalom, hogy aktuális ügyeinkhez jelentős félreértések, netán torzulások fűződnek – szűkebben a felnőttnevelés, egyetemesebben a közoktatás, s vele a teljes nevelési-képzési nagyrendszer – társadalmi, gazdasági és kulturális szerepéhez. Durkó alapproblémaként kezeli ezt a szerepet. Ezért mondanivalója általánosabb irányú. A felnőttnevelést ugyanis (mint eddig minden munkájában) a permanens nevelés rendszerének részeként, a nevelési-képzési nagyrendszer

tartozekekent fogja fel és mutatja be. Hasonlóan a felnőttnevelés második dimenziójához, a kultúra elsajátításához, melyet a művelődés egyetemes rendszerének alkotórészeként tekint.

Amit a munka gazdag tartalmából a továbbiakban kiemeltek, az a felnőttnevelés gazdasági beágyazottságának kiegyensúlyozott felfogása, mely mindvégig jelen van a társadalom és a gazdaság kultúrafüggő állapotának elemzésekor, illetve a társadalmi és gazdasági lét átalakulásából következő művelődési kihívásokban. Arról van szó, hogy a szokványos félreértésekkel szembeszegülve Durkó nem rendeli alá a kultúrát, a művelődést, ezen belül a felnőttnevelés céljait, funkcióit és működését a gazdaságnak, hanem kölcsönös egymásra hatásukat bizonyítja. A gazdaság kihívásai a kultúrával szemben egyben a kultúra kihívásai is a gazdasággal szemben. S a kultúrát előnyben részesítő felnőttneveléssel szemben támasztható gazdasági igények felvetik a gazdasággal szemben támasztott felnőttnevelési igényeket is. Könyvében Durkó eljut egészen odáig, ahol a gazdaság minősége kulturális minőségként értelmezhető, a felnőttnevelés minősége pedig annak az alapvető hozzájárulásnak a minőségeként, mellyel a felnőttnevelés részt vesz a gazdasági kultúra létrehozásában.

De ebben a pillanatban a felnőttnevelés – céljaival, funkcióival, működésével és a nekifeszülő kihívásokkal együtt – kilép a gazdaság bővköréből, anélkül azonban, hogy gazdasági szerepe kérdésessé válna. Általános emberi horizontot kap, amelybe beleillik a gazdaság is. Minthogy a kulturális minőség vitathatatlanul s lényegileg emberi minőség, s minthogy az emberi minőség sokoldalú, a felnőttnevelésnek a homo oeconomicusként meghatározható embert teljesebben (homo ludensként, homo ideologusként, homo politicusként stb.) végső soron homo sapiensként kell értelmeznie. A felnőttnevelés tehát az emberről szól, s az ember által, az ember érdekében a gazdaságról is. Ennek értelmében a felnőttnevelés funkciója nem egyszerűen a humántőke akkumulálása a tudás piac változó és kulturális minőséget kényszerűen behatároló igényei szerint. Sokkal inkább az emberi teljesség művelése, vagy legalább az erre irányuló törekvés, a változó lehetőségek türelmes számbavételével. Ekként válhat képessé arra, hogy a tudás piacon működő tudástőkébe gazdagodó minőséget „transzferáljon”, s ezzel együtt arra is, hogy a tudás piaci igények változásaihoz igazodni képes, ún. kompatibilis piaci tudás életre hívását elősegítse. Hozzáteve, hogy a tudás piac mindig aktuálisan behatárolt igényeinek felnőttnevelési kielégítése az egyszerűbb, s jól sztereotipizálható feladat. Ami igazán bonyolult, az a megcélzott totalitás, különösen ennek tudás piaci összehangolódásával egyetemben. Olyannyira, hogy már-már készek lehetnének a felnőttnevelési utópiák világába utalni ezt a feladatot, ha nem emlékeznénk arra, hogy más oldalról (a gazdasági determinációkon túl) általános „társadalmi igények mellette szólnak”. Durkónál a felnőttnevelés funkcióinak gazdasági vonulata nem válik el a funkciók többágú társadalmi vonulatától, s így együtt fonódik rajtuk a műveltség, a művelődés minőséget adó determinációja. Kitűnik, hogy az emberi teljesség művelése, mint felnőttnevelési funkció nem csak a gazdasági funkciók, a tudás piaci mozgás céltelező logikai genusa, hanem ugyanakkor a társadalmi minőséget szolgáló felnőttnevelési funkcióké is. Mindkettőben működnek közös hatóerők, és eltérő közvetlen céljaik mögött megjelenhetnek a tudás egymásra utaló „transzferábilis” tartalmi. Nem csekély mértékben azért, mert a társadalmi rétegmozgások és életminőségek hierarchiája gazdasági hierarc-

hia is, változásai együttal tudáspiari változások, mindegyiküket kultúraelsajátítási aktusok motiválják, amelyek egymásra ható felnőttnevelési funkciókat kívánnak meg.

E körbe tartozik a társadalmi esélyegyenlőség problémája, is mint a kultúrából való részesedés esélyegyenlősége, de – az előbbieket szerint, s Durkó logikájából következően – a társadalmi rétegmozgások, az életminőség illetve a tudáspiari tudástörke beruházási esélyeinek egyenlősége nemkülönböztet. Közhely, hogy ez a probléma alig-alig kezelhető, mégis érdemes hozzákötönni az Európai Bizottság ún. Fehér Könyvének egyetlen passzusát: „Mostantól felmerül annak kockázata, hogy az európai társadalom széttagolódik: lesznek, akik a dolgok értelmezésére, és lesznek akik a dolgoknak csak a felhasználására képesek, illetve lesznek olyanok, akik marginalizálódnak; vagyis másként szólva, a társadalomban elkülönülnek azok, akik tudnak, azoktól; akik nem tudnak... A társadalom számára az e csoportok között fellépő eltávolodás csökkentése az igazi tér, ami persze együttal az emberi erőforrások együttesének fejlesztését is lehetővé teszi.” (Tanítani és tanulni. A kognitív társadalom felé. Budapest, 1996, 36. old.) Így szól az egész életen át tartó nevelés-képzés egyik európai alapelve, összhangban Durkó gondolatmenetével és a belőle levonható következtetésekkel.

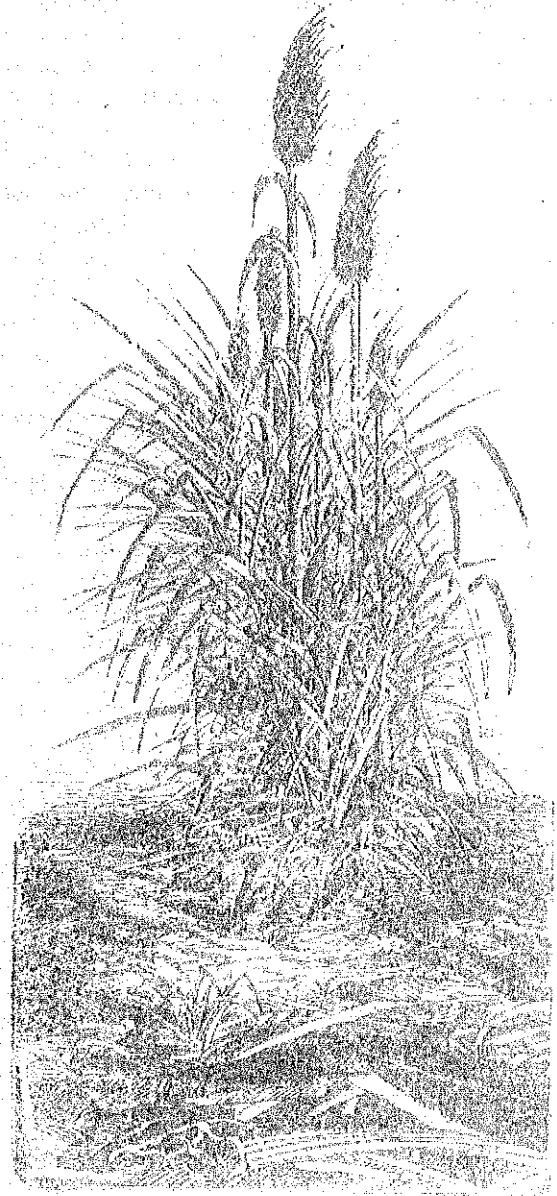
Mindennek külön aktualitást ad, hogy az imént illusztrált európai stratégiai gondolkodás mellett jelen van, és teret követel magának az a stratégiai gondolkodás, amely igen következetes abban, hogy az emberi tudás mibenlétét és minőségét a tudáspiari megosztott és hierarchizált – bár minden dimenziójában változó – tudásigényéből vezesse le. Alárendelve ennek a társadalmi rétegmozgások, az életminőségek, valamint az esélyegyenlőség művelődési feltételeinek minőségét, magát az emberi teljességet. Ily módon a felnőttnevelés funkciói a tudáspiari kereslet-kínálat működési hatókörébe kerülnek. Ezt a stratégiai gondolkodást a pragmatikusan, a szükségletek időszerezése szerint közvetlenül aktivizálható szaktudás igénye, mögötte pedig a hozzá feltétlenül szükséges (annál nem több, nem kevesebb) pragmatikus általános műveltség igényének elve illusztrálja. Mostanában egyre jogosabban nevezhető ez a fajta gondolkodás „világbanki stratégiának”, amely szintén a permanens (lifelong) tanulás teljes hosszára s az egész nevelési-képzési nagyrendszerre vonatkozik, és nem szükséges magyarázatot fűzni a Durkó Mátyás által kifejtett gondolati rendszerhez való viszonyához.

A fentiekén túlmenően azonban Durkó könyve a maga egészében – a társadalmi kihívások és a felnőttnevelési funkciók elemzését, valamint egybevetését tárgyaló gondolatrendszerével – etalon lehet. Meggyőző arról, hogy a benne helyet kapó fő- és altémák, összefüggések és megközelítési irányok, s az a mód, ahogyan egymásból és egymás után következnek, logikai kapcsolataik és elágazásaik – legalábbis alapvonalait tekintve – nem csak a felnőttnevelés számára jelenthetnek adekvát értelmezési keretet. Az analógiák elég kézenfekvők, a tizennégy fő fejezet címei jól segítik az eligazodást: I. A társadalom strukturalódása, alrendszerei és ezek kölcsönhatásos összefüggései; II. A politikai kultúra kihívásai; III. Gazdasági versenyképesség és szakműveltség; IV. Társadalmi rétegződés, a rétegek életminősége, szociális és egészségügyi gondozása. A szociálpolitika; V. A művelődés átfogó ellentmondásai és belső összefüggéseit feltáró koordinátái; VI. A felnőttnevelésig kiteljesedő közoktatás kihívásai az andragógia gyakorlatával szemben; VII. A szabad közművelődés válasza a mai társadalom, kultúra, művelődés ellentmondásaira; VIII. A tudomá-

nyok világa mint társadalmi tudat- és alrendszer. Az andragógia mint a felnőttnevelés tudománya; IX. Értékrend (erkölc) mint egyéni és társadalmi tudat, az erkölcs, vallás mint társadalmi alrendszer funkciói és új kihívásai; X. Integrált társadalom- és személyiségelmélet és az egyéniség és a közösség hatékonyabb fejlesztése; XI. A rendszerváltás utáni hazai felnőttnevelés változásának pozitív és negatív sajátosságai; XII. Új kihívások a felnőttnevelés tudományával, az andragógiával szemben; XIII. A felnőttnevelés funkciórendszer; XIV. Az andragógiai folyamatra vonatkozó zárókövetkeztetések.

A fejezetcímek meglehetősen bonyolult rendszert sejtetnek, de a téma – a kihívások és a funkciók viszonyítása – is sokféle ágazó, bonyolult. (Különböztetve ezek a fejezetek a téma nagyléptékű tagolását mutatják meg csupán, amelyet átsző egymásba való átmeneteik, sajátos kapcsolataik szövevénye.)

DURKÓ MÁTYÁS: Társadalmi kihívások és a felnőttnevelés funkciói. Janus Pannonius Tudományegyetem Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Intézet, Pécs 1998. 405. old.

KONOPE, KONOPE...

Szlovák népdalkötet bemutatása

A Magyar Művelődési Intézet Nemzetiségi Osztálya 1996-ban adta ki a hiánypótló népdalkötetet, mely kiadványt elsősorban az ének-zene tanárok, a népdalkörök és tánccsoportok vezetői, valamint ifjúsági csoportok és szlovák klubok kézikönyveként ajánlom. Osztályunk ezzel a kiadvánnyal szeretné segíteni a NAT népismereti tantárgyának oktatását is. Továbbá ajánlom a kötetet valamennyi szlovák település magyar oktatási intézményének is, hogy megismerhessék a velük együtt élő kisebbség zenei kultúráját.

A különböző fesztiválok és találkozók szakmai értékelése során konkrét igény jelentkezett egy ilyen jellegű kiadvány iránt, mely segítséget nyújthat a tánccsoportok, ill. népdalkörök vezetőinek.

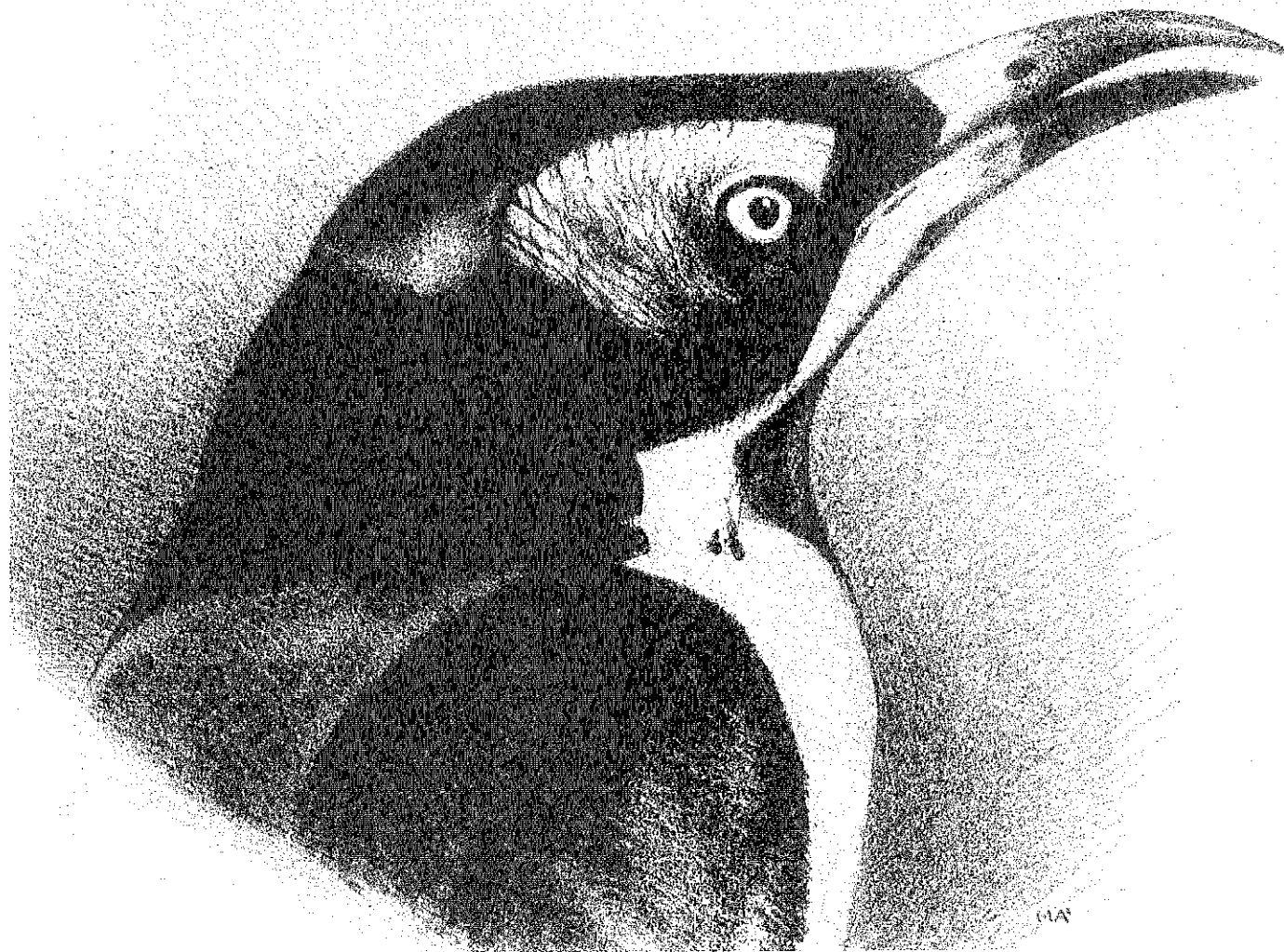
A kötet összeállítása során igyekeztem szem előtt tartani a célt, hogy gyűjtsük össze a Magyarország különböző tájain honos szlovák népdalokat. Fontos feladat volt összegyűjteni régiónként a dalokat, hogy így is segítséget nyújthassunk a páva-

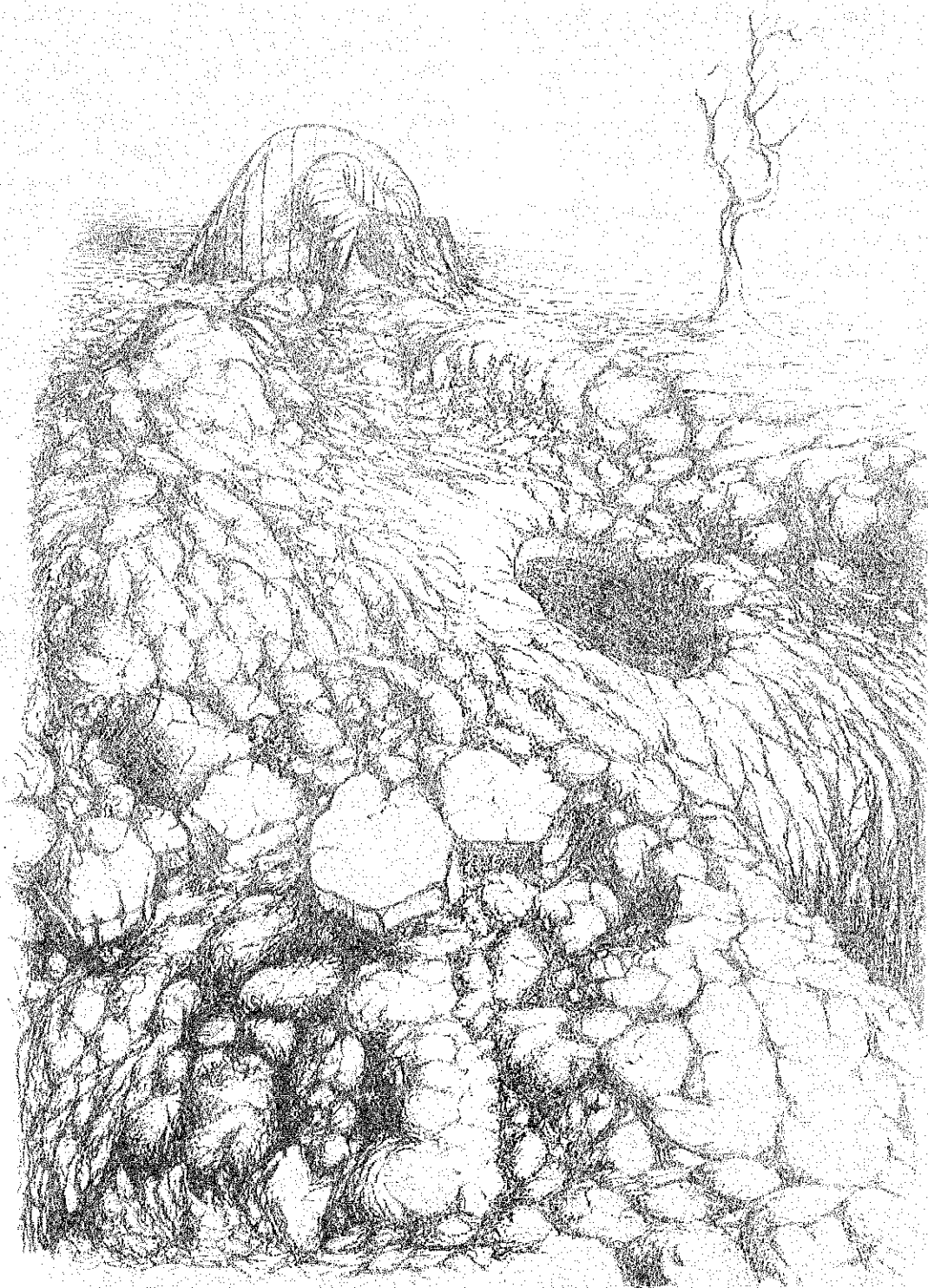
köröknek repertoárjuk, valamint táncegyüttesek zenei anyagának összeállításánál.

Az anyagot, 110 népdalt, 9 megye 36 községéből állítottam össze, szerepeltetve köztük egy-egy tájegység legjellegzőbb és legkedveltebb dalait. A forrásanyagot a Magyarországon 1955 óta megjelent különféle kiadványokból válogattam össze, és azokat eredeti megjelenésükben adtam közre. Ezen kívül a kötet tartalmaz olyan népdalokat is, melyek ez idáig még semmilyen kiadványban nem jelentek meg.

A kiadvány létrejöttét a Nemzeti Kulturális Alap, a Fővárosi Önkormányzat Közművelődési Alap, a Nemzeti és Etnikai Kisebbségekért Közalapítvány, valamint a Szlovák Köztársaság támogatta.

A kiadvány megrendelhető a Nemzetiségi és Nemzetközi Főosztály címén (1011 Bp. Corvin tér 8.) 195 Ft-os áron + postaköltség.

HÍREK, FELHÍVÁSOK

A BULGÁRIAI VELIKO TURNOVOI IFJÚSÁGI HÁZBAN működő „Ifjúság Aktivitásáért Egyesület” célja, hogy elősegítse a gyermekek és fiatalok művészeti, zenei és tánc ismereteinek fejlesztését, valamint, hogy oktatási programokat szervezzen vallási, gazdasági, idegennyelvi témákban. Foglalkozik árvákkal, csonka családokból származó és megalázott gyermekekkel. Ez évben október 9-10-én között rendezik meg a 4. „VELIKO TURNOVO '99” NEMZETKÖZI EKO-FESZTIVÁLT. Társzervezők: Európa Tanács, Nyílt Társadalom Alapítvány, Amerikai Békahadtest. A rendezők szeretettel várják a magyar érdeklődőket is. Cím: 15- Christo Botev Str., P.O.Boksz 162, 5000 Veliko Turnovo.

GONDOLATOK EURÓPÁRÓL – Nemzetközi Konferencia – 1999. szeptember 23-24. Pamplona, Spanyolország. A Navarra Egyetem Európai Tanulmányok Központja nemzetközi konferenciát rendez a spanyolországi Pamplonában, Gondolatok Európáról címmel. A konferencia célja, hogy az Európával kapcsolatos különféle gondolatokat, elképzeléseket és perspektívákat ütköztessen, felkutatva a kevésbé ismert válaszokat arra a kérdésre, hogy mi is Európa. A rezümétet 1999. augusztus 1-ig kérik elküldeni. A Konferenciaticárság címe: Centro de Estudios Europeos Universidad de Navarra Edificio da Derecho E-31080 Pamplona Tel: 34/948/425634 Fax: 34/948/425600 email: ebanus@unav.es. Honlap: <http://web1.cti.unav.es/castellano/pamplona/otros/cde.html>

EURÓPAI MŰVÉSZETI ÉS MÉDIA-MENEDZSMENT PROGRAM (EMPAM) A salzburgi székhelyű Nemzetközi Kulturális és Menedzsment Központ (ICCM) és a Linz-i Kepler Egyetem művészeti- és médiamenedzsment képzési programot (EMPAM) indít. A három évig tartó tanfolyam munka mellett végezhető és hétvégeken zajlik. A tanfolyam nyelve angol és német. A képzésen résztvevők a Kepler Egyetem felsőfokú Művészeti- és Média-Menedzsment Doktori címét szerezhetik meg. A programot elsősorban azoknak szánják, akik a vizuális- vagy előadóművészetek, irodalom, kulturális média terén szeretnék nemzetközi menedzsment karriert építeni. Jelentkezni legkésőbb 1999. augusztus 1-ig lehetséges. További információ: International Centre for Culture and Management Jakob-Haringer-Strasse 5A, A-5020 Salzburg, Austria Tel: 43-662/459-841 Fax: 43-662/459-838 Honlap: www.iccm.ca.at

FIATALOK EURÓPÁÉRT (YOUTH FOR EUROPE) – A pályázat az Európai Unió "Információ a fiatalok részére" c. akciójának részét képezi. Olyan együttműködési projekteket támogat, amelyek elősegítik a fiatalok által létrehozott informális akciók, szerveződések fejlődését. Támogatott tevékenységek:– Tapasztalat és know-how cseréje - pl. utazások megvalósíthatósági tanulmány készítése céljából, gyakorlati képzési programok, szemináriumok. A projekteken legalább négy ország vegyen részt, ebből kettő legyen EU-tagállam. – Ifjúsággal kapcsolatos információ létrehozása, terjesztése (írott, audio-vizuális vagy digitális médian). Résztvevő országok száma: legalább hat. – Hálózatépítés különösen periférikus vagy hátrányos helyzetű régiók számára. Határidő: 1999. szeptember 1. További információ és űrlap: European Commission DG XXII, Education Training and Youth, Unit C.2, Rue de la Loi/Wetstraat 200 B-1049 Brussels Tel: 32 2 295 11 00 Fax: 32 2 299 41 58, Honlap: <http://europa.eu.int/en/comm/dg22/youth/youth.html> E-mail: YFE@dg22.cec.be

EURÓPAI KULTURÁLIS DOLGOZÓK CSERÉJE – 1999. november 22-29. Az ENCC (European Network of Cultural Centres, Európai Kulturális Központok Hálózata) új projektet indít az európai kulturális központok valamennyi dolgozója számára. Kommunikációs kapacitását és tagjai vendéglátási lehetőségeit felhasználva, az ENCC azt a lehetőséget ajánlja a szakembereknek, hogy külföldi kollégákkal dolgozzanak együtt egy hétig. Választható érdeklődési irányok:– valamely téma részletesebb tanulmányozása (az ENCC-ben tanulmányozott témák). – átfogó, globális megközelítés. – meghatározott, menedzsmenttel kapcsolatos téma. A projekt résztvevői: Olyan kulturális központok, melyek hajlandók egy gyakornokot egy hétig fogadni 1999 novemberében. Olyan kulturális központok dolgozói, akik önkéntes alapon hajlandók, egy külföldi kulturális központban egy hetet eltölteni. Az útiköltségeket a gyakornokot küldő kulturális központ fizeti, a szállást pedig a fogadó központ. Az ENCC, szükség esetén felajánlja segítségét egy bizonyos összegig. A projekt befejeztével a résztvevőknek az őket fogadó kulturális központról beszámolót kell készíteniük, mely megjelenik a hírlevélben vagy az Interneten. Ivo Peeters Van Overbekelaan 164 B-1083 Ganshoren Tel:32 2 422 00 13 Fax:32 2 422 00 12 email: info@encc.net

A KULTÚRA 2000 PROGRAM JÖVŐJE – Az ezredforduló küszöbén még nem szavazták meg a "Kultúra 2000" projektet. Az ellenszavazatot a holland képviselő adta le az európai miniszterek legutóbbi tanácskozásán, mert nem értett egyet a költségvetéssel. Az eredeti javaslat 167 millió euróra szólt, a holland javaslat csupán 90 millióra. Ha a végleges megszövegezés a nagyon sok kompromisszum miatt nem jelöl ki valós uniós kulturális politikát, akkor, még ha létrejön is megegyezés, nem lesz semmiféle kivitelezhető program 2000-re. Előfordulhat tehát, hogy a Kaleidoszkóp Program, az Ariane, és társaik ismét halasztást szenvednek! A következő megbeszélés fő témája az Európai Unió német elnöki tisztje lesz, illetve az 1999-es Kulturális Főváros, Weimar. Kapcsolatfelvétel: Az Európa Parlament képviselőinek névsora az alábbi webcímen érhető el: <http://europarl.eu.int/members/fr/default.htm>.

"KULTÚRA ÉS KERÜLET" PROJEKT Megjelent az Európa Tanács új kiadványa, a negyedik a "Kultúra és kerület" projekttel kapcsolatos kiadványok sorában. A projekt folyamán, amely 1993-ban kezdődött, 11 európai város 24 kerületében végeztek kutatásokat, annak feltárására, melyek a közös igények, és az újító jellegű tevékenységek a területen. Council of Europe, Publishing, 67075 Strasbourg, Cedex France Tel: 33 3 88 41 25 81 Fax: 33 3 88 41 39 10 email: publishing@coe.fr Honlap: <http://book.coe.fr>

ÚJ WEBOLDAL. Egyedi weboldal tájékoztat a nemzetközi előadóművészetről a <http://www.artsinfo.co.uk> webcímen. A weblap célja, hogy teljes körű adminisztratív és technikai információkat adjon az előadóművészeti helyszínekről, segítve a döntéshozásban az előadókat, gyártásvezetőket és ügyintézőket. A weblap kétféle tájékoztatást ad; egyrészt a közönség részére nyújt általános tudnivalókat, másrészt hozzáférést biztosít - ingyenesen - a részletes technikai információkhoz. Nemzetközi linkeket is tartalmaz. További felvilágosítás: Derry és Sheena Barbour. E-mail cím: barbour@thespis.demon.co.uk

"MŰVÉSZEK A KIREKESZTÉS ELLEN" PROGRAM A PEJA (Pépinière Européenne pour Jeunes Artistes, Fiatal Művészek Európai Központja) non-profit szervezet, mely azzal a céllal jött létre, hogy a kezdő művészeknek nyújtson művészeti és szakmai támogatást. A szervezet két programot indított, az egyiket PEJA, a másik AEE (Artists Against Exclusion, Művészek a Kirekesztés Ellen) címmel. Ezek az Európai Bizottság által létrehozott Európai Önkéntes Szolgálat keretén belül működnek. Az AEE program a fiatal, 18-25 év közötti művészeket támogatja. További információ: PEJA, Bertrand Turquety Tel: 33 1 39 17 11 00 Fax: 33 1 39 17 11 09 email: peja@infonie.fr